

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

А. М. Ніколаєвська

ПСИХОДІАГНОСТИКА

Навчально-методичний посібник

Харків – 2025

Рецензенти:

Т. В. Коробкіна – доктор філософських наук, доцент, професор кафедри філософії Харківського національного університету радіоелектроніки;

О. М. Кислова – кандидат соціологічних наук, доцент закладу вищої освіти кафедри соціології Навчально-наукового інституту соціології та медіакомунікацій Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

*Затверджено до друку рішенням Науково-методичної ради
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол 1 від 23 жовтня 2025 року)*

Ніколаєвська А. М.

Н 63 Психодіагностика : навчально-методичний посібник / А. М. Ніколаєвська. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2025. – 108 с.

Навчально-методичний посібник підготовлений відповідно до програм навчального курсу «Психодіагностика», що викладається здобувачам бакалавріату Навчально-наукового інституту соціології та медіакомунікацій, які навчаються за освітніми програмами «Соціально-політичні дослідження», «Соціально-політичні та маркетингові дослідження», «Соціальна робота» та «Соціальний менеджмент». Курс «Психодіагностика» є невід’ємною складовою психологічної підготовки випускників факультету. Відповідно до завдань курсу, після його завершення слухачі опановують навички роботи з психологічними тестовими методиками.

Здобувачі, які навчаються за освітньою програмою «Соціально-політичні дослідження», отримують також детальну інформацію щодо основних прийомів та варіантів застосування психологічних методик у соціологічних дослідженнях, що створює підґрунтя для вивчення на першому курсі магістратури (освітня програма «Соціальні технології») навчальної дисципліни «Тестові методики в соціології».

УДК 159. 9. 072 (075..8)

© Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, 2025
© Ніколаєвська А. М., 2025

ЗМІСТ

Передмова	4
Розділ 1. Історія та сучасний стан психодіагностичних досліджень	5
Конспект лекцій	5
Лекція 1. Основні етапи та наукові джерела розвитку психодіагностики.....	5
Лекція 2. Етичні аспекти професійної діяльності в галузі психодіагностики	21
Лекція 3. Класифікація сучасних тестових методик та показники діагностичної спроможності тестів	26
Розділ 2. Особистісні опитувальники як психодіагностичний метод	32
Конспект лекцій	32
Лекція 1. Особистісні опитувальники, що тестують індивідуальні риси особистості та типову поведінку	32
Лекція 2. Від клінічних діагнозів до повсякденної поведінки особистості: MMPI, STAI, тест Леонгарда-Шмішека.....	40
Розділ 3. Проективні методики в методному арсеналі психодіагностики	48
Конспект лекцій	48
Лекція 1. Проективні методики: особливості, пізнавальний потенціал, сфери застосування.....	48
Лекція 2. Історія та особливості використання тестів у соціологічних дослідженнях	79
Плани семінарських і практичних занять	84
Зразки контрольних завдань для самостійної перевірки знань, підготовки до підсумкового експрес-тесту та залікової роботи.....	93
Зразки тестів із залікової роботи	96
Зразок завдання для виконання самостійної домашньої роботи	99
Список рекомендованої літератури	101
Рекомендовані електронні ресурси	103
Додаток	104

ПЕРЕДМОВА

Навчальний курс «Психодіагностика» розроблений для студентів бакалавріату, які навчаються за освітніми програмами «Соціальна робота», «Соціальний менеджмент», «Соціально-політичні дослідження» та «Соціально-політичні та маркетингові дослідження», і є важливою складовою психологічної підготовки майбутніх соціальних працівників та соціологів, що представлена у Навчально-науковому інституті соціології та масових комунікацій Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна такими курсами, як «Загальна психологія», «Психологія особистості», «Соціальна психологія». Мета його викладання – знайомство майбутніх фахівців з традиціями використання тестових методик в сучасній психологічній науці, з особливостями застосування особистісних опитувальників та проєктивних методик як засобів діагностики психічного розвитку особистості. Серед завдань викладання цього курсу варто зазначити формування навичок роботи з тестовими методиками (проведення тестування, обробка та аналіз отриманих результатів); опанування технікою самотестування з подальшим аналізом результатів та корекцією особистості; ознайомлення з основними етичними принципами діяльності фахівця в галузі психодіагностики. Для студентів, які навчаються за освітньою програмою «Соціально-політичні дослідження», додатково читається лекція, матеріал якої спрямований на ознайомлення з основними прийомами та варіантами застосування тестових методик у соціологічних дослідженнях. Ця тема отримуватиме подальший розвиток і деталізацію в навчальному курсі «Тестові методики в соціології», що викладається на першому курсі магістратури для студентів, які навчаються за освітньою програмою «Соціальні технології». Саме тому навчальний курс «Психодіагностика» може вважатися також необхідною базою для опанування матеріалу, яким наповнюється курс «Тестові методики в соціології».

Досвід викладання курсу для майбутніх соціальних працівників свідчить про вагоме практичне значення отриманих у процесі його засвоєння знань, оскільки студенти успішно застосовують їх, наприклад, під час виробничої практики. Враховуючи специфіку такої практики зокрема та майбутньої професійної діяльності загалом, для цієї групи студентів у процесі викладання більше уваги приділяється проєктивним методикам, створеним саме для діагностики психічного розвитку дітей і підлітків.

Матеріали, представлені у розділах посібника, дозволять студентам дослідити історію та сучасний стан психодіагностичних досліджень, ознайомитись з деякими теоретико-методологічними проблемами цієї галузі психологічної науки; опанувати процес проведення різних процедур тестування як за допомогою особистісних опитувальників, так і проєктивних методик.

Завдяки представленим у посібнику методичним матеріалам, студенти зможуть більш ефективно працювати самостійно, поглиблюючи знання, отримані на лекціях та практичних і семінарських заняттях, а також краще підготуватися до виконання підсумкового контролю з дисципліни.

РОЗДІЛ 1

Історія та сучасний стан психодіагностичних досліджень

Конспект лекцій

Лекція 1. Основні етапи та наукові джерела розвитку психодіагностики

Спроби дослідити можливі особистісні прояви та спрогнозувати поведінку людини в різних життєвих ситуаціях були притаманні людству з давніх часів. Розглядаючи донаукове використання своєрідних діагностичних процедур, дослідники наводять історії, описані в джерелах, створених ще кілька тисячоліть тому. Йдеться про випробовування військових, чиновників, фахівців різного ґатунку тощо, що були описані у стародавніх релігійних і літературних джерелах.¹

Усамостійнення й подальший розвиток наукової психології сприяли й становленню психодіагностичних досліджень. Хоча поняття «психодіагностика» вперше почало вживатися лише після публікації відомого психолога Германа Роршаха у 1921 році, у самостійну галузь психологічної науки ця дисципліна почала виділятися практично ще на початку ХХ століття. Сьогодні психодіагностика є галуззю психологічної системи знань, а сучасні фахівці з психодіагностики розробляють теорію, принципи, інструменти оцінювання й вимірювання індивідуально-психологічних рис особистості

Виявлення індивідуальних особливостей людини за допомогою різноманітних психологічних прийомів стало можливим завдяки формуванню чотирьох найбільш важливих наукових джерел, в якості яких фахівці з історії психодіагностики називають наступні:

- експериментальна психологія;
- диференційна психологія;
- тестологія;
- прикладна психологія та психотехніка.

¹ Див., наприклад: Галян І. М. Психодіагностика : навчальний посібник. Видання 2-ге, стереотипне. Київ : Академвидав, 2011. С. 9-10.

Експериментальна психологія

Кінець XIX століття ознаменувався впровадженням у психологію експерименту, що було наслідком поширення позитивізму в науках, які вивчали особистість і світ людських відносин. Об'єктивність, повторюваність, перевірюваність та відтворюваність висувалися в якості критеріїв достовірності психологічного факту й підґрунтя для його віднесення до розряду наукових, а на заміну самоспостереження, що контролювалось експериментально, передбачається впровадження методу власне експерименту.

Центрами експериментально-психологічних досліджень стають спеціальні лабораторії, що виникають у різних країнах світу:

1) у низці німецьких університетів (насамперед йдеться про першу в світі експериментально-психологічну лабораторію Вільгельма Вундта, створену ним у 1870 році);

2) у Росії та США;

3) у Франції, Великій Британії, Італії та деяких Скандинавських країнах.

На базі цих дослідницьких центрів зароджувались різні напрями експериментальної психології, зокрема:

- психофізіологія, яка досліджувала нервові механізми психічних процесів (її найбільш відомим представником того часу був Г. Фехнер);
- психофізика, предметом якої найчастіше ставали закономірності й особливості протікання процесів відчуттів у залежності від сили та інтенсивності подразників, порогів відчуттів тощо.

Варто зазначити, що спочатку ці дослідження мало чим відрізнялися від експериментів, що проводили у своїх лабораторіях фізіологи. Вони багато в чому повторювали прийоми та методи, давно відомі фізіологам, до того ж вживалася апаратура, яку вони на той час добре опанували. Спочатку більшість експериментально-психологічних робіт було присвячено дослідженню так званої «сенсорної психіки», тобто досліджувались особливості зорових та слухових відчуттів, дещо пізніше – шкірні та дотикові відчуття, нюхова та смакова сенсорика.

Співробітник В. Вундта Герман Гельмгольц і професор фізіології з Праги Евальд Геринг винайшли низку пристроїв, які з часом увійшли до обов'язкового мінімуму експериментально-психологічної лабораторії. Своєрідним завершенням етапу вивчення сенсорної психіки можна вважати експерименти з вивчення часу реакції.

Якісним «проривом» у сфері експериментально-психологічних досліджень був початок вивчення перцептивних процесів, а дещо пізніше – уваги. Поступово слідом за почуттєвими образами, що слугували первинним матеріалом для аналізу, до сфери психологічного дослідження потрапили

й мовні компоненти свідомості. Експерименти з ними заклали підвалини експериментального дослідження пам'яті, з вивченням якої пов'язана знаменна для психології подія. Йдеться про методику експерименту з низкою складів, що не мали смислу, створену німецьким психологом Германом Еббінгаузом. **Ця методика вважається першою власне психологічною методикою.** Склавши список із 2300 таких мовних одиниць (трилітерні склади на кшталт каг, лод, гуф тощо), Г. Еббінгауз сам почав їх запам'ятовувати, долучаючи до експерименту й студентів, досліджуючи закономірності запам'ятовування та забування. Результати цих досліджень у 1885 році було наочно представлено у вигляді «кривої забування Еббінгауза», що дозволяє встановити, скільки даних залишається в пам'яті через певний час, зокрема свідчить про те, що найбільший відсоток забування припадає на період, який слідує безпосередньо за запам'ятовуванням.

Загальні висновки експериментів Г. Еббінгауза було опубліковано у монографії «Про пам'ять», в якій дослідник цілком справедливо звертав увагу читачів на низку особливостей мнемічних процесів. Деякі події нашого життя, дуже прості на перший погляд, назавжди залишають в пам'яті яскраві спогади. Одночасно із цим, більш «складні» й такі, що регулярно повторюються, але не настільки цікаві події, запам'ятовуються ненадовго. Якщо спеціально звертати на «одноразову» подію пильну увагу, то навіть із часом людина може правильно, з великою кількістю деталей відтворити її. Помилки відтворення виникають через те, що життєві враження не є ізольованими, поступово виникає асоціативний зв'язок з іншими подіями, через що спогади про них можуть змінюватись.

Крива забування Еббінгауза

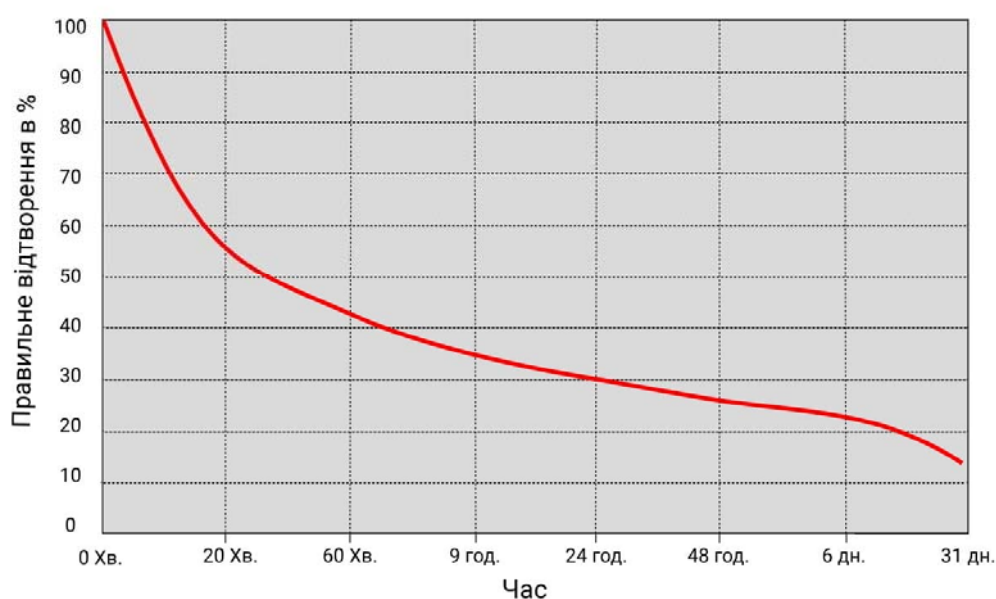

Рисунок 1. Крива забування Г. Еббінгауза

Г. Еббінгауз також відкрив шлях експериментального дослідження навичок. Ідеї німецького дослідника в цій галузі підхопили американські психологи Брайан і Хартер, які проводили експерименти з формування навичок приймання та пересилання телеграм. Інший американський психолог – Джеймс Кеттел у 1990-х роках займався дослідженням обсягу уваги та навичок читання. Він з'ясував, зокрема, що обсяг уваги, незалежно від того, який матеріал пред'являвся піддослідним (геометричні фігури, літери чи слова), коливався у межах 5-ти об'єктів. Він залишався таким самим і тоді, коли об'єктами ставали цілі речення.

У більшості описаних методик використовувалися різноманітні прилади. Цей напрям у вивченні психічних процесів зберігся й до сьогодні і має назву **«апаратні методи»**. Найбільш поширеними приладами є реактометр, хронометр, тахістоскоп, різні пристрої, що дозволяють програмувати та керувати процесом експерименту.

Але яким би сильним не був вплив позитивізму в психології, якою б строгою не була орієнтація на фізіологічні методи й прибори, поступово психологи доходили висновку про необхідність створення власне психологічних методів і засобів пізнання. Вже у перших учнів В. Вундта – Еміля Крепеліна й Джеймса Кеттелла зароджується налаштованість на переорієнтацію класичного психологічного експерименту, на його застосування щодо індивідуальних особливостей людей для того, щоб не просто виявити індивідуальні ознаки психіки, а й віднайти засоби їхнього поєднання в цілісні картини психічного життя, які відрізняють одну людину від іншої, не обмежуючись дослідженням обсягів уваги чи особливостей процесів пам'яті. Свої ідеї Е. Крепелін сформулював у статті «Психологічний досвід у психіатрії», увійшовши в історію науки також як основоположник сучасної нозологічної концепції в психіатрії та як автор класифікації психічних захворювань.

Диференційна психологія

Приблизно у то же час з'являються статті, що містять ідеї щодо диференційної психології: французьких вчених Альфреда Біне і Теодора Сімона, Вільяма Штерна («Про психологію індивідуальних відмінностей», 1900) та ін. У цей же період з'являється так званий **«метод близнюків»** (автор Френсіс Гальтон), публікуються роботи, що ґрунтуються на використанні математико-статистичних методів. Особливо активний інтерес до вивчення індивідуальних відмінностей виявляли психологи США.

В антропометричній лабораторії Ф. Гальтона (Велика Британія) збираються психологи, які стануть відомими у майбутньому (серед них був, наприклад, Джеймс Кеттелл). Тут активно проводяться дослідження,

які сам Гальтон називав «розумовими тестами», хоча до дослідження інтелекту вони не мали стосунку. Протягом 1884–1885 рр. Гальтон здійснив низку випробувань, під час яких відвідувачі його лабораторії – усі охочі у віці від 5 до 80 років – за невелику платню могли перевірити свої фізичні якості (силу, реакцію), низку фізіологічних показників організму (у цілому 17 параметрів). Загалом же за цією програмою було обстежено 9337 осіб. Гальтону належить ідея статистичної обробки результатів психологічного експерименту, його взагалі вважають ініціатором використання статистики в психології та методу кореляцій. Саме він залучив до співробітництва математиків Франкліна Пірсона (1804–1869), Рональда Фішера (1890–1962) та Чарльза-Едварда Спірмена (1863–1945), з іменами яких пов'язані кореляційний, факторний та дисперсійний аналіз.²

Тестологія

Термін «тест» увійшов у широкий обіг після статті Джеймса Кеттелла «Розумові тести та вимірювання», надрукованої у 1880 році у журналі «Mind». У ній, зокрема, зазначалось, що психологія не зможе стати точною, як фізичні науки, якщо не буде базуватися на експерименті та вимірюванні. Крок у цьому напрямку може бути зроблено шляхом застосування серії розумових тестів до великої кількості індивідів, а результати цього будуть мати значну наукову цінність у відкритті постійності психічних процесів, їхньої взаємозалежності та змін у різних обставинах. Таким чином, статистичний підхід – застосування серії тестів до більшого числа індивідів – висувався як засіб перетворення психології у точну науку. Причому, на думку Дж. Кеттелла, наукова та практична цінність таких тестів могла б значно зрости, якби була прийнята одноманітна система для того, щоб визначення, отримані в різний час і в різних місцях, можна було б порівняти та об'єднати.

Джеймс Кеттелл реалізував свою ідею, запропонувавши в якості зразка 50 тестів, що містили різного роду вимірювання чутливості, часу реакції, часу, що витрачався на називання кольорів і кількості звуків, які відтворювались після одноразового прослуховування тощо. З точки зору вимог сучасної психодіагностики, тут були лише тільки дві характеристики тесту – інструкція й лабораторний (науковий) характер випробувань.

Повернувшись до США, Дж. Кеттелл почав активно застосовувати тести у створеній ним у Колумбійському університеті (1891 р.) експериментальній лабораторії. З цього часу починається масове поширення тестових методик. У самій Америці створюються 2 національні комітети,

² Галян І. М. Психодіагностика : навчальний посібник. Видання 2-ге, стереотипне. Київ : Академвидав, 2011. С. 13.

що об'єднали зусилля тестологів, які працювали на потреби школи, медицини, виробництва.

І хоча спочатку в якості тестів використовувались звичайні експериментально-психологічні випробування, таке тестування принципово відрізнялося від експериментування тим, що в цьому випадку психолог фіксував, що люди роблять, **не варіюючи (не змінюючи)** умови їхньої діяльності.

Ефективним поєднанням можливостей диференційної психології та тестології стала методика, створена Альфредом Біне. На відміну від усіх попередніх, з її допомогою діагностувались не різноманітні сенсомоторні якості, а здобувалась інформація про вищі психічні функції, що описувались зазвичай термінами «розум», «інтелект». Саме з цього моменту тест став психодіагностичним засобом.

Зупинимося детальніше на методиці А. Біне та історії її створення. У 1904 р. вчений отримав завдання розпочати розробку тестів такого плану у зв'язку із відкриттям шкіл для розумово неповноцінних дітей. Дослідники мали відділити дітей, здатних до навчання, але лінивих і таких, що просто не хочуть вчитись, від тих, хто дійсно страждав від вроджених дефектів. А. Біне у співробітництві з Т. Сімоном провели низку випробувань з вивчення уваги, пам'яті, мислення у дітей із різних вікових груп (від 3-х до 13 років). Проведені з великою кількістю піддослідних (і тим самим таким, що підкоряються статистичним критеріям), ці експерименти перетворилися на тести й почали розглядатися як засіб визначення розумового розвитку.

Наведемо приклади завдань для різних вікових груп школярів (версія 1911 року):

Вікова група	Завдання
3 роки	Показати свої очі, ніс, рот Повторити речення завдовжки до шести складів Повторити напам'ять два числа Назвати намальовані предмети Назвати своє прізвище
4 роки	Назвати свою статть Назвати кілька предметів, які пред'являє психолог Повторити ряд з трьох однозначних чисел Порівняти довжину пред'явлених ліній
5 років	Порівняння (попарно) ваги (3-12 г, 15-6 г, 3-12 г) Змалювати квадрат Повторити слово з трьох складів Розв'язати головоламку Порахувати чотири предмети

Вікова група	Завдання
6 років	Визначити час доби Назвати призначення кількох предметів побуту Змалювати ромб Порахувати тридцять предметів Порівняти з естетичної точки зору два обличчя
7 років	Розрізнити правий і лівий боки Описати картинку Виконати кілька доручень Назвати загальну вартість кількох монет Назвати пред'явлені чотири основні кольори
8 років	Порівняння двох об'єктів напам'ять. Встановлення схожості між ними Зворотній рахунок від 20 до 1 Знаходження пропусків у зображеннях людей Назвати день, число, місяць, рік Повторити ряд з п'яти однозначних чисел
9 років	Назвати всі місяці Назвати вартість всіх монет Скласти із запропонованих трьох слів дві фрази Відповісти на три легкі питання Відповісти на п'ять більш складних питань
10 років	Ранжування предметів Відтворити фігуру Пошук невідповідностей в оповіданнях Відповіді на складні абстрактні питання Створити речення з трьох слів з одним із запропонованих в завданні
11 років	Опір навіюванню при порівнянні ліній різної довжини Створення речення з трьох слів Протягом трьох хвилин вимовити 60 слів Визначення абстрактних понять Відновити порядок слів
12 років	Повторення однозначних чисел Пошук трьох рим до слова «склянка» Повторення речень завдовжки 26 складів Пояснення смислу картини Завершення оповідання

Було встановлено, як корелюють із віковим рядом завдання із ступенем складності, що зростала. Вони вважалися такими, що відповідають конкретній віковій групі, якщо виявлялися занадто легкими для більшості дітей більш старшого віку і занадто складними для більшості дітей з попередньої вікової групи. Якщо дитина виконувала завдання, що були доступними для її ровесників, то вона вважалася «нормальною». Для тих випадків, коли завдання виявилися або занадто легкими, або важкими,

необхідно було введення додаткових визначень. Так, зокрема, з'явилося поняття «розумовий вік» (Mental Age, MA) й «хронологічний вік» (Chronological Age, CA). Відсутність збігу вважалася показником або розумової відсталості (якщо MA був менший за CA), або обдарованості.

Вільям Штерн, публікації якого заклали підвалини диференційної психології, разом зі своєю дружиною 18 років спостерігав за розвитком власних дітей і започаткував завдяки цьому дослідження психічного розвитку дитини як самостійний напрям психологічних студій. У 1911 році В. Штерн назвав співвідношення показників (MA і CA) коефіцієнтом інтелекту (Intelligence Quotient, IQ), який розраховувався за формулою:

$$IQ = (MA : CA) 100\%.$$

Подальше вдосконалення цих тестів пов'язане з роботами співробітників Стенфордського університету. Новий варіант методики, що з'явився у 1916 році й отримав назву Біне-Стенфордської шкали (Stanford-Binet Intelligence Scale), використовувався у США майже до Другої світової війни. П'ята редакція шкали Стенфорд-Біне (2003 р., Дж. Ройд) застосовується й нині.

Сьогодні дослідження інтелекту є важливою складовою діяльності, наприклад, шкільних психологів. На цьому шляху вони стикаються з тим, що спроби виділити конкретні елементарні інтелектуальні здібності не вдається, і більшість дослідників погоджується з думкою, що інтелект є універсальною психічною здатністю. На практиці психологи користуються тестами інтелекту, що передбачають вивчення певної кількості елементарних інтелектуальних здібностей. Власне тести IQ показують актуальний рівень сформованості вербального та невербального інтелекту відносно загальної популяції, наприклад, дітей/людей такого ж віку чи рівня освіти.

Серед таких методик варто згадати, наприклад, **шкалу вимірювання інтелекту Векслера**. Це група найбільш відомих тестів інтелекту, першою з яких була запропонована в 1939 р. **шкала Векслера – Бельвю** (Wechster Bellevue Scale, від назви клініки, в якій вона була розроблена й стандартизована на вибірковій сукупності досліджуваних у віці від 7 до 69 років). У подальшому робота над тестом відбувалась як у напрямку уточнення й урізноманітнення завдань, так і створення модифікацій для різних вікових груп. Методика для дорослих витримала кілька редакцій, остання з яких – шкала Векслера (WISC, 2003). Тест містить у собі 11 субтестів, об'єднаних у вербальну й невербальну (шкала дії або виконання) шкали. **Вербальна шкала**, у свою чергу, представлена наступними субтестами:

1. **Субтест загальної обізнаності**, який досліджує запас відносно простих відомостей і знань (29 питань).

2. **Субтест загальної кмітливості** оцінює повноту розуміння смислу висловів, здатність до суджень, розуміння суспільних норм, уявлень про адекватну поведінку в різних життєвих ситуаціях (14 питань).

3. **Арифметичний субтест** оцінює концентрацію уваги, легкість оперування числовим матеріалом. Дається оцінка не тільки точності відповіді, а й витраченого на рішення задачі часу.

4. **Субтест встановлення схожості** оцінює здатність до формування понять, класифікації, упорядкування, порівняння (пропонується 13 пар понять).

5. **Субтест повторення цифрових рядків** спрямований на дослідження оперативної пам'яті та уваги, має два види завдань: на запам'ятовування та повторення чисел у прямому та зворотному порядку.

6. **Словарний субтест** призначений для дослідження вербального досвіду (розуміння та вміння визначати зміст слів). У завданні 42 слова, що відрізняються різним ступенем поширеності у повсякденному спілкуванні (серед них, наприклад, 12 слів високого ступеня складності).

Невербальна шкала або шкала дії/виконання:

7. **Субтест шифровки цифр** досліджує ступінь засвоєння зорово-рухових навичок. У таблиці, що пропонується, необхідно за обмежений період часу «зашифрувати» цифри, тобто написати символ, який призначений кожній з них.

8. **Субтест знаходження деталей, яких не вистачає** на малюнку, досліджує особливості зорового сприйняття, спостережливість, здатність відрізнити суттєві деталі (21 малюнок із деталлю, що відсутня або містить в собі якусь невідповідність (ліміт часу – 20 секунд)).

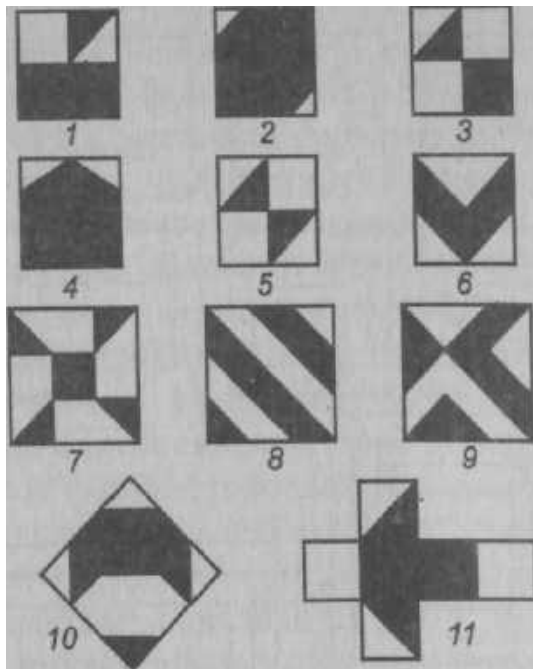

Рис. 2. Кубики Кооса
(фрагмент тесту Векслера)

9. **Субтест кубиків Кооса** спрямований на вивчення сенсомоторної координації, здатності до синтезу цілого з частин. Досліджуваному пропонується за обмежений час послідовно відтворити десять зразків рисунків із різнокольорових дерев'яних кубиків.

10. **Субтест послідовності картинок** дозволяє оцінити здатність до організації фрагментів у логічне ціле, до розуміння ситуації й передбачення подій. Пропонується вісім серій картинок, у кожній серії картинки об'єднані сюжетом, у відповідності до якого необхідно розмістити картинки в певній послідовності; час виконання завдання також обмежується.

11. Субтест складання фігур. Як і субтест 9, спрямований на вивчення сенсомоторної координації, здатності до синтезу цілого з частин. Досліджуваному пропонуються в певній послідовності деталі чотирьох фігур («людина», «профіль», «ручка», «слон») без уточнення на те, що з цих деталей треба скласти, час виконання завдання обмежений.

Інтерпретація IQ-показників за тестом проводиться у відповідності до схеми, представленої у таблиці й розробленої Девідом Векслером:

Показник IQ	Рівень інтелектуального розвитку	% по вибірковій сукупності (1,7 тисяч осіб у віці від 16 до 64 років)
130 і вище	Вельми високий інтелект	2,2
120-129	Високий інтелект	6,7
110-119	«Хороша» норма	16,1
90-109	Середній рівень	50,0
80-89	Знижена норма	16,1
70-79	Граничний рівень	6,7
69 і нижче	Розумовий дефект	2,2

Прикладна психологія та психотехніка

Хуго Мюнстербергом, який розпочав свою наукову діяльність в Європі, а згодом став одним із всесвітньо відомих засновників індустріальної, експериментальної та клінічної психології, були запропоновані тести для профвідбору та профорієнтації. Спочатку вони перевірялись на групах робітників, які досягли найвищих результатів, а потім випробовуванням піддавались ті, кого приймали на роботу. У цій сфері, нарівні з тестами, що ґрунтувались на оперуванні вербальними символами, почали використовуватись так звані мануальні (ручні) тести.

Х. Мюнстербергу належить, наприклад, також розробка тесту для оцінки уваги. Учаснику випробовування пропонується знайти слова серед доволі великого тексту, що складається з літер, в результаті чого підраховується кількість помилок й правильно виділених слів:

прндобасмоправолдшьхюакартавтньжйбесідажєтикуркаюьіхрселоцн³

Розпочинається епоха масового тестування. У період Першої світової війни американські психологи протестували 1 750 000 новобранців, а в період Другої світової війни лише у США тестовим випробовуванням піддалися біля 20 млн військовослужбовців.

На межі ХХ століття тестові методики знайшли собі ще одну сферу застосування. Розвиток промислового виробництва обумовив зародження

³ Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник [Текст] / [уклад.: М. В. Лемак, В. Ю. Петрище]. Вид. 2-ге, виправл. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. С. 25.

психотехніки (В. Штерн), під якою розумілось використання досягнень психології (насамперед, тестів) в економіці й промисловості при проведенні профорієнтації, профвідборі й встановленні професійної придатності.

Педологія

З історією розвитку тестових методик пов'язана й ідея учня В. Вундта американського психолога Стенлі Холла щодо створення спеціальної науки про дітей, яку він назвав педологією. Читаючи лекції вчителям, С. Холл характеризував фактичний зміст дитячої психіки. Для цього він використовував опитувальники, що роздавалися вчителям з метою збору даних про те, як діти уявляють навколишній світ. Із часом до цих опитувальників додавалися запитання для школярів, відповідаючи на які вони повідомляли про свої почуття, ставлення до інших, ранні спогади тощо. Потім тисячі отриманих відповідей статистично оброблялися з метою створення цілісної картини психологічних особливостей дітей різного віку. Хоча у багатьох колег С. Холла спроби дослідити психологічний світ дітей на основі самооцінок все-таки викликали серйозні заперечення.

У Радянському Союзі доля педології й педологів була значно більш драматичною. Відповідно до сумновідомої Постанови ЦК ВКП(б) від 4 липня 1936 року «Про педологічні викривлення в системі наркомпросів»⁴, подібні дослідження фактично заборонялись, а науковців, дотичних до цієї проблематики, навіть фізично знищували. Такою була, наприклад, доля Ісака Шпільрейна, чий внесок у розвиток психотехнічних досліджень, наукову організацію праці та розробку методик відбору для Червоної армії був досить значним. Шпільрейн очолював психотехнічну секцію Інституту філософії, розробляв професіограми та методики відбору в армії, представляв країну на Міжнародному психотехнічному з'їзді, був автором цікавої наукової публікації «Мова червоноармійця». Але у 1935 р. його заарештували, звинувативши в антирадянській діяльності, а наприкінці 1937 року розстріляли.

Розвиток психодіагностичних досліджень у СРСР та в Україні

Загалом же у перше десятиліття існування Радянського Союзу використання тестових методик відповідало рівню розвитку тестології на Заході й певною мірою спиралось на розробки вчених, що розпочинали свою діяльність ще за часів Російської імперії.

⁴ <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2008-08/08svithf.pdf>.

Так, Григорій Россолімо (1860–1928) – фахівець у галузі психіатрії, неврології та психології, основоположник дитячої неврології, був автором ідеї якісного оцінювання «інгредієнтів душевного життя з метою відтворення його індивідуального своєрідного профілю у хворої й здорової особистості». У 1908 р. він створює шкалу для вимірювання рівня розвитку загальних здібностей, що увійшла в історію психології та психодіагностики під назвою «Психологічні профілі». Г. Россолімо виділив 11 психічних процесів, об'єднавши їх у 5 груп:

- увага (наприклад, для оцінки розподілу уваги пропонувалось одночасне малювання простих фігур правою та лівою руками або мимовільне запам'ятовування подій, що відбувались під час виконання нескладної механічної роботи, та інші проби на виконання паралельних дій);
- воля (для цього проводились проби на спротив автоматизму та навіюванню);
- сприйняття (точність сприйняття зображень, що пред'являлись за допомогою тахістоскопа);
- запам'ятовування (для цього давались завдання по трьох групах відповідно до видів пам'яті: запам'ятовування зорових образів, елементів мовлення, чисел);
- уява та мислення як асоціативні процеси (пояснення сюжетних картин, створення оповідань, створення фігур за зразком з окремих елементів, визначення схожості та відмінностей зображень тощо).

По кожному з цих процесів давалося 10 завдань, тому максимальна оцінка за тест дорівнювала 10 балам. Сума правильних відповідей позначалась відповідною точкою на графіку, а поєднання цих точок і давало «психологічний профіль» індивіда. При цьому завдання варіювались відповідно до окремих категорій піддослідних: для дітей і дорослих, для «інтелігентних» й «неінтелігентних» дорослих тощо.

Фахівці з історії психодіагностики згадують також дослідження професора Федора Рибаківа (1868–1920), наукові інтереси якого торкалися сфери експериментально-психологічних досліджень у психіатрії, зокрема він був активним прихильником використання психологічних методів у діагностиці психічних захворювань і застосування тестів у педагогіці й психіатрії. Очолюючи психологічну лабораторію при Московському університеті (з 1901 р.), Ф. Рибаків з колегами проводив дослідження, спираючись на досвід західних колег (В. Вундта, Ф. Гальтона, Г. Мюнстерберга, Г. Еббінгауза, А. Біне та ін.). У 1910 р. він розробляє методику, що увійшла в історію науки як «Фігури Рибаківа» та була призначена для діагностики рівня розвитку просторової уяви. Стимульний матеріал тесту складався з набору рисунків геометричних фігур, із кожної з яких можна було створити квадрат. Ці матеріали та загалом принцип тестування,

закладений Ф. Рибаківим, використовувались західними психологами, зокрема В. Штерном (1920), Р. Лайкертом (1930) та Р. Мейлі (1955). Остання модифікація використовується й зараз у психології праці та діагностиці технічних здібностей, хоча в радянській і сучасній вітчизняній психодіагностиці методика виявилася забутою. Приблизно до середини 1930-х років тестування загалом активно застосовувалось у СРСР насамперед у навчально-виховних закладах, активно розвивалась педологія та психотехніка, хоча паралельно з цим збільшувалась й кількість активних критиків тестологічної практики.

У вже згаданій Постанові радянських педологів звинувачували у пропаганді шкідливих псевдонаукових поглядів і проведенні масових сумнівних експериментів над дітьми. ЦК ВКП(б) визнавав педологію як таку, що ґрунтується на псевдонаукових антимарксистських положеннях, й вимагав її суворої критики. На завершення в документі містилося розпорядження «ліквідувати ланку педологів у школах та вилучити педологічні підручники». Справжня причина заборони знаходилась у двох площинах: по-перше, тести виявили дуже низький рівень інтелекту дітей-вихідців із робітничо-селянського середовища – нового правлячого класу СРСР, а дослідження інтелекту дорослих представників цього класу теж свідчили не на їхню користь. По-друге, керівництву радянської держави не потрібні були інтелектуально обдаровані громадяни, оскільки їхня «придатність до життя» в умовах тогочасного суспільства була, на думку партійних лідерів, незадовільною. Інтелектуальні тести ставали непотрібними й навіть шкідливими, оскільки радянське суспільство в особі більшовицької еліти винайшло інші, відмінні від наукових, критерії, що визначають придатність його членів до тієї чи іншої діяльності. Такими критеріями могли бути приналежність до певного класу, партії, особиста відданість лідеру, конфронтація з владою, непролетарське походження тощо. Поступово таке ставлення поширилось на будь-яке психологічне тестування як таке. Шкоду, нанесену психологічній науці в результаті такої політики, можна порівняти із тими втратами, які понесли генетика та кібернетика. Навіть у післявоєнний період ситуація не змінилася, і радянські психологи вимушені були уникати всього, що було пов'язано з індивідуально-психологічними відмінностями та їхнім вимірюванням.

В Україні у 20–30-ті роки минулого століття психотехніка розвивалась досить інтенсивно. Українські фахівці в цій галузі брали участь в діяльності загальносоюзних наукових організацій, у створенні й виданні фахових періодичних видань, працювали над подальшим розвитком теоретичних аспектів прикладної статистики у психологічному тестуванні тощо. Так, А. Мандрика та М. Сиркін (Харків) входили до редакційної колегії популярного часопису «Психотехніка та психофізіологія праці» (головним

редактором якого був уже згадуваний І. Шпільрейн), що припинив своє існування в 1934 році.

Відродження тестологічних (психологічних та власне психодіагностичних) досліджень в СРСР стало можливим лише наприкінці 1960-х років, але і тут були певні нюанси. На противагу світовій психологічній науці, в радянській психології починає розвиватися так званий «якісний підхід», що реалізувався насамперед у діагностиці розумового розвитку та передбачав дослідження в умовах виконання відповідної діяльності – тієї, здібності до опанування якої власне й досліджуються. Але така діагностика, маючи переважно лабораторний характер, виявилася невідповідною щодо запитів практики й не могла замінити тести.

У березні 1969 р. на засіданні Центральної ради Товариства психологів СРСР психодіагностика була визнана однією з найменш розвинених галузей психології, що потребує особливої уваги дослідників. Рішення, прийняте на засіданні, було сприйняте, попри певний опір, більшістю психологів як довгоочікуваний офіційний «дозвіл на тести». Цікаво, що акцент робився саме на термін «психодіагностика», а вживання понять «тестологія» або «психологічне тестування» дослідники намагалися уникати. Можливою причиною цього була їхня «співзвучність» усталеним у західній психології, «небезпечним» з точки зору марксистської ідеології назвам напрямків психологічних досліджень. Всі ці події відбувались на тлі дискусій про предмет **марксистської** психодіагностики, доцільності запозичення зарубіжного досвіду як такого, що створювало додаткові перешкоди на шляху розвитку психодіагностичної науки.

На тлі цих дискусій психологи-практики, чисельність яких невпинно зростала, намагалися відійти від питань «ідеологічної чистоти» тестів, а обговорювали питання тих можливостей, які могло б дати застосування тестових методик в освіті, спорті, медицині та інших сферах життя суспільства. Серед психологів, які активно відстоювали ці ідеї та намагалися втілити їх у життя, були й українські фахівці, наприклад, Л. Ф. Бурлачук.

Ця тенденція зберігалася й у другій половині 1970-х рр.: зростав інтерес до зарубіжних методик, з'являлися як окремі публікації, так і монографії, присвячені актуальним проблемам психодіагностики. Так, у 1978 р. київські вчені В. Блейхер та Л. Бурлачук видають першу у Радянському Союзі (після 1936 р.) монографію «Психодіагностика інтелекту та особистості».

Дискусії про тести вщухають лише на початку 1980-х років, завдяки чому зростає кількість публікацій, присвячених як окремим проблемам, так і психодіагностиці в цілому. Але ці позитивні зрушення не виключали паралельного існування супутніх проблем: непрофесійне використання зарубіжних методик, їхній дилетантський переклад без діагностики надійності та валідності, порушення етичних норм роботи з людьми.

Характеризуючи події кінця 1980-х, не можна не згадати про такі позитивні зрушення, як поява перших навчальних посібників для студентів, видання першого словника-довідника, активізація зусиль на шляху розробки вітчизняних оригінальних методик. Сама психодіагностика, окрім усамоствінення, набуває й характеру багатогалузевої науки, оскільки починають оформлюватися так звані спеціальні психодіагностики: клінічна, професійна, спортивна та педагогічна; з'являються й перші варіанти комп'ютерних модифікацій діагностичних тестів. Разом із тим нагальною залишалася проблема подальшої адаптації зарубіжних тестів, конструювання власних оригінальних методик, видання навчальної літератури. Деякі зі створених у цей період оригінальних методик й до сьогодні активно використовуються вітчизняними фахівцями у психологічних дослідженнях.

У 1989 р. побачив світ перший в СРСР «Словник-довідник з психологічної діагностики» (Л. Бурлачук, у співавторстві), що витримав у подальшому кілька видань. Олександр Кронік – випускник відділення психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а нині науковий директор Інституту каузометрії (США) – у колаборації з відомим українським соціологом Є. Головахою створив методику (1991), завдяки якій можна досліджувати суб'єктивний образ життєвого шляху та психологічний час особистості. Це дозволяє не тільки описувати минуле, а й проаналізувати очікування особистості щодо її майбутнього. Методика стала важливою частиною біографічних методів дослідження життєвого шляху людини.

Українська психодіагностика, незважаючи на певні труднощі, поступово успішно інтегрується у світову психодіагностичну науку, а Київ залишається важливим психодіагностичним центром. Цьому сприяли переклади фундаментальних робіт західних фахівців, участь українських психологів у різних міжнародних наукових заходах (конференціях, симпозіумах, семінарах тощо). Так, у 1994 р. за редакцією Л. Бурлачука було здійснено переклад відомого на Заході довідника з конструювання тестів П. Клайна; а в 2002 р. з'явилося перше видання книги «Психодіагностика. Підручник» (Л. Бурлачук).

Щодо загальних тенденцій розвитку світової психодіагностичної науки у XXI столітті, то варто зазначити наступне. Швидкими темпами відбувається подальше удосконалення відомих тестових методик, насамперед для діагностики інтелекту. Це стосується, наприклад, шкали Векслера (WISC, 2003); п'ятої (2003) редакції Біне-Стенфордської шкали зі значним розширенням вікового діапазону (від 2-х до 85 років), а також можливості обстежувати осіб з високим рівнем інтелектуального розвитку й навіть оцінювати ступінь обдарованості. Новим напрямом психодіагностичних досліджень стає вимірювання соціального та емоційного інтелекту; значно поповнився арсенал особистісних опитувальників.

Особливої уваги заслуговує ситуація, пов'язана із застосуванням проєктивних методик. Так, на початку нового століття на сторінках відомого у США журналу «Psychological Science in the Public Interest»⁵, публікації якого розраховані на більш широке коло читачів, ніж у спеціалізованих виданнях, розпочалося обговорення наукового статусу цієї групи методик, зокрема йшлося про проблематичну валідність деяких з них (наприклад, тесту Роршаха та тесту тематичної апперцепції). Учасники дискусії в черговий раз не дійшли згоди у цьому питанні, хоча голос тих, хто мав досвід вирішення низки клініко-діагностичних задач за допомогою цих методик, звучав дещо гучніше. Було організовано кілька Міжнародних конгресів з тесту Роршаха та інших проєктивних методик.

Актуальними залишаються питання культурних відмінностей у сприйнятті й інтерпретації стимульного матеріалу цієї групи методик. Як з'ясувалося, наприклад, в результаті кількох крос-культурних досліджень, ретестова надійність тесту при порівнянні нормативних даних в європейських країнах з даними на американській вибірковій сукупності дещо відрізнялась (була нижчою). І хоча, як свідчать багаторічні дослідження, методика вимірює базові особистісні характеристики й не піддається значному впливу культури, останні дані дають підстави говорити, що на деякі змінні (насамперед на ті, що пов'язані з конвенціональною перцепцією) соціокультурні особливості все ж таки впливають.

Окремий симпозіум був присвячений проблематиці фемінності, а саме застосуванню проєктивних методик при дослідженнях як норми, так і патології жіночого здоров'я: ранні порушення сексуального здоров'я у дівчат, схильність до психогенних гінекологічних захворювань, булімія та інші порушення харчової поведінки у жінок тощо.

На окрему увагу заслуговує досвід західних дослідників із використання проєктивних технік для диференціації психічної норми та патології, граничних розладів, особливостей сприйняття «Я» при посттравматичних розладах (ПТСР).

⁵ <https://www.psychologicalscience.org/publications/pspi>

Лекція 2. Етичні аспекти професійної діяльності в галузі психодіагностики

Схвальні відгуки від світової психодіагностичної спільноти отримало удосконалене на початку ХХІ століття нове видання Американською психологічною асоціацією «Етичних принципів психологів та кодексу поведінки». Професійна діяльність у сфері психодіагностики та психології в цілому беззаперечно вимагає особливої уваги до осмислення та моральної регуляції тих ситуацій, що виникають у процесі надання психологічних консультацій, діагностичної роботи та наукових пошуків загалом. Психодіагност є представником так званих «етичних» професій, в умовах яких мораль стає чи не основним засобом регуляції, оскільки інші види регламентації стають менш ефективними. Вторгнення у внутрішній світ особистості та її приватне життя, що може змінити долю людини; непередбачуваність та неповторність ситуацій, які доволі часто виникають у стосунках між фахівцем та пацієнтом/клієнтом (це ускладнює правове та адміністративне регулювання цієї професійної діяльності), накладають додаткові вимоги морального плану.

Традиційно «матеріалізація» цих вимог в умовах «етичних» професій відбувалась у вигляді професійних (етичних) кодексів, які містять комплекс норм і принципів, що регулюють діяльність представників різних професійних спільнот. Етичні норми психодіагностики мають за кінцеву мету забезпечення інтересів людини – об'єкта психодіагностичного дослідження, створюють бар'єри для невиправданого та некомпетентного використання тестових методик. І хоча ці норми певною мірою відтворюють загальнолюдські норми моралі, в центрі кодексу – вимоги щодо особливостей взаємодії в системі «психолог – пацієнт/клієнт», оскільки професійна діяльність психодіагноста може торкатися найбільш інтимних сторін життя, змісту міжособистісних стосунків, конфліктів, хворобливих проявів особистості, відхилень у поведінці, наслідків соматичних і психічних захворювань. Норми кодексів унебезпечують використання психологічних тестів нефахівцями; а найважливішою етичною вимогою є конфіденційність результатів обстеження. За незначним виключенням, участь в обстеженні має бути добровільною, а піддослідний завжди має бути впевненим, що дослідження проводиться виключно з метою надання допомоги. Тому фактично у всіх цивілізованих країнах національні психологічні спільноти традиційно приймають відповідні нормативні документи, значний внесок в розробку принципів тестування робить Міжнародна тестова комісія.

Так, Американська психологічна асоціація (АПА) розпочала розробку першого офіційного кодексу професійної етики, який був опублікований у 1953 р., ще на початку 1950-х рр., Остання версія Кодексу (Ethical

Principles of Psychologists and Code of Conduct, APA)⁶ структурно представлена шістьма загальними принципами, призначення яких – надихати психологів на служіння найвищим ідеалам (highest ideals) професії, а також вісьмома етичними нормами. За дотриманням норм Кодексу стежить спеціальний комітет при АПА.

Велику увагу приділили розробники Кодексу питанням кваліфікації та професійної компетенції психологів. Так званий **принцип компетентності** вимагає того, щоб психодіагности надавали тільки ті послуги та використовували тільки ті методики, які відповідають їхній кваліфікації, що забезпечується відповідної освітою, спеціальною підготовкою чи досвідом. Кодекс закликає фахівців визнавати межі своєї компетентності та обмеженість свого професійного досвіду, а Американська психологічна асоціація також взяла на себе функцію контролю щодо довіри до атестатів і документів, що підтверджують кваліфікацію психолога.

Професійні спільноти психологів на Заході, прагнучи обмежити доступ непрофесіоналів до тестових методик, прописали в Кодексах й низку питань щодо професійної відповідальності видавців тестів. Завдяки цьому сьогодні в каталогах відомих видавців тестів наводяться вимоги, яким мають відповідати їхні покупці; часом тести розподіляються по рівнях з точки зору вимог до кваліфікації потенційних користувачів, починаючи з тестів досягнень і професійної майстерності й завершуючи індивідуальними тестами інтелекту та особистісними тестами.

Окремо також прописуються правила щодо маркетингу психологічних тестів, що може здійснюватися як авторами, так і видавцями. Йдеться про неприпустимість поширення недоопрацьованих методик, тестів без детальної супровідної інструкції. Обов'язком авторів і видавців є періодичний перегляд тестів та їхніх норм задля запобігання старіння методик. Декларується заборона щодо публікації в засобах масової інформації тих тестів або навіть їхніх частин, які мають бути «закритими» внаслідок їхнього застосування при відборі кадрів чи прийнятті діагностичних рішень. Ця заборона також ставить бар'єри на шляху масового самотестування пересічними громадянами, що може призводити до негативних і шкідливих для цих людей наслідків.

Захист недоторканності приватного життя – один із центральних принципів діяльності психодіагноста. Право на це можна визначити як право особистості самотійно вирішувати, якою мірою їй ділитися своїми думками, почуттями, подіями особистого життя з іншими людьми. Оскільки деякі тести емоційних, мотиваційних та атитюдних характеристик особистості обов'язково мають замаскований характер, людина в процесі діагностики може розкривати такі характеристики, повною мірою не

⁶ <https://www.apa.org/ethics/code>

усвідомлюючи це. Більш того, для ефективності тестування найчастіше доводиться приховувати і мету, і специфіку інтерпретації результатів тестування, у зв'язку із чим обов'язком діагноста стає інформування про майбутнє їхнього використання. Усе зазначене стосується не тільки застосування особистісних тестів, оскільки будь-який із тестів інтелекту, здібностей чи досягнень може виявити такі прогалини у знаннях чи навичках, які людина хотіла б приховати. До того ж навіть спостереження за учасником тестування або психологічного інтерв'ю/бесіди може надати певну інформацію досвідченому психологу, яку людина «видала» поза своїм бажанням.

Варто зазначити, що будь-яке психологічне дослідження вже є втручанням у приватне життя, а забезпечення таємниці особистості жодні універсальні правила гарантувати не можуть, оскільки вони є лише загальними орієнтирами, які не можуть замінити етичну свідомість і професійну відповідальність самого психолога, який приймає рішення у відповідності до конкретних обставин. Тому в Кодексах і пов'язаних з ними документах акцентується увага на тому, що, якою б не була мета тестування, захист недоторканності приватного життя пов'язується з двома ключовими поняттями: релевантності (*relevance*) та усвідомленої (поінформованої) згоди (*informed consent*).

Наступний принцип, тісно пов'язаний із попереднім, – конфіденційність. Проблема конфіденційності також є багатоаспектною, але основним все одно залишається питання: «Хто буде мати доступ до результатів тесту?», відповідь на яке визначається низкою міркувань, до яких належить захист змісту тесту від його розголошення, уникнення ризику неправильного тлумачення показників тесту, потреба різних осіб у інформуванні щодо результатів тестування. Цікаво, що до переліку цих осіб належать і самі учасники-об'єкти тестування. У західних країнах на тлі розуміння права людини на отримання доступу до даних свого тестування, а також усвідомлення того, що вона має мати можливість коментувати зміст своєї відповіді, а у випадку необхідності й пояснити або виправити фактичну інформацію, змушує консультантів і діагностів все частіше й у більших обсягах сприймати й реально робити своїх клієнтів і пацієнтів активними учасниками власних досліджень.

Але власне дискусійним у контексті конфіденційності є питання про доступність результатів тестування третім особам (наприклад, у випадку неповнолітніх учасників тестування – їхнім батькам). Основний принцип у цих випадках – неприпустимість передавання даних без відома та згоди піддослідного (за виключенням випадків, санкціонованих судом), а доступ до цієї інформації за такої умови надається лише тим особам, які будуть працювати з ними виключно на законних підставах.

Відносно недавно психологи почали приділяти більше уваги повідомленню результатів тестування в доступній та корисній для отримувача формі з відповідними поясненнями та інтерпретаціями дослідника. Зазначається також, що ця процедура має враховувати можливі емоційні реакції, особливо в тих ситуаціях, коли люди дізнаються про свої вади та переваги. Також інформування про результати тестування має передбачати можливість обговорити їх із фахівцем.

У США актуальною є й низка проблемних питань щодо тестування так званих особливих популяцій. Після 1950-х рр. зростає стурбованість громадськості правами етнічних груп, жінок, людей з інвалідністю тощо. У зв'язку з пошуком засобів покращення освітніх і професійних можливостей меншин психологічне тестування опинилось у центрі уваги як наукової спільноти, так і широкого загалу. Через це, зокрема, багато уваги приділялось зниженню тестових показників через можливий вплив культурних умов на розвиток здібностей, мотивації, атитюдів та інших психологічних особливостей представників меншин.

Діяльність **української** психодіагностичної спільноти керується положеннями Етичного кодексу психолога, який було прийнято на I Установчому з'їзді Товариства психологів України 20 грудня 1990 року в м. Києві.⁷ Також у розпорядженні фахівців є низка правових документів, зі змістом яких можна ознайомитись у публікації «Нормативно-правові документи України, що регламентують працю психолога у різних сферах практичної діяльності».⁸

Юридичним підґрунтям, на яке спираються розробники професійних кодексів, є, зокрема, стаття 182 «Порушення недоторканності приватного життя» Кримінального кодексу України⁹, в якій зазначається, що незаконне зберігання, збирання, використання або поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди або поширення інформації в публічному виступі, творі, що публічно демонструється, карається Законом.

У 2013 році за ініціативи групи професійних українських психологів та з метою розвитку української психодіагностики була створена **Всеукраїнська психодіагностична асоціація (ВПА)**¹⁰, що має на сьогодні регіональні відділення в 16-ти областях України. У 2017 р. ВПА стала співзасновником Громадської спілки «Національна психологічна асоціація» – професійного об'єднання фахових психологів, яка є національним представником України в Європейській федерації психологічних асоціацій.

⁷ <https://druzhba.osv.org.ua/etichnij-kodeks-psihologa-11-28-42-27-03-2019/>

⁸ <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://ekhnuir.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/33586fc5-88b3-402d-99cd-8cf5206d72b5/content>

⁹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

¹⁰ <https://vpa.org.ua/test-committee/>

Свою місію ВПА вбачає насамперед у сприянні розробці українських психологічних тестів та у забезпеченні українських психологів якісними психологічними тестами; у створенні умов для підвищення кваліфікації фахівців у сфері психодіагностики; у вдосконаленні підготовки фахівців з психодіагностики з вищою базовою освітою; у розвитку контактів із західними науковими та навчальними центрами та активізації участі вітчизняних спеціалістів у міжнародних наукових заходах тощо.

ВПА також має намір сприяти розробці і застосуванню стандартів та етичних норм щодо використання психологічних тестів; перешкоджати застосуванню невалідних, нестандартизованих психологічних тестів, отриманню та використанню даних за такими тестами; спираючись на міжнародний досвід, усіляко сприяти впровадженню етичних норм та локальних стандартів використання психологічних тестів, у тому числі щодо дотримання авторських прав розробників та видавців психологічних тестів¹¹. У цій діяльності члени ВПА спираються насамперед на критерії професійних вимог, розроблені Європейською Федерацією психологічних асоціацій¹².

¹¹ <https://vpa.org.ua/about/meta-ta-zavdannya/>

¹² <chrome-extension://efaidnbmnnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://vpa.org.ua/pub/files/2e513dc70a46e5a8.pdf>

Лекція 3. Класифікація сучасних тестових методик та показники діагностичної спроможності тестів

Основні підходи до класифікації тестових методик. Розгляд цього питання цілком логічно розпочати із власне визначення тесту, тому наведемо деякі з найвідоміших:

Тест – короткотривале, як правило, обмежене у часі психологічне випробовування, призначене для встановлення у величинах, що порівнюються, міжіндивідуальних відмінностей.

Тест – короткотривале випробовування, за допомогою якого вимірюється рівень чи ступінь вираженості певної психічної якості (риси, характеристики), а також сукупності психічних якостей особистості або психічних станів (відносин, взаємосприйняття) груп, колективів.

Тест в якості вимірювального інструмента в психології є сукупністю стимулів, завдань та питань чи відповідним обмеженням мов спостереження. Тест є модельною ситуацією, за допомогою якої ми отримуємо зразки поведінки чи переживань (дії, вербальні відповіді), які ми вважаємо сукупністю показників ознаки, що досліджується.

На тлі відсутності однозначно узгодженого психодіагностичною спільнотою визначення основного інструменту психодіагностичних досліджень, багато суперечок викликають й існуючі класифікації тестових методик.

Приклади класифікації тестів

ПРИКЛАД 1

- Тести інтелекту.
- Тести спеціальних здібностей.
- Тести технічного мислення, просторових уявлень, психомоторики тощо.
- Тести досягнень – випробовування знань, навичок, вмінь, загальної та професійної підготовки; ці тести конструюються на основі навчального матеріалу, а іноді замінюють опитувально-екзаменаційну систему.
- Особистісні, які поділяються на дві великі групи: особистісні опитувальники та проєктивні методики.

Особистісні тести – психодіагностичні прийоми, які спрямовані на оцінку емоційно-вольових компонентів психічної діяльності – відносин (у тому числі й міжособистісних), мотивації, інтересів, емоцій, а також особливостей поведінки індивіда у певних соціальних ситуаціях, що описуються у завданні. **Особистісні опитувальники** основані на самозвітах піддослідних про їхні звичні реакції, відносини, ставлення до чогось тощо.

Проєктивні методики – група методик, призначених для діагностики особистості, в яких людям, які обстежуються, пропонується реагувати на невизначені (багатозначні) ситуації.

ПРИКЛАД 2

1. За матеріалом, що використовується:

- Вербальні, невербальні й маніпуляційні.
- Типу «папір – олівець».
- Апаратні тощо.

2. У залежності від результатів:

- Прості, де отримується лише один показник.
- Комплексні, які надають більшу кількість даних та інтерпретуються.

3. У залежності від типу статті:

- Тести з високою структурованістю (з одним правильним рішенням, наприклад, класичні тести інтелекту).

- Тести мало структуровані, які надають можливість для різноманітних відповідей, причому кожна з них означає щось інше (наприклад, тест Роршаха).

4. З точки зору психічної активності піддослідних:

- Інтроекспективні, які вимагають вербального спілкування піддослідного щодо його особистого досвіду, реакцій, відносин тощо (анкетні методи, бесіди).

- Екстроекспективні, що ґрунтуються на вільному чи на такому, що керується, спостереженні й оцінці найрізноманітніших проявів (оцінка шкали, схеми спостереження).

- Проективні, які передбачають, що суб'єкт тестування переносить свої психічні стани у словесні, графічні чи маніпуляційні (творчі) реакції на малоструктуровані, багатозначні ситуації.

- Тести виконання, в яких суб'єкт здійснює певну перцептивну, моторну чи мисленнєву дію, кількісний рівень якої та якісні особливості є показником інтелектуальних чи особистісних рис.

ПРИКЛАД 3

1. Відповідно до мети застосування (профвідбір, динаміка становлення професійної придатності тощо).

2. За процедурою тестування (групові та індивідуальні).

3. За змістом (ті, що виявляють рівень розвитку інтелекту, здібностей тощо).

4. Аналітичні та синтетичні.

5. Апаратні та тести «папір – олівець».

6. Вербальні й невербальні.

7. Клінічні тести (у патопсихологічних дослідженнях).

ПРИКЛАД 4

1. За предметом дослідження:

- Загальноособистісні (фіксація певної цілісності психічних рис особистості).
- Особистісні спеціальні (для діагностики тієї чи іншої особистісної риси, характеристики якостей суб'єкта, наприклад, здібностей тощо).
- Групові (соціометрія).

2. З точки зору технічних прийомів:

- Об'єктивні, апаратурні (ШГР, пороги, ЧР).
- Опитувальні методики (суб'єктивні тести).
- «Папір - олівець» (коректорський, лабіринти).
- Експертні оцінки.

Показники діагностичної спроможності тестів. Діагностичне значення будь-якого тесту залежить від того, наскільки він відповідає деяким загальним вимогам, які називаються показниками діагностичної спроможності тестів.

СТАНДАРТИЗОВАНІСТЬ

Стандартизованість як показник діагностичної спроможності тесту означає однаковість процедури проведення й оцінки результатів тестування. Стандартизація тесту передбачає наступні обов'язкові процедури:

1) розробку точних інструкцій щодо матеріалів, які використовуються, обмеження часу, формулювання усних інструкцій піддослідному, вказівки щодо попередніх пред'явлень тесту, способів трактування питань з боку піддослідних тощо;

2) вказівку умов, за яких не можна використовувати методику, для яких груп піддослідних вона може бути придатною тощо;

3) встановлення «норми» – нормального або середнього показника виконання;

4) інструкції щодо інтерпретації отриманих результатів.

У процесі стандартизації тест проводиться на великій репрезентативній вибірковій сукупності того типу (групи), для кого він призначений. Поняття «норми» у даному випадку потребує додаткового коментаря, оскільки виводиться експериментально. Найчастіше за норму приймаються відповіді більшості, що може бути досить умовним.

НАДІЙНІСТЬ

Надійність тесту – у статистичному сенсі – це постійність, сталість результатів, отриманих з його допомогою. Надійність визначається кількома способами:

1. Шляхом встановлення кореляції між результатами першого та повторного застосування тесту; показник, що отримується таким шляхом проведення цієї процедури, називається **коефіцієнтом ретестової надійності**.

Чим вищий цей коефіцієнт, тим менш чутливі результати тесту до змін стану піддослідного (наприклад, його хвороби, утомлюваності, впливу погоди тощо) та змін у ситуації тестування. Недолік цього виду надійності – залежність від «тренування», яке виникає як у процесі одного тестування, так, тим більш, і при повторних тестуваннях.

2. Шляхом порівняння даних, отриманих за допомогою тесту, з результатами застосування еквівалентного тесту. Для цього також інколи можуть створюватися схожі за ідеєю, але такі, що відрізняються за зовнішньою формою (наприклад, за формулюванням питання) методики. Так встановлюється **коефіцієнт надійності паралельних форм**.

Основна проблема у цьому випадку – складність розробки форм тесту, що є взаємозамінними. Навіть тоді, коли цей показник надійності є високим, за ним може ховатися надійність кожної форми, а зовсім не те, що вони можуть заміняти одне одного.

3. За допомогою таблиць випадкових чисел питання (завдання) тесту діляться навпіл, проводиться тестування «половинками», після чого встановлюється зв'язок між їхніми результатами (в іншому випадку «половинки» створюються з наборів парних і непарних питань/завдань тесту); так отримується **коефіцієнт внутрішньої узгодженості**.

Іноді цю процедуру називають «методом розщеплення». Основна проблема, що виникає у цьому разі, – як все-таки розділити тест.

4. **Коефіцієнт суб'єктивних оцінок** можна розрахувати, якщо залучити до оцінки тесту експертів або проводити тестування за участі двох різних дослідників.

ВАЛІДНІСТЬ

Валідність (адекватність і дієвість тесту), деякі автори вважають його найважливішим критерієм якісної тестової методики) – це показник, що характеризує точність вимірювання якості, що досліджується; це міра, якою тест дійсно вимірює те, для діагностики чого він призначений. Валідність є показником того, наскільки окремі складові його проби адекватні проблемі, що досліджується; наскільки точно на основі результатів тестування можна передбачити майбутню поведінку людини. Якщо показник надійності тесту дорівнює приблизно 0,75–0,8, то здійснюється перевірка методики на валідність.

Для визначення валідності необхідний насамперед незалежний зовнішній критерій того, що тест має вимірювати. Цей показник діагностичної

спроможності тесту визначається кореляцією його результатів з іншими критеріями досліджуваної характеристики: наприклад, валідність тесту здібностей визначається кореляцією результатів по цьому тесту з успішністю виконання відповідної діяльності.

Типи валідності:

1) змістовна – тест має оцінювати **всі** прояви характеристики, що досліджується. Але, на жаль, цей критерій спрацьовує краще за все у тестах досягнень (наприклад, легко представити увесь обсяг знань за 11 клас). У тестах же здібностей та в особистісних опитувальниках це неможливо – **всі здібності й усі прояви** особистості неможливо досягнути в одному тесті, до того ж ми просто їх **усі** й не знаємо;

2) критеріальна (емпірична) – результат тестування має допомогти нам дати характеристику реальної (за оцінками рідних і колег невротик поводить як невротик) і майбутньої (молода людина з виявленими технічними здібностями вступає у відповідний вищий навчальний заклад) поведінки людини;

3) понятійна або конструктна – тест вимірює саме те поняття, яке було сформульоване теоретично; хоча ми знаємо, що існує лише незначна кількість явищ у сфері психології, які на теоретичному рівні тлумачаться однозначно.

Розширене уявлення про валідність тестових методик передбачає виділення наступних її форм:

- **Очевидна** валідність описує уявлення про тест, яке формується в учасника (об'єкта) психодіагностичного випробовування, оскільки тест повинен сприйматися ним як серйозний інструмент пізнання його особистості. Особливо важливо це в сучасних умовах, коли, з одного боку, психологічні тести стають більш доступними для непрофесіоналів, з іншого – у популярних виданнях все частіше публікуються так звані квазітести, які підривають авторитет наукової психології.

- **Конкурентна** валідність вимірюється за результатами встановлення кореляції розробленого тесту з тими методиками, валідність яких вже підтверджена й не піддається сумнівам.

- **Прогностична** валідність частково схожа з описаною *емпіричною* валідністю, але, на відміну від неї, свідчить про зв'язок результатів тестування з відтермінованою реальною поведінкою.

- **Інкrementна** валідність має обмежене значення та пов'язана з випадками, коли один тест із батареї тестів може мати низьку кореляцію з виділеним критерієм, але не «перекривається» іншими тестами із цієї батареї. Цей вид валідності актуалізується при проведенні профвідбору.

- **Диференційна** валідність – про неї найчастіше згадується у зв'язку з тестами інтересів, які зазвичай корелюють з академічною успішністю,

але по-різному для різних дисциплін. Значення диференційної валідності є обмеженим, як і у випадку інкрементної.

- **Змістовна** валідність визначається через підтвердження того, що завдання тесту відображають всі аспекти тієї сфери поведінки, що досліджується. І як зазначалось раніше, цей вид валідності виявляє себе насамперед на тестах досягнень, які насправді власне психологічними не є. Для визначення змістовної валідності зазвичай запрошуються експерти, які визначають найбільш важливу сферу поведінки. На основі цих рекомендацій генеруються завдання тесту, які експерти теж оцінюють.

АДАПТОВАНІСТЬ

Адаптованість – пристосованість матеріалу тесту до особливостей того соціокультурного середовища, представники якого будуть обстежуватись за допомогою цього тесту. Це необхідно тому, що, як правило, тести від самого початку можуть створюватись у принципово різних культурах. До того ж взагалі тестів універсальних, таких, що однаково придатні для роботи з усіма соціальними спільнотами, взагалі не існує. Чи не найважливішою проблемою, що виникає в процесі адаптації тестів, є втрата частини сенсів при перекладі питань/завдань тестової методики або навіть «спотворення» цих сенсів. Ця проблема досить часто «знімається» завдяки подвійному перекладу: наприклад, спочатку текст методики перекладається з англійської українською, а потім цьому варіанту «повертають» його первинну форму (знову перекладають англійською). На наступному етапі порівнюються обидва англійські варіанти: порівняння двох текстів здійснюється під кутом зору згаданої можливої втрати «сенсів».

РОЗДІЛ 2

Особистісні опитувальники як психодіагностичний метод

Конспект лекцій

Лекція 1. Особистісні опитувальники, що тестують індивідуальні риси особистості та типову поведінку

Характеризуючи особистісні опитувальники¹³ як психодіагностичний метод, слід зазначити їхні основні позитивні характеристики: відносно високі результати практично по всіх показниках діагностичної спроможності тестів; простоту процедури проведення та об'єктивність інтерпретації результатів тестування; відносну короткотривалість процедури тестування; економічність процедури й тестового матеріалу тощо. У той же час психологи звертають увагу й на низку певних проблем, пов'язаних із застосуванням особистісних опитувальників. Зокрема, йдеться про можливість обману з боку піддослідних (незважаючи на наявність у деяких методиках шкал брехні); ймовірність ситуативних відповідей; неможливість у багатьох випадках досягнути «глибини» особистості; цілу низку проблем, пов'язаних із понятійною валідністю цієї групи тестів тощо. Варто пам'ятати, що результати, отримані за допомогою особистісних опитувальників, не є «готовою істиною», а мають характер підґрунтя для подальшого дослідження особистості.

Особистісні опитувальники (ОО) є важливим психологічним інструментом, що використовується для оцінки індивідуальних рис особистості, мотивацій, схильностей та поведінки тощо. З точки зору структури ОО – це набори запитань або тверджень, на які людина відповідає, обираючи варіанти, що найкраще її описують, характеризуючи типові реакції, повсякденну поведінку, емоційні прояви, специфіку міжособистісних стосунків тощо.

Підґрунтям для створення цих методик є різноманітні погляди на природу, структуру, механізми формування та інші важливі аспекти особи-

¹³ Тексти відомих особистісних опитувальників можна знайти, наприклад, у наступному виданні: Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник [Текст] / [уклад.: М. В. Лемак, В. Ю. Петрище]. Вид. 2-ге, виправл. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. 616 с.

стісного буття. Розглянемо найбільш відомі з них, згадуючи й теоретичне підґрунтя, на основі якого вони були створені.

Диспозиційні теорії особистості як теоретична основа створення особистісних опитувальників. Основними представниками цього напрямку теоретизування персонології другої половини ХХ століття вважаються Гордон Оллпорт, Реймонд Кеттелл та Ганс Айзенк. Відповідно до висхідних положень диспозиціонального напрямку:

- Люди володіють широким набором схильностей (тобто особистісних рис або диспозицій) реагувати певним чином у різних життєвих ситуаціях. При цьому люди демонструють відносну сталість у своїх вчинках, думках та емоціях, незалежно від плину часу, подій та життєвого досвіду.
- Не існує двох людей з абсолютною точністю схожих один з одним, кожна особистість є унікальною й поводить ся не так, як інші.

Як зазначав американський психолог **Г. Оллпорт**, виходячи з цих положень, можна тлумачити особистість як динамічну організацію тих внутрішніх психологічних процесів, які детермінують характерну для особистості поведінку, мислення, а також загалом й усі види людської активності.

Риси особистості – це те, що обумовлює постійні, усталені, типові для різноманітних ситуацій особливості нашої поведінки; це життєво важлива складова нашої «особистісної структури». При цьому риси особистості не перебувають у стані, який можна описати як «дрімота», очікуючи зовнішні стимули. **Насправді люди активно шукають соціальні ситуації, які б сприяли прояву їхніх особливостей. Ситуації, в яких особистість опиняється, найчастіше за все, як правило, це ті самі ситуації, в які особистість активно прагне потрапити.**

Г. Оллпорт виділяв 3 типи рис (диспозицій):

1. Кардинальні (ці риси притаманні небагатьом людям, визначаючи весь плин їхнього життя: жадібність Скруджа Макдака, агресивність і войовничість шовініста, глибока повага и любов до «усього живого» Альберта Швейцера тощо). Найчастіше це якась одна риса, притаманна відомим людям, – історичним постатям, літературним персонажам, видатним сучасникам.

2. Центральні – це своєрідні «будівельні блоки» особистості, які представляють основні тенденції в поведінці людини, що з легкістю можуть виявляти ті, хто нас оточує. Таких диспозицій у структурі особистості може налічуватись близько 5-10.

3. Вторинні – менш помітні риси, які є й менш узагальненими, й такими, що важко спостерігати.

Але особистість – це не просто набір не пов'язаних між собою диспозицій. Особистість містить у собі єдність, структуру, інтеграцію усіх

аспектів індивідуальності, яка надає їй своєрідності. Але що об'єднує диспозиції, що робить унікальність цілісністю? Для відповіді на це питання Г. Оллпорт вводить поняття **«пропріум» (самість)** як позитивну, творчу характеристику людської природи, що прагне до зростання й розвитку. Пропріум – це сила, яка організує та об'єднує, а її основним призначенням є формування унікальності людського життя.

Ще один американський психолог **Реймонд Кеттелл** стверджував, що особистість – це те, що дозволяє нам передбачити поведінку людини в тій чи іншій ситуації. У свою чергу, поведінка людини визначається взаємодією особистісних рис (диспозицій) та ситуаційними змінними. Риси особистості – це певні психічні структури, які виявляються в поведінці й обумовлюють схильність вчиняти однаково в різних обставинах і з плином часу.

Хоча Кеттелла й цікавила унікальність особистості, в практичному сенсі він більше звертався до загальних рис. У зв'язку з цим варто згадати його класифікацію особистісних диспозицій. Так, вчений виділяв поверхневі особистісні риси, що все ж таки не характеризують особистісну «глибину» й вихідні диспозиції як основоположні структури, що утворюють «блоки» самої «будівлі» особистості. Емпіричною валідизацією теоретичних положень, сформульованих Кеттеллом, можна вважати його особистісний опитувальник, відомий як **«Тест 16 PF» (Sixteen Personality Factor Questionnaire, 1950)**. Внесені до переліку рис особистісні диспозиції (особистісні фактори – **PF**) можуть, на думку автора, бути як частково біологічно (спадково) детермінованими, так і сформованими соціальним середовищем (його роль він вважав більш значущою). Кеттелл намагався у своїх дослідження виходити й на рівень аналізу особистісних рис, які притаманні певним соціальним групам, – релігійним, професійним, національним тощо. Вихідними парними рисами, за Кеттеллом, що стали «підґрунтям» методики **16 PF**, є наступні:

1. Чуйність – відчуженість.
2. Інтелект.
3. Емоційна стабільність – емоційна нестабільність.
4. Домінантність – підлеглість.
5. Розсудливість – безтурботність.
6. Свідомість – безвідповідальність.
7. Сміливість – боязкість.
8. Жорсткість – м'якість.
9. Довірливість – підозрілість.
10. Мрійливість – практичність.
11. Дипломатичність – прямолінійність.
12. Схильність до побоювань – спокій.

13. Радикалізм – консерватизм.
14. Самодостатність – конформізм.
15. Недисциплінованість – контрольованість.
16. Розслабленість – напруженість.

За результатами тестування вибудовується «профіль» особистості, при інтерпретації якого дослідники керуються ступенем вираженості кожного фактора, особливостями їхньої взаємодії, а також нормативними даними.

Британський психолог **Ганс Айзенк**, досліджуючи проблему особистісних диспозицій, дійшов висновку, що елементи структури особистості можуть бути розташованими **ієрархічно**:

СУПЕРРИСА (ЯК ПЕВНИЙ ТИП)

СКЛАДОВІ РИСИ

ЗВИЧНІ РИСИ

СПЕЦИФІЧНІ РЕАКЦІЇ

Г. Айзенк, проаналізувавши роботи відомих психологів, психіатрів, фізіологів, виділив у якості базисних вимірів особистості такі 2 основні парні суперриса (типи), як **інтроверсія – екстраверсія** та **нейротизм – стабільність**, а пізніше додав до них ще одну пару – **психотизм** як прагнення порушувати соціальні норми та **силу Супер Его** як орієнтацію на дотримання соціальних норм. Г. Айзенк надавав більше, ніж Р. Кеттелл, значення генетичній обумовленості цих рис, пов'язуючи особливості їхнього прояву, відповідно, з корковою активацією, функціонуванням лімбічної системи та діяльністю залоз внутрішньої секреції. На емпіричному рівні ці ідеї знайшли відображення, зокрема, у таких відомих методиках: EPI, EPQ та PEN. Загалом, працюючи в цьому напрямку, Г. Айзенк зі співробітниками створив серію тестів, що стали реалізацією та емпіричною валідацією його концепції.

Запозичивши у К. Юнга поняття екстраверсії та інтроверсії, дослідник наповнив їх іншим змістом. У К. Юнга це типи, що відрізняються спрямованістю лібідо, у Г. Айзенка – комплекси особистісних рис, що корелюють між собою. Характеризуючи типового екстраверта, він зазначає такі риси цього типу, як товариськість, широке коло знайомств, імпульсивність, оптимістичність, слабкий контроль над емоціями. На противагу йому, типовий інтроверт – це спокійна, сором'язлива, інтроспективна людина, яка тримає дистанцію по відношенню до інших, окрім близьких людей; інтроверт планує свої дії заздалегідь, любить порядок у всьому та тримає свої емоції під строгим контролем.

Нейротизм (емоційна нестабільність) є континуумом від «нормальної афективної стабільності до її вираженої лабільності». Нейротизм не є тотожним неврозу, хоча в осіб з високими показниками по цій шкалі в несприятливих (стресових) ситуаціях може розвинутих невроз. «Нейротична» особистість характеризується неадекватно сильними реакціями по відношенню до стимулів, що їх викликали. Щодо психотизму, то високі показники по цій шкалі дозволяють говорити про певну схильність до психічних відхилень. «Психотична» особистість (не патологічна) характеризується як егоцентрична, егоїстична, неконтактна.

Першою із методик, призначених для діагностики нейротизму, був **Моудслейський медичний опитувальник (Maudsley Medical Questionnaire; MMQ)**, створений у 1947 році. Подальше застосування тесту давало підстави стверджувати, що за його допомогою можна диференціювати два типи невротичних розладів – істеричні та дистимічні. У 1956 р. йому на заміну було розроблено Моудслейський особистісний опитувальник (Maudsley Personality Inventory; MPI), застосування якого дозволило додатково діагностувати й екстраверсію/інтроверсію. На основі подальших досліджень, спрямованих на аналіз складових екстраверсії/інтроверсії та нейротизму як базисних особистісних вимірювань, у 1963 р. був запропонований тест, що отримав назву «Особистісний опитувальник Айзенка» (Eysenck Personality Inventory; EPI) і мав у своєму складі, крім змістовних питань, дев'ять тверджень, що утворювали «шкалу брехні». Перевагою цього варіанта були розроблені дві еквівалентні форми тесту – А та В.

У 1969 р. Г. Айзенк у кооперації зі своєю аспіранткою, а в подальшому – дружиною Сібіллою, публікує чергову методику, що стала відомою під назвою Eysenck Personality Questionnaire (EPQ), до переліку питань якого були додані питання, призначенням яких була діагностика такої диспозиційної пари рис особистості, як психотизм – сила Супер Его (в деяких джерелах вона має назву PEN, де перші літери аббревіатури означають відповідно: Р – психотизм, Е – екстраверсію, N – нейротизм). До набору питань з тесту ЕРІ було додано низку тверджень, що стали емпіричними індикаторами пари нових суперрис.¹⁴

У вітчизняній психології ЕРІ традиційно використовувався для діагностики **темпераменту** – такої індивідуальної особливості людини, що знаходить прояв у збудливості, емоційній чутливості і вразливості, рівноваженості та швидкості перебігу психічної діяльності. Темперамент є динамічною характеристикою проявів психічного життя людини. Сучасна психологія послуговується класифікацією темпераментів, яку

¹⁴ Пройти тест самостійно можна, наприклад, тут: Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник [Текст] / [уклад.: М. В. Лемак, В. Ю. Петрище]. Вид. 2-ге, виправл. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. С. 177-182.

запропонував давньогрецький лікар Гіппократ: сангвінічний (від лат. *sanguis* – кров), флегматичний (від грецьк. *phlegma* – слиз), холеричний (від грецьк. *chole* – жовч) та меланхолічний (від грецьк. *melas* – чорний, похмурий та *chole* – жовч). Хоча власне наукове пояснення існування темпераменту, що має фізіологічне підґрунтя, дав академік І. П. Павлов завдяки вченню про типи нервової системи та вищої нервової діяльності. Комбінація різного ступеня сили, врівноваженості та рухливості процесів гальмування та збудження й пояснює існування різних типів темпераменту, які відрізняються за проявами цих показників. У координатах показників тесту Г. Айзенка два з цих темпераментів (холеричний і сангвінічний) є екстравертованими, а інші два (флегматичний і меланхолічний) – інтравертованими. Нейротизм є характеристикою холеричного та меланхолічного темпераментів, стабільність – сангвінічного та флегматичного.¹⁵

Емпіричною валідизацією теорії соціального навчання та її центрального поняття «локус контролю» американського психолога Джуліана Роттера є **опитувальник рівня суб'єктивного контролю**. Дж. Роттер стверджував, що те, як людина сприймає власну поведінку та її наслідки, більшою мірою залежить від специфічних рис її особистості. Так, хтось, скоріше за все, буде приписувати своїм вчинкам внутрішні причини, в той час як інші будуть постійно пояснювати свій спосіб життя й те, що з ними відбувається, зовнішніми обставинами. Такі інтерпретації будуть залежати від того, як люди взагалі уявляють собі, звідки виходить контроль за їхніми вчинками – ззовні чи зсередини (для визначення цієї особливості людини Роттер вводить поняття «локус контролю»). У першому випадку йдеться про екстернальний «локус контролю» особистості, а його носій вважає, що його успіхи чи негаразди є результатом дії таких зовнішніх сил, як випадковість, везіння (невезіння), тиск оточення, інші люди тощо; у другому – про інтернальний, оскільки така людина вважає, що все, що з нею відбувається, передусім залежить від її особистісних рис, компетентності, її власної діяльності тощо. Всі індивіди займають певну позицію на континуумі, утвореному цими полярними типами локусу контролю.¹⁶

Опитувальник, призначений для діагностики інтернальності–екстернальності й розроблений на основі шкали локусу-контролю цього дослідника у 1984 р., містить 44 твердження, з якими необхідно висловити свою згоду/незгоду за шестибальною шкалою (де +3 означає повну згоду, а -3 – абсолютну незгоду).

¹⁵ Пройти тест самостійно можна, наприклад, тут: Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник [Текст] / [уклад.: М. В. Лемак, В. Ю. Петрище]. Вид. 2-ге, виправл. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. С. 182-186.

¹⁶ Волянська О. В., Ніколаєвська А. М. Соціальна психологія : навч. посіб. Київ : Знання, 2008. (Вища освіта XXI століття). С. 45-46.

Рівень суб'єктивного контролю – узагальнена характеристика особистості, що здійснює регулюючий вплив на формування міжособистісних стосунків, засоби вирішення кризових сімейних і ділових ситуацій тощо. У численних експериментальних дослідженнях встановлений зв'язок між різними формами поведінки, характерними рисами особистості та рівнем інтернальності-екстернальності. Так, інтернали, на відміну від екстерналів, менше схильні підкорятися тиску з боку інших людей, сильніше реагують на втрату особистої свободи, активніше шукають інформацію, більше впевнені в собі тощо.

Вимірювання інтернальності-екстернальності відбувається за такими шкалами:

1. Шкала загальної інтернальності.
2. Шкала інтернальності в сфері досягнень.
3. Шкала інтернальності в сфері невдач.
4. Шкала інтернальності в сімейних стосунках.
5. Шкала інтернальності в сфері ділових стосунків.
6. Шкала інтернальності в сфері міжособистісних стосунків.
7. Шкала інтернальності у ставленні до здоров'я та хвороби.

В основі особистісного **опитувальника Майєрс – Бріггс (Myers—Briggs Type Indikator, MBTI)** лежить типологія особистості К. Юнга. Методика опублікована в 1962 р., має в своєму складі 160 питань, з яких 52 – асоціативні, інші пов'язані з оцінкою особистості своїх індивідуальних схильностей шляхом вибору з двох-трьох варіантів відповідей із запропонованих («Вас більше турбують: а) почуття людей; б) їхні права»). Власне асоціативні завдання ґрунтуються на виборі з пари слів, що мають протилежне значення (систематичний-спонтанний; хто-що; вибачати-терпіти; знак-символ тощо). Показники, отримані в результаті тестування, розраховуються за чотирма шкалами, що відповідають юнгівській типології: екстраверт-інтроверт (Extravert-Introvert), сенсорний-інтуїтивний (Sensor-Intuitive), мисленнєвий-емоційний (Thinker-Feeler), раціональний-ірраціональний (Judgement-Perceptive). Тест широко застосовується в США у профорієнтації, психологічному консультуванні, дослідженні міжособистісних стосунків.

На американській популяції розподіл домінуючих типів особистості такий:

- Екстраверти – майже 75 % популяції;
- Інтроверти – приблизно 25 %;
- Сенсорний тип – майже 75 %;
- Інтуїтивний тип – майже 50 %;
- Мисленнєвий тип – майже 50 %, серед чоловіків близько 60 %;
- Емоційний тип – майже 50 %, серед жінок близько 60 %;

Ірраціональний тип – майже 50 %.

Комбіновані типи представлені значно меншою кількістю (від 1 % до 38 %).

Для діагностики агресивних і ворожих реакцій існує **ОПИТУВАЛЬНИК БАССА – ДАРКІ** (Buss – Durkey Inventory), розроблений А. Бассом і А. Даркі в 1957 році. Тест складається з 75 тверджень, що вимагають відповіді «так» або «ні». Кожне з таких тверджень належить до одного з восьми так званих **індексів форм** агресивних чи ворожих реакцій:

1. **Фізична агресія** (напад) – використання фізичної сили проти іншої особи.

2. **Непряма агресія** – така агресія, яка обхідним шляхом спрямована на іншу особу (злі плітки та жарти), а також агресія без спрямованості (вибух люті, що виявляється у вигуках, биття кулаками по предметах тощо).

3. **Схильність до роздратування** – готовність до прояву навіть при незначному збудженні грубощів, різких висловлювань.

4. **Негативізм** – опозиційна форма поведінки, спрямована зазвичай проти авторитетів чи керівництва; поведінка в межах від пасивного супротиву до активної боротьби проти усталених традицій чи законів.

5. **Образа** – заздрощі та ненависть до оточуючих, обумовлені почуттям гніву на весь світ за реальні або уявні страждання.

6. **Підозрілість** як недовіра та обережність по відношенню до людей, що ґрунтуються на переконанні в тому, що оточуючі налаштовані зашкодити.

7. **Вербальна агресія** – висловлення негативних почуттів через форму (сварка, крик тощо) та зміст словесних загроз (прокляття тощо).

8. **Почуття провини** – переконання досліджуваного в тому, що він є поганою людиною, наявність у нього докорів сумління.¹⁷

¹⁷ Пройти тест самостійно можна, наприклад, тут: Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник [Текст] / [уклад.: М. В. Лемак, В. Ю. Петрище]. Вид. 2-ге, виправл. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. С. 82-85.

Лекція 2. Від клінічних діагнозів до повсякденної поведінки особистості: MMPI, STAI, тест Леонгарда–Шмішека

У цій лекції ми розглянемо деякі методики, які (при зовнішній несхожості) об'єднує схоже теоретичне підґрунтя, що пов'язане з клінічною психологією та психіатрією. До цієї групи особистісних опитувальників належить методика, що відома під аббревіатурою **MMPI** (Minnesota Multiphasic Personality Inventory) та посідає провідне місце серед подібних методик за частотою використання й кількістю бібліографічних згадувань. Методика була створена у період Другої світової війни американськими фахівцями Дж. Мак-Кінлі та С. Хатусеєм і мала за мету діагностику клінічних проявів особистості, щоб ретельно відібрати бойових льотчиків. Твердження тесту були сформульовані на основі скарг реальних хворих, типових характеристик психопатологічних проявів, описаних в переліку симптоматики психічних захворювань (зокрема, йшлося про класифікацію психічних захворювань, запропоновану Е. Крепеліном). Спочатку твердження були пред'явлені групі здорових людей, що дозволило визначити їхні нормативні показники, надалі їх порівняли з даними, отриманими при обстеженні клінічних груп.

Обмежуючись на перших етапах діагностикою психічних відхилень (неврологічні та соматичні розлади, неврози, епілепсія, шизофренія тощо), у подальшому ця методика з успіхом використовувалась як засіб виявлення й інтимно-особистісних та соціальних проявів людини (звичок, соціальних установок, систем соціальних цінностей, самооцінок тощо). Існує два варіанти цієї методики, що відрізняються кількістю питань (в останній версії міститься 567 питань-тверджень з варіантами відповідей «Правильно», «Неправильно», «Не знаю»).

У Радянському Союзі в 1960-ті роки у Ленінградському психоневрологічному інституті імені В. Бехтерева розпочалася робота з адаптації тесту до умов тогочасного суспільства. Результат адаптації був представлений у 1971 р. й отримав назву Стандартизований Багатофакторний Метод Дослідження Особистості.

Основних клінічних шкал в цій методиці – 10:

1. Шкала іпохондрії (HS), завдяки якій встановлюється «близькість» людини до астеноневротичного типу особистості.

2. Шкала депресії (D), що призначена для встановлення ступеня суб'єктивної депресії, морального дискомфорту (так званий гіпотимічний тип особистості).

3. Шкала істерії (Hy), що розроблена для виявлення осіб, схильних до невротичних реакцій конверсійного типу (використання симптомів фізичного захворювання як засобу розв'язання складних ситуацій).

4. Шкала психопатії (Pd) – призначена для діагностики соціопатичного типу особистості.

5. Шкала маскулінності-фемінності (Mf) – призначена для вимірювання ступеня ідентифікації людини з роллю чоловіка чи жінки, яку приписує суспільство.

6. Шкала параної (Pa), що дозволяє зробити висновок про наявність «надцінних» ідей, підозрілість (паранояльний тип особистості).

7. Шкала психастенії (Pt), яка встановлює схожість людини з хворими, які страждають на фобії, нав'язливі дії та думки (тривожно-недовірливий тип особистості).

8. Шкала шизофренії (Sc), спрямована на діагностику шизоїдного (аутистичного) типу особистості.

9. Шкала гіпоманії (Afa), що визначає ступінь близькості людини до гіпертимного типу особистості.

10. Шкала соціальної інтроверсії (Si), що призначена для діагностики ступеня відповідності інтровертованому типу особистості.

Особливістю ММРІ є також наявність **чотирьох оціночних шкал**:

- шкала <?>, яка реєструє кількість тверджень, що піддослідний не зміг віднести до «правильних» чи «неправильних»;
- шкала «брехні» (L), що призначена для оцінки щирості піддослідного;
- шкала достовірності (F), створена для виявлення недостовірних результатів (пов'язаних з недбалістю піддослідного);
- шкала корекції (K), створена для того, щоб зменшити викривлення, які викликані надмірною обережністю піддослідного.

Співвідношення між показниками, отриманими за цими шкалами, дозволяють судити про достовірність результатів тестування.

Завершується дослідження побудовою так званого **«профілю особистості»** (рис. 3) (окремо для чоловіків і жінок), існує комп'ютерна версія методики. У 1992 р. було опубліковано варіант ММРІ, призначений для обстеження підлітків, – так званий ММРІ-А, який почали розробляти ще у 1989 р. й стандартизували на вибірковій сукупності, до складу якої входило 805 юнаків і 815 дівчат у віці від 14 до 18 років. До питань тесту було додано нові шкали – чотири шкали валідності та шість додаткових шкал.

У 2014 році було здійснено адаптацію української версії опитувальника **ММРІ-2** українською мовою, завдяки зусиллям колективу на чолі з професором Київського національного університету імені Тараса Шевченка Л. Ф. Бурлачуком. Адаптований таким чином варіант методики отримав схвальні відгуки від правовласника опитувальника – Університету Міннесоти (США).

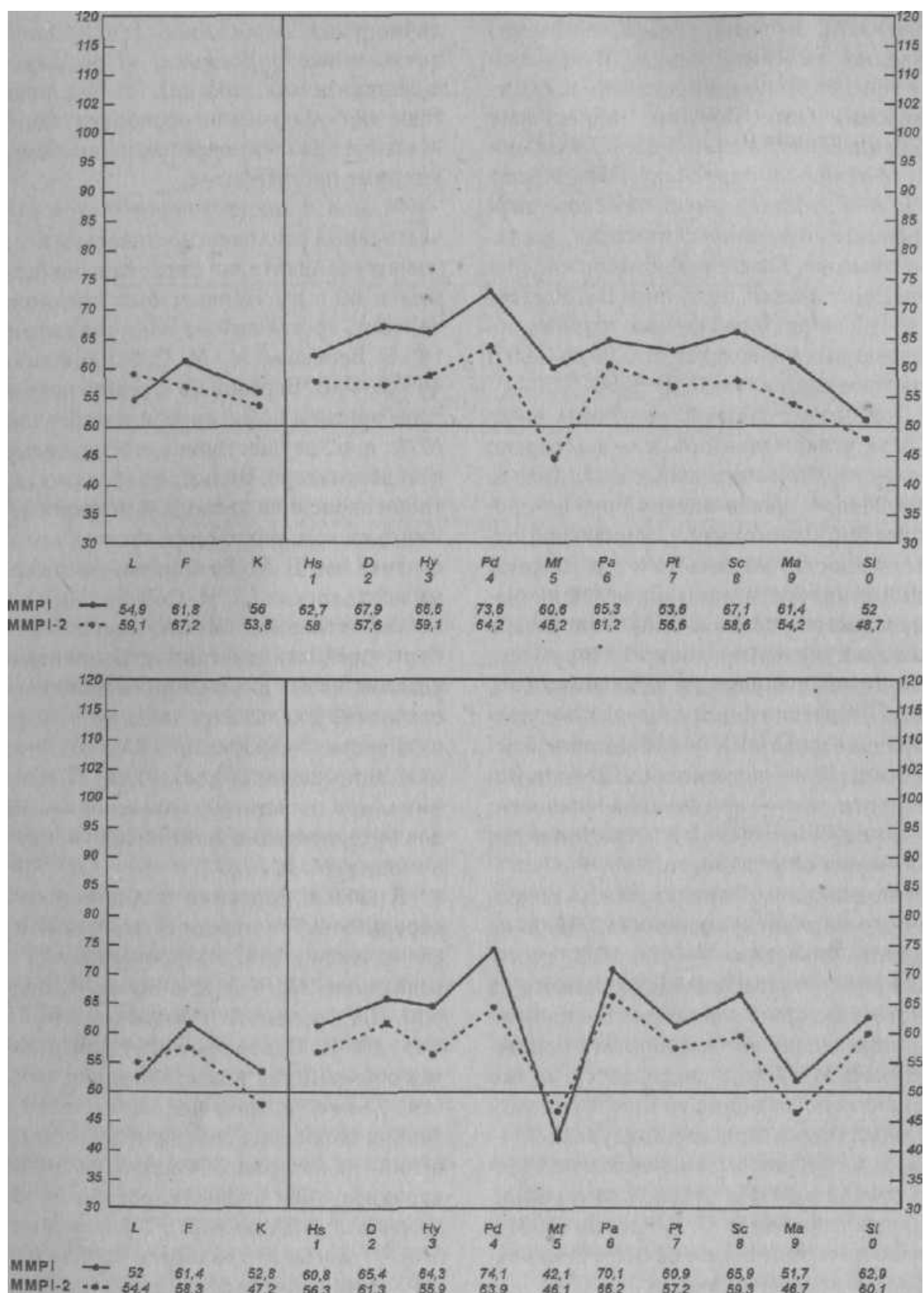

Рис. 3. Профілі ММРІ

Враховуючи великий обсяг методики психодіагностики, часто використовують окремі шкали тесту як самостійні психодіагностичні засоби. Одним з найбільш відомих скорочених варіантів методики є так звана

«**Шкала тривожності**» (Manifest Anxiety Scale, MAS), опублікована американською психологінею Джанет Тейлор у 1953 році. Методика дозволяє більш оперативно діагностувати тривожність як таку індивідуально-психологічну особливість, що виявляється у підвищеній схильності людини відчувати неспокій у різних життєвих ситуаціях, у тому числі й таких, характеристики яких до цього не спонукають.

Феномен тривожності та засоби його дослідження отримали подальший розвиток завдяки напрацюванням американського психолога Чарльза Дональда Спілбергера. Його методика була розроблена в 1970-ті рр. й відома як **шкала тривоги Спілбергера** (State-Trait Anxiety Inventory, STAI), успішно використовується для діагностики реактивної тривожності як психологічного стану та особистісної тривожності як стійкої риси людини. На думку Ч. Спілбергера, тривога (A-state – тривога-стан) – реакція на небезпеку, реальну чи уявну, емоційний стан дифузного безоб'єктного страху, що характеризується невизначеним відчуттям загрози, на відміну від страху, який є реакцією на цілком конкретну небезпеку. У той же час тривожність (A-trait – тривога-риса) – індивідуально-психологічна особливість, що знаходить прояв у підвищеній схильності до неспокою, як зазначалося раніше, навіть у тих життєвих обставинах, які до цього не об'єктивно не провокують.

Тест містить дві підшкали. Перша з них, так звана **шкала стану тривоги або ситуативної (реактивної) тривожності**, дозволяє оцінювати поточний психологічний стан особистості (суб'єктивне відчуття страху, неспокою та збудження вегетативної нервової системи). Такий стан виникає як наша емоційна реакція на якусь стресову ситуацію й, зрозуміло, буде відрізнятися в різних ситуаціях. Питання **шкали особистої тривожності** оцінюють відносно стабільні характеристики особистості, її схильність до тривоги, індивідуально-психологічні особливості сприйняття різних життєвих ситуацій, діапазон яких у тривожних особистостей є доволі широким.

Концепція Ч. Спілбергера сформувалась під впливом психоаналізу. У виникненні тривожності як риси провідну роль він віддає взаємовідносинам з батьками на ранніх етапах розвитку дитини, а також певним подіям, що призводять до фіксацій страхів у дитячому віці. Сутність його концепції можна передати наступними положеннями:

1. Ситуації, що несуть для людини певну загрозу або є особистісно значимими, викликають стан тривоги, що суб'єктивно переживається як неприємний емоційний стан різної інтенсивності.

2. Інтенсивність переживання тривоги пропорційна ступеню загрози чи значимості причини переживань; саме від цих чинників залежить тривалість переживання стану тривоги.

3. Високо тривожні особистості сприймають ситуації чи обставини, що потенційно містять можливість невдачі або загрози, більш інтенсивно.

4. Ситуація тривоги супроводжується змінами у поведінці або ж мобілізує захисні механізми особистості, при цьому стресові ситуації, що часто повторюються, призводять до формування типових для людини механізмів захисту.

Особливе місце серед сучасних особистісних тестів цієї групи посідає й методика, названа на честь автора теоретичного обґрунтування ідеї, покладеної в основу цього тесту. Йдеться про **тест акцентуацій К. Леонгарда**. Працюючи багато років у психіатричній клініці, розмірковуючи над історіями своїх численних пацієнтів, доктор Карл Леонгард велику увагу приділяв особистісним рисам людини. На його думку, як би не відрізнялись люди за своїми психологічними якостями, є певний обмежений набір психологічних рис, якими ми всі володіємо.

При цьому риси, що визначають індивідуальність людини, можуть бути віднесені до різних психічних сфер. Першу з них К. Леонгард визначає як сферу спрямованості інтересів і схильностей. Деякі з них мають егоїстичний характер, інші, навпаки – альтруїстичний. До цієї сфери він також відносить і почуття справедливості, боязкість чи ненависть до людини. Якщо одна з цих рис психічного життя яскраво виражена або, навпаки, мало розвинена, то є підстави говорити про них як про індивідуальні риси, тобто сильну вираженість згаданих індивідуальних рис ще не можна вважати основною причиною акцентуації особистостей, які чимось виділяються на тлі людей «середнього» рівня. Відхилення в той чи інший бік у неакцентуєваних особистостей завжди знаходяться в межах загальнолюдських норм. Тобто на тлі варіацій у сфері спрямованості інтересів і схильностей виникають різні індивідуальності, але їх ще не можна віднести до акцентуєваних особистостей.

Друга сфера – сфера почуттів і волі. Йдеться про сам процес виявлення емоцій, про швидкість, з якою емоції оволодівають людиною, а потім слабшають, про глибину почуттів. До вольових реакцій належать не тільки слабкість або сила волі, але також внутрішня вольова збудливість у плані холеричного чи флегматичного темпераменту. Характеристики цієї емоційно-вольової сфери також тією чи іншою мірою обумовлюють різні варіації поведінки, наділяючи людей специфічними індивідуальними рисами. Але тим не менш вони не визначають самі собою особистість, яка б чітко виділялась на «середньому» фоні.

Третя сфера пов'язана з інтелектом, який зазвичай не розглядається як складова особистості. Існує в той же час сфера асоціативних почуттів, в яких закладено першоджерело таких рис особистості, як зацікавленість, прагнення до упорядкованості. Ця сфера може бути названа як асоціативно-інтелектуальна. Таку рису людини, як любов до порядку, не можна визначати як потребу ананкаста (варіант клінічного розвитку педантичної акцентуації) в упорядкованості. Ця риса (любов до порядку) є лише одним

із індивідуальних проявів асоціативно-інтелектуальної сфери, а не є акцентуацією.

На переконання К. Леонгарда, існують риси людської індивідуальності, існують об'єктивно, і через це наука повинна прагнути до їхнього виділення та дослідження. Зрозуміло, що це пов'язано зі значними труднощами, оскільки необхідно виявити об'єктивно існуючі риси, що дійсно лежать в основі поняття «особистість».

Увагу привертає те, що ці якості у нас розвинені різною мірою. Якщо ступінь розвиненості тих чи інших рис перевищує певний «поріг», то такі риси називаються «акцентуйованими рисами», або «акцентуаціями». Акцентуація – це, по суті, та ж індивідуалізована риса, але така, якій притаманна тенденція до переходу у патологічний стан. Такі риси накладають відбиток на особистість як таку й можуть набувати патологічного характеру, руйнуючи структуру особистості. Це може відбуватися насамперед за умов частого потрапляння людини у стресові ситуації або тривалого перебування в них.

Носії акцентуйованих рис – акцентуйовані особистості – не є патологічними, оскільки не можна вважати патологією будь-яке відхилення від норми. У таких людей потенційно закладені як можливості соціально позитивних досягнень, так і численних девіантних проявів. К. Леонгард у своїй монографії «Акцентуйовані особистості» зазначає, що, відповідно до результатів, проведених у Берлінській клініці (серед дорослих і дітей), населення Берліна на 50 % представлено акцентуйованими особистостями, а 50 % – стандартним типом людей. Зрозуміло, що в інших країнах цей розподіл може бути іншим.

К. Леонгард виділив 10 акцентуйованих проявів, застерігаючи від того, щоб робити висновки щодо наявності акцентуацій лише на підставі результатів тестування. Для остаточного діагнозу дуже важливо додатково спостерігати за людиною у повсякденних ситуаціях її життя.

Акцентуації особистості (за класифікацією К. Леонгарда):

Застригаючий (ригідний, паранояльний) **тип**. Основна риса цього типу – надмірна сталість емоцій, яка поєднується зі схильністю до формування надцінних ідей, з тенденцією до підвищеної стабільності афективно забарвлених переживань. У поведінці це знаходить прояв у акцентованому прагненні до підвищення власної значущості, цілеспрямованості, честоловства тощо. Остання риса є дуже характерною для особистостей цього типу. Також може спостерігатися хвороблива образливість, схильність до перебільшення власних здібностей та пояснення невдач недоброзичливістю інших людей. Характеризується помірною товариськістю, виявляє недовіру й обережність щодо інших, чутливий до образ. У дружбі та коханні ревнивий, образливий, мстивий.

Екзальтований тип. Особи цього типу легко приходять у захват від радісних подій і у повний відчай від сумних. Їм притаманний дуже мінливий настрій, емоції яскраво виражені, вони мають тенденцію глибоко реагувати на окремі події, впадаючи при цьому то в депресію, то в ейфорію. Здатні присвячувати себе із жаром якійсь справі, переживаючи при цьому почуття великого підйому, й негайно падати духом за умов неприємних переживань. Цим людям притаманні інтереси в сфері мистецтва, й професійно вони часто належать до мистецького середовища.

Демонстративний тип. Є постійне прагнення бути в центрі уваги й досягати своєї мети будь-якою ціною: сльози, брехня, оригінальне захоплення тощо. Легко забувають про свої погані вчинки, а невимушеність у поведінці пояснюється тим, що навіть відверта брехня для такої людини в момент її спілкування з іншими стає істиною, бо вона «свято» вірить у те, що каже. Такі особистості можуть у будь-який момент «витіснити» зі своєї психіки знання про якусь подію, а за необхідності «згадати» про неї. Притаманна завищена самооцінка, бажає займати «виключне» місце, бути «особливим». Здатний захопити інших неординарністю мислення й вчинків.

Гіпертимний тип. У такої людини практично завжди хороший настрій, високий життєвий тонус, енергія, активність. Здатна захопити інших людей неординарністю як поглядів і думок, так і вчинків. Вона постійно прагне до лідерства, причому неформального, легко встановлює контакти. Розвинене почуття нового поєднується із несталістю інтересів, а товариськість – із нерозбірливістю у виборі знайомств. Легко пристосовується до нових умов, у той же час погано переносить самотність, усталений режим, одноманітні умови, монотонну роботу. Нетривалі сплески роздратування є наслідком прагнення придушити активність і лідерство інших.

Дистимічний тип. Цей тип характеризується зниженим настроєм, фіксацією більшою мірою на негативних сторонах життя, ніж на радісних, йому притаманна схильність до песимізму, часто – певна загальмованість психічних і моторних актів. Особистості цього типу, як правило, серйозні, нетовариські, небагатослівні, малоконтактні. Уникають шумних компаній, цінують дружні зв'язки. Сумлінні, мають загострене почуття справедливості.

Емотивний тип. Для цього типу характерна надмірна чутливість, вразливість, він сильно переживає через навіть незначні неприємності, надмірно чутливий до зауважень, невдач, схильний до сильних переживань, постійно знаходиться під владою глибокого переживання усього, що з ним трапилось. У цілому люди цього типу характеризуються чутливістю й глибокими реакціями в сфері «тонких» емоцій.

Збудливий (неврівноважений) тип. Характеризується імпульсивністю, схильністю реагувати емоцією, що домінує в конкретний момент, без осмислення ситуації. Активно й часто конфліктує, причому сам провокує

конфлікт, дратівливий і запальний. Не здатен отримувати користь і робити висновки із власного негативного досвіду, не може зазвичай зафіксуватися на будь-якій конкретній діяльності. Визначальними для способу життя й поведінки такої людини є не поміркованість, не логічне зважування своїх вчинків, а потяги, інстинкти, які нею не контролюються. Навчається та працює лише через необхідність. Живе «одним днем», намагаючись отримати від життя якомога більше розваг.

Циклотимічний (афективно-лабільний) **тип**. Це люди, для яких характерна різка зміна настрою. Іноді буває достатньо невлучного повороту в загальному настрої, щоб емоційні «полюси» помінялися. Їхня товариськість також циклічно змінюється (висока в період підвищеного настрою й низька в моменти пригніченості). Цей тип також може характеризуватися тривалим домінуванням підвищеного або зниженого настрою, який за своєю інтенсивністю й сталістю є неадекватним причині, що його викликала.

Педантичний тип. Характеризується ригідністю, інертністю та такими рисами характеру, які звертають на себе увагу в ситуаціях, пов'язаних із відповідальністю й ретельністю. Люди цього типу хочуть, перш ніж почати діяти, упевнитися, що краще рішення знайти неможливо, що більш вдалих варіантів не існує. На роботі вони відповідальні, вдумливі, акуратні та сумлінні, зорієнтовані на високу якість результату. Незважаючи на це, вони схильні піддавати сумнівам якість виконаної роботи, тому можуть перевіряти себе. Люблять порядок і визначеність в усьому, можуть перейматися станом свого здоров'я. У конфлікти вступають вкрай рідко, практично ніколи не претендують на лідерство.

Тривожний тип. Знижений фон настрою, побоювання за себе, близьких, невпевненість у собі, нерішучість, тривалий час переживає невдачі, сумнівається у своїх діях і вчинках. У дитячому віці у представників цього типу відчуття страху може досягати крайньої межі, вони бояться всього, що може містити в собі хоча б якусь загрозу. Часто стають об'єктом знущань і злих жартів ровесників.

Схарактеризовані типи акцентуованих особистостей дещо довільно можна розділити на дві групи: акцентуації характеру (демонстративний, педантичний, застрягаючий, збудливий типи) та акцентуації темпераменту (гіпертимічний, дистимічний, тривожний, циклотимічний, екзальтований, емотивний типи).

Власне тест (**Schmieschek Fragebogen**, а не просто набір питань, які К. Леонгард використовував для збору анамнезу та контролю за ходом лікування своїх пацієнтів) був опублікований німецьким психологом Г. Шмішеком у 1970 р. й містить 88 питань. Максимальний показник по кожному типу акцентуацій – 24 бали, ознакою акцентуації вважається показник 14 балів і вище. Є інформація щодо можливості представлення результатів у вигляді «профілю особистісної акцентуації».

РОЗДІЛ 3

Проективні методики в методному арсеналі психодіагностики

Конспект лекцій

Лекція 1. Проективні методики: особливості, пізнавальний потенціал, сфери застосування

«Проективний рух» у західній психології стає впливовим у 1940-ві роки й з того часу є чи не найпопулярнішим у психодіагностиці, відтиснувши на другий план традиційні психометричні тести. На сьогодні проективні методики посідають перші місця в зарубіжних дослідженнях особистості, насамперед у клінічній психодіагностиці.

Про важливу роль проективних методик у сучасній психодіагностиці свідчать, наприклад, Міжнародні конгреси, які проводяться протягом багатьох років у різних країнах і присвячуються як проективній психодіагностиці в цілому, так і окремим методам¹⁸. Дослідники, які пов'язані з цим предметним полем, однакові в тому, що в основі проективної психодіагностики лежить здавна притаманне людині прагнення тлумачити явища й предмети навколишнього світу у тісному взаємозв'язку зі своїми бажаннями, потребами, почуттями – всім тим, що створює інтимний світ особистості.

Найсуттєвішою ознакою проективних методик є використання невизначених, неоднозначних (слабоструктурованих) стимулів, які досліджуваний повинен конструювати, розвивати, доповнювати, інтерпретувати. У відповідності з основною проективною гіпотезою, кожен емоційний прояв людини, її сприйняття, почуття, висловлювання, навіть рухи несуть на собі відбиток особистості. Особистість виявляється тим яскравіше, чим менш стереотипними є ситуації-стимули, що спонукають її до активності. Стимульний матеріал проективних методик набуває сенсу не стільки через його об'єктивний зміст, а у зв'язку з особистісним значенням, яке йому надає людина. Звідси виникає характерна для проективних методик відсутність оцінки відповідей як «правильних» чи «помилкових», а також обмежень в їхньому виборі.

¹⁸ Наприклад, у липні 2008 року в Бельгії проходив черговий XIX конгрес, присвячений методиці Роршаха та проективним методикам.

Перша проективна методика – та, що ґрунтувалась на відповідній теоретичній концепції (психологічній концепції проєкції) – з'явилась у 1938 році й належала американському психологу Генрі Мюррею, автору відомого тесту тематичної апперцепції (ТАТ). Методики, що виникли раніше (у тому числі й опублікований у 1922 році найвідоміший у світі тест Роршаха), були осмислені з позицій проективного підходу, який сформувався пізніше.

Термін «проєкція» для характеристики одного з видів психологічного захисту, завдяки якому внутрішні імпульси й почуття, неприйнятні для «Я», приписуються зовнішньому об'єкту й тоді проникають у свідомість як змінене сприйняття світу, був уживаний, як відомо, З. Фрейдом. У психодіагностиці перший опис проєкції в ситуаціях зі стимулами, які допускають їхню різну інтерпретацію, належить, як зазначалося, Г. Мюррею. Він розглядав проєкцію як цілком природну тенденцію людини діяти під впливом своїх потреб, інтересів, усієї психічної організації. При цьому захисні механізми в процесі проєкції можуть виявлятися, а можуть і ні. Таке розуміння проєкції відрізняється від її психоаналітичного тлумачення.

Для визначення певного типу психологічних методик поняття проєкції вперше використовується Лоуренсом Франком у 1939 році. Автор не розглядав їх як заміну вже відомим психометричним методикам, а вбачав їхнє призначення в тому, щоб досліджувати «ідіоматичну» внутрішню сферу, яка може бути розглянута як спосіб організації життєвого досвіду. На думку Л. Франка, проективні методики вдало доповнюють існуючі, дозволяючи зазирнути в те, що найбільш глибоко приховане, «вислизає» при використанні інших прийомів дослідження особистості.

Загальними майже для всіх проективних методик є наступні ознаки:

- 1) невизначеність, неоднозначність стимулів, що використовуються;
- 2) відсутність обмежень у виборі відповідей;
- 3) відсутність відповідей як «правильних» і «неправильних».

Проективні методики сьогодні розглядаються фахівцями як прийоми опосередкованого дослідження особистості, що ґрунтуються на побудові специфічної, пластичної (слабоструктурованої) стимульної ситуації, прагнення до розв'язання якої сприяє актуалізації у сприйнятті відповідних ситуацій, тенденцій, установок, ставлень, відносин та інших особистісних складових, характеристик і рис. Механізм проєкції в умовах діагностики за допомогою проективних методик базується на активності, «особистісності» процесу сприйняття стимульного матеріалу, а також на характерному для психічного рівня відображенні прагнення індивіда до зняття, «розв'язання» невизначеності. Визначаючи щось неоднозначне, несвідоме перетворює його на свідоме шляхом активного співвіднесення з унікальним особистісним досвідом взаємодії зі світом, який вже є наявним у людини, а також досвідом розуміння як власних вчинків так і поведінки інших людей.

При використанні проєктивних методик реалізуються два типи проєкції – структурна та тематична. Перша пов'язана з переважною об'єктивацією неусвідомлюваних установок – елементарних програм організації поведінки, які забезпечують готовність до сприйняття явищ у певному ракурсі, ставленні. Тематична проєкція пов'язана з приписуванням власних рис, особливостей іншим людям.

Виділяють наступні групи проєктивних методик:

1. Конститутивні методики, застосування яких передбачає структурування та оформлення стимульного матеріалу, надання сенсу якомусь аморфному матеріалу (наприклад, **тест Роршаха**).

2. Конструктивні методики – створення з оформлених деталей (наприклад, фігурки людей і тварин, моделі їхнього помешкання тощо) осмисленого цілого (**MAPS**).

3. Інтерпретативні методики – тлумачення якоїсь події, ситуації, створення розповіді, в якій досліджуваний ідентифікує себе з «героєм» запропонованої для інтерпретації ситуації, що дає можливість розкриття його внутрішнього світу (**Тематичний апперцептивний тест**).

4. Катартичні – здійснення ігрової діяльності у спеціально організованих умовах, в результаті чого досягається певний терапевтичний ефект (**Психодрама**, яка проходить у вигляді імпровізованої театральної вистави).

5. Експресивні – малювання на вільну або задану тему (**Група малюнкових методик**).

6. Імпресивні – надання переваги одних символів (як найбільш бажаних) над іншими через вибір переважаючих стимулів, якими можуть бути фактично будь-які об'єкти живої та неживої природи (**Тест Люшера**).

7. Адитивні – завершення речення, оповідання, історії (група **методик на завершення**, наприклад, SCT).

8. Рефрактивні. Особистісні риси, приховані мотиви тощо діагностуються на основі тих мимовільних змін, які вносяться до загальноприйнятих засобів комунікації (наприклад, мова, почерк).

Незважаючи на значну популярність проєктивних методик серед представників світової психодіагностичної спільноти, суперечки щодо діагностичних спроможностей цієї групи тестів досі не вщухають. Об'єктом критики стає їхня недостатня стандартизованість, залежність результатів від особистості психодіагноста, зневага нормативними даними, проблематична валідність і надійність тощо. Але варто не забувати, що бажання оцінити в параметрах валідності та надійності всі прояви особистості, встановлені за допомогою тієї чи іншої проєктивної методики, навряд чи може бути реалізоване. Багатьом із цих методик притаманний глобальний підхід до оцінки особистості, що неминуче призводить до зниження достовірності

інформації. Відома американська авторка А. Анастасі, «захищаючи» проєктивні методики, зазначала, що питання про їхню цінність більш доцільно ставити при їхньому розгляді як якісних клінічних процедур, а не при якісній оцінці отриманих показників (як це здійснюється у психометричних тестах).

Різноманіття проєктивних методик є вражаючим, що дозволяє в багатьох випадках створювати певні групи таких тестів, наприклад, апперцептивні чи малюнкові.

МАЛЮНКОВІ МЕТОДИКИ

«Намалюй людину» (тест Флоранс Гудінаф) (Goodenough Draw-A-Man Test, DAT) призначався для вимірювання рівня інтелектуального розвитку дітей і підлітків. Оцінка рівня інтелектуального розвитку здійснювалась на основі того, які частини тіла і деталі одягу зображував під дослідний, як враховані пропорції, перспектива тощо. Ф. Гудінаф розробила шкалу, за якою можна оцінити 51 елемент малюнка.

На основі цієї методики в 1948 р. інша американська психологія Карен Махвер запропонувала ще одну проєктивну методику дослідження особистості (**Draw A-Person Test, DAP**), теж призначену для визначення рівня інтелектуального розвитку дітей і підлітків за допомогою виконаного ними малюнка чоловіка. Сьогодні методика використовується й для обстеження дорослих, допускається групове обстеження.

Процедура тестування передбачає спочатку виконання малюнка людини, далі – озвучується завдання намалювати людину протилежної статі, на завершення – проводиться бесіда. К. Махвер розробила набір питань щодо намальованих фігур: про вік, освіту, сімейний стан, звички об'єктів. Інтерпретуючи отримані дані, авторка ґрунтується на ідеї про те, що малюнок є виразом нашого «Я». Увага приділяється аналізу різноманітних деталей малюнка, насамперед особливостям зображення основних частин тіла, які часто оцінюють у відповідності з психоаналітичною символікою. Додатково можуть оцінюватися розміри фігури, її розташування на аркуші, ступінь завершеності малюнка тощо. Сферами застосування методики крім загальної психодіагностики є вікова й педагогічна психологія.

ТЕСТ ДЕРЕВА (Baum Test) – проєктивна методика, опублікована К. Кохом у 1949 році. Ідея тесту належала Е. Хушеру, який використав малюнок дерева в якості психометричного інструменту. Піддослідному пропонується виконати малюнки будь-яких трьох дерев, за виключенням хвойних.

Аналіз малюнка рекомендується починати зі встановлення загального враження, яке він справляє при першому ознайомленні. Для цього пропонується використовувати більше двох десятків пар прикметників (напри-

клад, світлий-темний, гармонійний-негармонійний, веселий-сумний, агресивний-слабкий тощо); психодіагност також може додавати інші прикметники, якщо у запропонованому переліку не знаходиться тих, що передають його враження.

Інтерпретація результатів здійснюється з позицій психоаналізу на основі символічного значення, що приписується тим чи іншим деталям зображення та всьому малюнку. Наприклад, яблуко, що намальоване на фруктовому дереві, – свідчення нерозділеного кохання, а крону дерева варто розглядати як зону контакту між «Я» та навколишнім середовищем. Аналізуються особливості малюнка частин як самого дерева (корені, стовбур, гілки, верховіття та їхні деталі тощо), так і допоміжні елементи, що доволі часто можуть з'являтися під час обстеження різних груп населення (наприклад, пейзаж, в який «вписане» дерево; гніздо на дереві; сітка, що покриває дерево тощо). Відповідно до схеми, розробленої К. Кохом, аналізуються також, наприклад, розміри лівої та правої частини малюнка, верхня (як сфера реальної поведінки) та нижня (як сфера несвідомої поведінки) частини.

Оскільки цю методику доволі часто використовують шкільні психологи, наведемо приклади інтерпретації результату малювання, адаптованого саме під дитячий малюнок:¹⁹

- Загальний розмір дерева відображає емоційно забарвлене відчуття власної цінності та значущості. Зменшення розміру дерева свідчить про відсутність впевненості у собі, про відчуття власної незначущості, непотрібності.

- Розміщення дерева у верхній частині аркуша свідчить про мрійливість, відсутність схильності до активних дій, у нижній – про практичність, приземленість; дерево ліворуч – тяжіння до матері, праворуч – до батька.

- Товщина стовбура відображає силу «Я», віру у власні можливості.

- Форма стовбура у вигляді моркви догори гострим кінцем інтерпретується як інфантильність, збереження установок та манери поведінки, притаманні молодшим дітям. Стовбур-морква гострим кінцем донизу означає передчасну дорослість.

- Листяне дерево – нормальні стосунки з людьми; хвойне дерево²⁰ – «колючі» взаємини з людьми; пальма – демонстративність у спілкуванні.

- Крона характеризує комунікативну сферу. Замкнений силует крони свідчить про обмежене коло спілкування; якщо крона не замкнена – дитина відкрита, готова до встановлення нових контактів.

¹⁹ Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник [Текст] / [уклад.: М. В. Лемак, В. Ю. Петрище]. Вид. 2-ге, виправл. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. С. 531-534.

²⁰ Тут варто нагадати, що сам Кох якраз виключав можливість малювання саме хвойного дерева.

- Співвідношення крони та розміру дерева відображає потребу у спілкуванні. Якщо крона становить 1/2-2/3 розміру дерева, то потреба у спілкуванні відповідає «нормі». Збільшення або зменшення крони свідчить про підвищення або зниження потреби у спілкуванні.

- Наявність листя (або замкненого силуету верховіття) свідчить про те, що потреба у спілкуванні задовольняється; відсутність листя, кілька листочків на голих гілках, опале листя – потреба у спілкуванні не задовольняється. Відсутність листя може також свідчити про невміння спілкуватися.

- Дупло впевнено можна інтерпретувати у тих випадках, коли з дупла хтось виглядає або хтось сидить у ньому. Це свідчить про наявність некерованих імпульсів, які підштовхують дитину до здійснення вчинків, які не властиві її поведінці.

- Сонце ліворуч свідчить про авторитет або тиск з боку матері (рідше – бабусі); праворуч – про авторитет або тиск з боку батька (рідше – дідуся).

- Хмари ліворуч – втрата контакту з матір'ю, відсутність її виховного впливу; праворуч – контакту з батьком. Суцільні хмаринки по усьому верху аркуша – повне порушення емоційного контакту з батьками.

- Пеньок свідчить про те, що дитина не бачить жодних перспектив у майбутньому і себе у тому майбутньому. Аналогічно інтерпретується зламане дерево.

- Пеньок поруч із деревом (або відділений дорогою чи річкою) характеризує різкі зміни у житті. Якщо стовбур дерева не тонший за пеньок, то дитина не постраждала від змін; якщо тонше – то ці зміни травмували її, призвели до втрати впевненості у собі.

- Товсті гілки, явно нижчі за крону й окремо від неї, свідчать про наявність «діяльності, яка заміщує» й спрямована на компенсацію неуспішності дитини в основній діяльності. Провідна діяльність стає незначущою, оскільки потреба у досягненнях задовольняється діяльністю, яка заміщає основну.

- Пониклі, тонкі гілки, тонкий стовбур, слабе натискання характерні для малюнків чутливих, вразливих, тривожних дітей.

- Якщо малюнок дерева займає весь аркуш, так, що стовбур та крона навіть не помістилися на аркуші повністю, це свідчить про надмірну активність дитини.

- Яблука або будь-які плоди, квіти, метелики на дереві свідчать про залежність від матері, прихильність до неї й природне підпорядкування її впливу.

- Стовбур, розщеплений у верхній частині, свідчить про наявність установок, що конфліктують; про інтереси, які важко узгоджуються; про неможливість здійснити вибір.

- Дерево, розщеплене донизу, або стовбури, що перехрещуються, можуть бути свідченням психічних порушень, пов'язаних із подвійністю внутрішнього життя, що є не наслідком якоїсь інтриги, а результатом розщеплення внутрішнього світу.

- Якщо з верховіття дерева «виростають» самотійні дерева, є небезпека наявності можливих шизофренічних порушень психіки, відхід у вигаданий світ.

- Якщо стовбур замкнений, являє собою дві паралельні палки, або схожий на дошку від паркана; гілки грубі, товсті, розходяться перпендикулярно від стовбура, листя немає, то все це свідчить про наявність елементів аутизму, порушення спілкування, світосприйняття.

Але багато фахівців заперечують валідність психоаналітичної символіки для інтерпретації результатів тестування за допомогою цієї методики. У той же час тест є валідним при здійсненні діагностики психічного розвитку дітей. Загалом виділено низку особливостей малюнка (розмір і пропорції, розміщення на аркуші тощо), які свідчать про порушення розвитку (так, статистично достовірними є відмінності між здоровими людьми й тими, хто страждає на органічні порушення нервової системи).

У 1970–1980-х рр. з'явилась одна з модифікацій тесту, при проведенні якого пропонується намалювати дерево мрії (дерево, яке не існує в реальності). Автори методики вважають, що «дерево мрії» дозволяє виявити нереалізовані бажання людини, може також характеризувати її установки щодо шляхів задоволення потреб та вирішення проблем.

Тест **«БУДИНОК-ДЕРЕВО-ЛЮДИНА»** (House-Tree-Person Test, Н-Т-Р) – запропонований американським психологом Джоном Буком

у 1948 р., призначений для обстеження як дорослих, так і дітей; можливе групове обстеження. Завданням є намалювати будинок, дерево та людину, оскільки автор вважає, що ці «предмети» знайомі кожній людині, зручні для малювання, стимулюють більш вільні словесні висловлювання. Єдине обмеження – намалювати людину на повний зріст.

Рис. 4. Варіант виконання тесту Н-Т-Р

Кожен малюнок – це своєрідний автопортрет, деталі якого мають особистісне значення. На основі малюнка можна судити про афективну сферу особистості, її потреби, рівень психосоціального розвитку,

він навіть дозволяє визначати рівень інтелектуального розвитку. У процесі малювання діагност фіксує загальний час роботи, інтервал часу з моменту надання інструкції до моменту початку малювання, коли приступив до малювання; тривалість пауз, які виникали в процесі малювання; послідовність зображення деталей кожного елементу малюнка; всі коментарі, зроблені досліджуванним у процесі малювання; будь-яку його емоцію (найнезначнішу) у процесі виконання тесту.

Після тестування проводиться опитування, в процесі якого учасник тестування може висловити свої емоції, а дослідник має можливість прояснити якісь незрозумілі аспекти малюнка. Наведемо перелік питань, якими може завершуватися процес тестування²¹:

До малюнка ЛЮДИНИ:

- Це чоловік або жінка (хлопчик чи дівчинка)?
- Скільки йому (їй) років?
- Хто він?
- Це ваш родич, друг чи хто-небудь інший?
- Про кого ви думали, коли малювали?
- Що він робить? (І де він у цей час знаходиться?)
- Про що він думає?
- Що він відчуває?
- Про що вас змушує думати намальована людина?
- Кого вам нагадує ця людина?
- Ця людина здорова? Що саме на малюнку справляє на вас таке враження?
- Ця людина щаслива? Що саме на малюнку справляє на вас таке враження?
- Що ви відчуваєте по відношенню до цієї людини?
- Чи вважаєте ви, що це характерно для більшості людей? Чому?
- Яка, на ваш погляд, погода на малюнку?
- Кого нагадує вам ця людина? Чому?
- Чого найбільше хоче ця людина? Чому?
- Як одягнена ця людина?

До малюнка ДЕРЕВА:

- Що це за дерево?

²¹<https://dytpsyholog.com/2015/04/13/%d1%96%d0%bd%d1%82%d0%b5%d1%80%d0%bf%d1%80%d0%b5%d1%82%d0%b0%d1%86%d1%96%d1%8f-%d1%82%d0%b5%d1%81%d1%82%d1%83-%d0%b1%d1%83%d0%b4%d0%b8%d0%bd%d0%be%d0%ba-%d0%b4%d0%b5%d1%80%d0%b5%d0%b2%d0%be-%d0%bb/>

- Де насправді знаходиться це дерево?
- Який приблизний вік цього дерева?
- Це дерево живе? (Якщо досліджуваний вважає, що дерево живе).
- Що саме на малюнку підтверджує, що дерево живе? Чи немає у дерева якоїсь мертвої частини? Якщо є, то яка саме?
- Чим, на вашу думку, викликана загибель частини дерева?
- Як ви думаєте, коли це сталося? (Якщо досліджуваний вважає, що дерево мертво):
 - Чим, на вашу думку, викликана загибель дерева?
 - Як ви думаєте, коли це сталося?
 - Як ви думаєте, на кого це дерево більше схоже – на чоловіка або на жінку? Що саме в малюнку підтверджує вашу точку зору?
 - Якщо б тут замість дерева була людина, в який бік вона б дивилась?
 - Це дерево стоїть окремо або в групі дерев?
 - Коли ви дивитеся на малюнок дерева, як вам здається: воно розташовано вище вас, нижче або знаходиться на одному рівні з вами?
 - Як ви думаєте, яка погода на цьому малюнку?
 - Чи є на малюнку вітер?
 - Покажіть мені, в якому напрямку дме вітер.
 - Розкажіть докладніше, що це за вітер.
 - Якби на цьому малюнку ви намалювали сонце, де б воно розташовувалося? Як ви вважаєте: сонце знаходиться на півночі, сході, півдні або заході?
 - Про що змушує вас думати це дерево?
 - Про що воно вам нагадує?
 - Це дерево здорове?
 - Що саме на малюнку справляє на вас таке враження? Це дерево сильне?
 - Що саме на малюнку справляє на вас таке враження?
 - Кого вам нагадує це дерево? Чому?
 - Що найбільше потребує це дерево? Чому?
 - Якби замість птаха (дерева або іншого об'єкта, що не має відношення до основного дерева) була людина, то хто б це міг бути?

До малюнка БУДИНКУ

- Скільки поверхів у цьому будинку?
- Цей будинок цегляний, дерев'яний або ще який-небудь інший?
- Це ваш будинок? (Якщо ні, то чий?)

- Коли ви малювали цей будинок, кого ви уявляли собі його господарем?

- Вам би хотілося, щоб цей дім був вашим? Чому?

- Якщо б цей будинок був вашим і ви могли розпоряджатися ним так, як вам хочеться:

- Яку кімнату ви б обрали для себе? Чому?

- З ким би ви хотіли жити в цьому будинку? Чому?

- Коли ви дивитеся на малюнок будинку, він вам здається розташованим близько чи далеко?

- Коли ви дивитеся на малюнок, вам здається, що будинок розташований вище вас, нижче або приблизно на одному рівні з вами?

- Про що вас змушує думати цей будинок?

- Про що він вам нагадує?

- Цей будинок привітний, доброзичливий?

- Що саме на малюнку справляє на вас таке враження?

- Чи вважаєте ви, що ці якості властиві більшості будинків? Чому?

- Яка, на вашу думку, погода на цьому малюнку?

- Про кого вас змушує думати цей будинок? Чому?

- Що найбільше потребує цей будинок? Чому?

- Для чого потрібна труба на даху?

- Куди веде ця доріжка?

- Якби замість дерева (або іншого об'єкта на малюнку, що не має відношення до самого будинку) була людина, то хто б це міг бути?

Інтерпретація результатів може здійснюватися у двох напрямках: або загальний аналіз малюнка, або розшифровка кожного елементу малюнка.

МЕТОДИКА «АВТОПОРТРЕТ» також належить до проєктивних малюнкових методик. Відповідно до інструкції, пропонується намалювати свій портрет. Для діагностичних цілей важливо, якою мірою автопортрет вичерпує свою модель і обмежується нею, а також за якими типологічними ознаками його можна відрізнити від інших зображень людей.²²

Пропонується аналізувати такі показники:

- «повнота» зображення (обличчя, погруддя чи на повний зріст);

- «орієнтація» зображення (у профіль чи анфас);

- схематичність зображення (до такого варіанта, як правило, схильні особи інтелектуального складу);

²² Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник [Текст] / [уклад.: М. В. Лемак, В. Ю. Петрище]. Вид. 2-ге, виправл. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. С. 499-500.

- реалістичність зображення (до максимальної схожості та деталізації схильні педантичні особистості);
- автопортрети в інтер'єрі та на фоні пейзажу;
- автопортрети в емоційному стані, у вигляді літературного героя та вигляді персонажа, який перебуває в русі;
- враховується кількість зображень, намальованих досліджуваним; розмір зображення; міра подібності «оригіналу»; використання штрихів при малюванні; емоційна виразність обличчя; «довершеність» зображення (наявність очей, носа, рота, брів тощо).

Щодо інтерпретації результатів, то зазвичай пропонується схема британського психолога Герберта Ріда, що ґрунтується на типології Карла Юнга, в основі якої лежать уявлення про вісім можливих комбінацій екстраверсії/інтроверсії та з основними психічними функціями – мисленням, інтуїцією, відчуттями й почуттями. Г. Рід цікавився формами художнього вираження у дітей і, проаналізувавши кілька тисяч малюнків, створених дітьми, дійшов висновку, що ці форми можна також об'єднати у вісім варіантів-типів.

ТЕСТ «НЕІСНУЮЧА ТВАРИНА» – малюнкова методика, яка відносно нещодавно почала використовуватись психодіагностами. Перед досліджуванним ставиться завдання намалювати неіснуючу тварину та дати їй неіснуюче «ім'я». Інтерпретація малюнка здійснюється за схожою схемою для інтерпретації інших малюнкових тестів, зокрема враховуються, наприклад, наступні моменти:²³

- Зосередження зображення на лівому боці й нижній частині аркуша пов'язується з негативними емоціями; правий бік символізує енергію, активність, позитивні емоції.
- Розташування малюнка у верхній частині аркуша може бути пов'язане із завищеною самооцінкою, претензією на визнання та невдоволенням своїм становищем в соціумі; у нижній – з протилежною тенденцією самовизначення.
- Також здійснюється ретельний аналіз щодо зображення окремих частин тіла тварини: голови (враховується, в який бік вона повернута); очей як символу притаманного людині страху (особлива увага приділяється особливостям малювання райдужної оболонки та вій); вух, які символізують зацікавленість в інформації; рота, що символізує різні форми мовної активності (у поєднанні з промальованими зубами символізують вербальну агресію).

²³ Детальніше: Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник [Текст] / [уклад.: М. В. Лемак, В. Ю. Петрище]. Вид. 2-ге, виправл. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. С. 516-520.

- Звертається увага також на додаткові деталі – роги (як захист від агресії); пір'я як схильність до демонстративної поведінки; грива та волосся, які можуть бути пов'язані із сексуальністю.

- Важливим моментом є зображення опорної частини фігури (ноги, лапи тощо), яка інтерпретується як поміркованість, раціональність, сприйняття життєвої ситуації як стабільної тощо.

- Частини зображення, що височать над рівнем самої фігури (крила, пір'я, кучері тощо) у випадку, коли вони є функціональними, символізують життєву енергію, активність тощо. Якщо їхня роль – бути прикрасою, можуть свідчити про демонстративність автора малюнка.

- Хвіст є символічним відображенням ставлення людини до своїх дій і вчинків (важливим є його орієнтація в просторі малюнка): догори – упевненість, позитивне ставлення; униз – невдоволення собою.

- Про недовіру до світу та про захист, в тому числі агресивний, можуть свідчити різноманітні нерівності контуру зображення (шипи, голки тощо). Іншим елементом, що може характеризувати подібні прояви, є кігті, зуби тощо.

- Оскільки вважається, що намальована істота є уособленням автора/авторки малюнка, то про ставлення до свого «Я», про уявлення свого місця у світі може свідчити «характер» тварини – чи є вона загрозливою і небезпечною, чи, наприклад, нейтральною, беззахисною («лев» чи «метелик»).

- Різні варіанти уподібнення тварини людині (пряма хода, елементи людського одягу, схожі морди на обличчя тощо) інтерпретуються як інфантилізм, емоційна незрілість.

- Додавання механічних елементів до тіла тварини притаманне особам з психічними розладами.

ПСИХОГЕОМЕТРИЧНИЙ ТЕСТ – проєктивна методика, опублікована в 1989 р. Сьюзен Деллінгер – американською фахівчиною із соціально-психологічної підготовки управлінських кадрів. Теоретичною основою науки, яку авторка називає психогеоμεтрією, є вчення К. Юнга про психологічні типи та уявлення про функціональну асиметрію півкуль головного мозку. Стимульний матеріал складається з п'яти геометричних фігур – квадрата, прямокутника, трикутника, зігзагу та кола. Досліджуваним пропонується «відчути свою форму» та вибрати ту фігуру, про яку можна сказати «це Я» (або ту, яка першою привернула увагу). Фігури, що залишилися, ранжуються в порядку переваг.

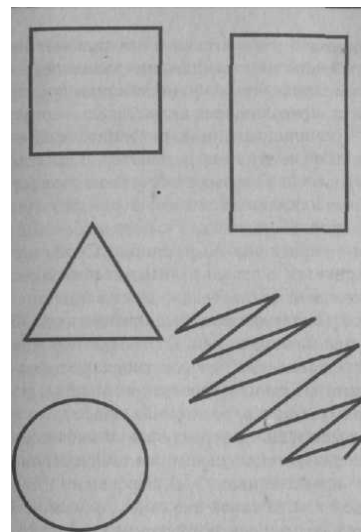
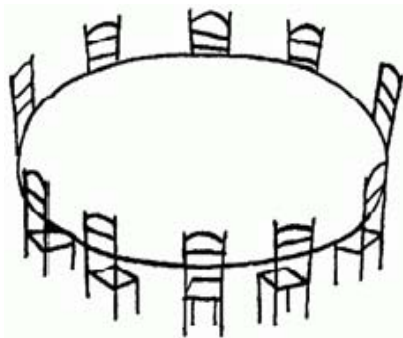

Рис. 5. Психогеоμεтричний тест

При інтерпретації результатів авторка пропонує ґрунтуватися на символічному значенні форм цих стимулів. «Квадрати» – люди працелюбні, наполегливі, витривалі, цінують порядок, схильні до аналізу, уважні до деталей, раціональні та емоційно стримані. «Прямокутники» – люди непослідовні з непередбачуваними вчинками, їхнім основним психічним станом є більш чи менш усвідомлений стан збентеження, сплутаності в проблемах і невизначеності по відношенню до себе на поточний момент. «Трикутники» народжені, щоб бути лідерами, вони енергійні, невтримні, честолюбні, ставлять чіткі цілі і, як правило, досягають їх. «Зігзаги» – люди-творці з розвиненою інтуїцією, домінуючий стиль мислення – синтетичний, вони орієнтовані на майбутнє й більше цікавляться можливостями, ніж дійсністю. «Кола» доброзичливі, щиро зацікавлені в хороших міжособистісних стосунках, їхня вища цінність – люди, їхній добробут.

Як стверджує авторка, особистість часто описується комбінацією двох чи навіть трьох форм, але важливо з'ясувати, яка з них є домінантною, а яка підлеглою. Психогеоетричний тест рекомендується використовувати в практиці психологічного консультування.

ТЕСТ-ФІЛЬМ ЖИЛЯ (Le Test Film) – проєктивна методика, опублікована Рене Жилем у 1959 р. й призначена для обстеження дітей, складається з 42 завдань, серед яких 25 картинок із зображенням дітей або дітей і дорослих з коротким текстом, що пояснює зображену ситуацію і питанням до досліджуваного:

Завдання: Розмісти кілька людей і себе навколо цього столу. Познач їхні родинні стосунки (тато, мама, брат, сестра) або (друг, однокласник).

Рис. 6. Фільм-тест Рене Жиля (картка № 4)

Завдання: Ось твої друзі йдуть на прогулянку. Познач хрестиком, де знаходишся ти.

Також у тексті представлено 17 текстових завдань (**приклад**):

(9.) Вирішено зробити одній людині сюрприз. Ти хочеш, щоб це зробили? Кому? А можливо, тобі все одно? Напиши.

(10.) Ти маєш можливість виїхати на кілька днів відпочивати, але там, куди ти їдеш, тільки два вільні місця: одне для тебе, друге для іншої людини. Кого б ти взяв із собою? Напиши.

(11.) Ти втратив щось, що коштує дуже дорого. Кому першому ти розповіси про цю прикрість? Напиши.

Завдання тесту спрямовані на виявлення особливостей поведінки в різних життєвих ситуаціях, актуальних для дитини й таких, що торкаються її відносин з іншими людьми. Завершується тестування опитуванням, в ході якого уточнюються дані, що цікавлять психолога. Методика може бути використана при обстеженні дітей від 4 до 12 років, а у випадку вираженого інфантилізму і затримки психічного розвитку – і більш старшого віку.

Тест дає можливість описати систему особистісних відносин дитини, що складається з двох груп змінних:

1. Показники, що характеризують конкретно-особистісні відносини дитини з іншими людьми – матір'ю, батьком, обома батьками, братами й сестрами, бабусею та дідусем, другом (подругою), вчителем (вихователем чи іншим авторитетним для дитини дорослим).

2. Показники, що характеризують особливості самої дитини – допитливість, прагнення до домінування в групі, прагнення до спілкування з іншими людьми у великих групах, відстороненість від інших і прагнення до усамітнення, соціальна адекватність поведінки. Окрім якісної оцінки результатів усі показники отримують своє кількісне вираження. Незважаючи на окремі негаразди, в цілому проведені дослідження свідчать про значну діагностичну цінність даних, що отримуються за допомогою цього тесту.

Рис. 7. Фільм-тест Рене Жіля (картка № 20)

ВАРТЕГГА МАЛЮНКОВИЙ ТЕСТ (Wartegg Zeichentest, WZT) (1953 р.). Стимульний матеріал представлений 8-ма стандартними графічними знаками:

Теоретична основа для інтерпретації – еклектичне поєднання автором методики психоаналізу, біхевіоризму та фізіології вищої нервової діяльності. Учаснику тестування необхідно доповнити кожне зображення, після завершення процедури проводиться коротка бесіда, в якій він дає відповіді на питання про те, який малюнок є найбільш вдалим, що є змістом малюнка

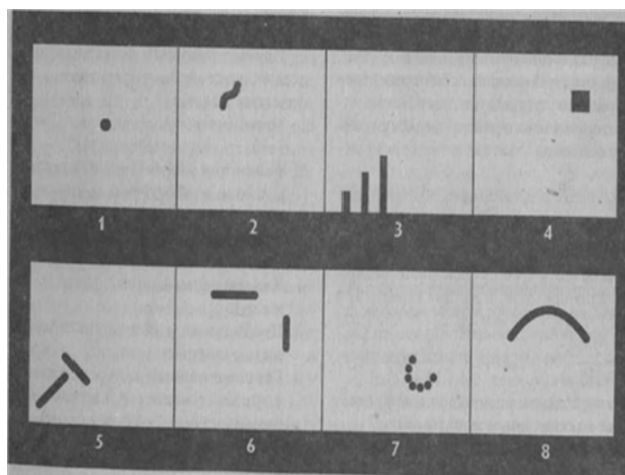

Рис. 8. Тест Вартегга

тощо. Інтерпретація результатів ґрунтується на припущенні, що ці знаки символізують певні риси особистості:

1. **Крапка** (м'якість, органічність, непомітність, невизначеність).
2. **Хвиляста лінія** (емоційність, хвилювання, збудження).
3. **Штрихи, що збільшуються в розмірі** (принцип усилення, зростання).
4. **Квадрат** (темнота, важкість).
5. **Подовжній і поперечний штрихи** (динамічність, стрибок).
6. **Горизонтальний і вертикальний штрихи** (з'єднання, об'єднання та роз'єднання, роз'єднання форм).
7. **Напівколо із крапок** (емоційна чутливість, чуйність).
8. **Сегмент кола** (округлість, замкненість).

Увага при аналізі результатів приділяється вираженому у малюнках ставленню до висхідного знаку. Зневага, ігнорування знаку тлумачиться як симптом зосередженості на власному «Я»; дифузна увага до знаку – симптом винахідливості, розвиненої фантазії; фіксована увага до знаку – симптом концентрації на конкретних, речових елементах; прагнення якісно оформити знак – симптом творчості, креативності.

МЕТОДИКА «НЕЗАВЕРШЕНИХ РЕЧЕНЬ» (Sentence-Completion Techniques) є подальшим розвитком тесту словесної асоціації та має давню історію. Уперше тест був застосований А. Пейном (1928), а потім А. Тендлером (1930). Досліджуваному пропонується серія незавершених речень, що складаються з одного чи декількох слів, з тим, щоб він завершив їх на свій розсуд. Речення формулюються так, щоб стимулювати досліджуваного на відповіді, що стосуються особистісних рис, які досліджуються. Обробка отриманих даних може бути як якісною, так і кількісною. Одні речення призначені для виявлення мотивів, потреб, інші – почуттів піддослідного, його ставлення до сім'ї, статевого життя, керівництва тощо.

Найбільш відомим є варіант методики, розроблений Дж. Роттером (1950), Д. Саксом (1950), Б. Форером (1950), А. Роде (1957). Стимульний матеріал методики представлений 60-ма незакінченими реченнями, які відображають 15 важливих сфер життя людини (по чотири речення на кожен таку сферу):

- ставлення до батька;
- ставлення до себе;
- нереалізовані можливості;
- ставлення до підлеглих;
- ставлення до майбутнього;
- ставлення до керівництва;
- страхи та переживання;
- ставлення до друзів;

- ставлення до свого минулого;
- ставлення до осіб протилежної статі;
- сексуальні стосунки;
- ставлення до сім'ї;
- ставлення до колег;
- ставлення до матері;
- почуття провини.

Принцип вербального завершення використовується і в методиці на завершення історій. При роботі з дітьми перевага надається варіанту завершення казок. Поступово почали з'являтися нові варіанти тестів на завершення речень, наприклад, для людей (і дорослих, і дітей), які знаходяться на лікуванні у психіатричних стаціонарах. Нижче наведено незавершені твердження з варіанта для дітей, які знаходяться на стаціонарному лікуванні:

Коли мій лікар розмовляє зі мною...

Коли я захворів/захворіла...

Я думаю, що моя поведінка...

Більш за все я боюсь...

Мені не подобаються хлопчики/дівчатка, які...

Настане день, коли...

Думаю, що справжній друг...

Незважаючи на хворобу, я маю досягти...

ТЕСТ ВИБОРУ КОЛЬОРУ М. ЛЮШЕРА (Luscher Farbwahl Test)

ґрунтується на суб'єктивному переважанні кольорових стимулів й опублікований М. Люшером у 1948 році. Стимульним матеріалом є стандартні, різнокольорові, паперові квадратики зі стороною 28 мм. Повний набір складається з 73 квадратів різних кольорів і відтінків; але зазвичай використовують набір із 8 квадратів. Основними кольорами вважаються синій, зелений, червоний, жовтий, а додатковими – фіолетовий, коричневий, чорний та сірий (нульовий). Спрощена процедура обстеження (для 8 кольорів) полягає в одночасному пред'явленні піддослідному усіх кольорових квадратів на білому тлі з пропозицією обрати один, що найбільш сподобався. Обраний квадрат перевертається та відкладається вбік, потім процедура повторюється. Таким чином утворюється ряд квадратів, в якому кольори розміщуються за привабливістю для піддослідного. Перші два кольори вважаються такими, яким віддається перевага, третій та четвертий – бажаними, п'ятий та шостий – нейтральними, сьомий та восьмий – такими, що викликають антипатію, негативне ставлення.

Психологічна інтерпретація отриманого ряду суб'єктивного вибору кольору спирається на припущення про те (1), що кожному кольору притаманне певне символічне значення (червоний – прагнення до влади,

домінування; зелений – наполегливість); (2) вважається також, що ряд кольорового вибору відображає індивідуальні особливості піддослідного. При цьому функціональну значимість має позиція, яку займає конкретний колір. Наприклад, є припущення, що перші дві позиції визначають цілі особистості й засоби їхнього досягнення, а дві останні – потреби, які символізуються цими кольорами, але є такими, що витіснені. Вибір з переліку основних кольорів пов'язується з тенденціями психічного життя, які усвідомлюються, а серед додаткових – зі сферою несвідомого. Також у розробленій М. Люшером теорії особистості є два основні психологічні виміри: активність-пасивність та гетерономність-автономність.²⁴

У зарубіжних дослідженнях, присвячених тесту, зазначається певна споглядальність теорії М. Люшера, необхідність подальшої детальної наукової розробки тесту; дані про валідність та надійність теж неоднозначні. Загалом же тест «запускає» нейропсихологічні механізми категоріального сприйняття кольору. Припускається, що за умов традиційної процедури тестування взаєморозміщення деяких пар кольорів не є випадковим, їхнє поєднання без повторів підкоряється закону нормального розподілу і відображає закономірності функціонування психологічних механізмів, які формують актуальний психологічний стан та сталі характеристики особистості. Тест є чутливим навіть до незначних змін актуального стану людини, а також може бути корисним для дослідження особистісних характеристик.

ТЕСТ С. РОЗЕНЦВЕЙГА (ТЕСТ НА ФРУСТРАЦІЮ)

(Rosenzweig Picture-Frustration Study, PF Study) – методика запропонована автором у 1945 р. на основі розробленої ним теорії фрустрації. Стимульний матеріал складається з 24 малюнків, на яких зображені люди, що знаходяться у фрустраційній ситуації. Один з персонажів вимовляє слова (вони розміщені у квадраті над його головою), якими описується його власна фрустраційна ситуація або ситуація іншої людини. Над його співбесідником є порожній квадрат, в якому піддослідний має «вписати» першу, що прийшла йому на згадку, відповідь. Риси обличчя та міміка персонажів на малюнках відсутня.

Зображення на картинках цього тесту (вони відбивають повсякденні ситуації нашого життя) можуть бути розділені на дві групи. Першу складають ситуації-перешкоди (за термінологією С. Розенцвейга – «егоблокінгові»). У цьому випадку якісь перешкоди чи дійові особи фруструють у прямий спосіб одного з персонажів. Друга група ситуацій – ситуації звинувачення («суперегоблокінгові»), коли персонаж у чомусь звинувачується або його притягають до відповідальності.

²⁴ <https://vseosvita.ua/c/news/post/72445>

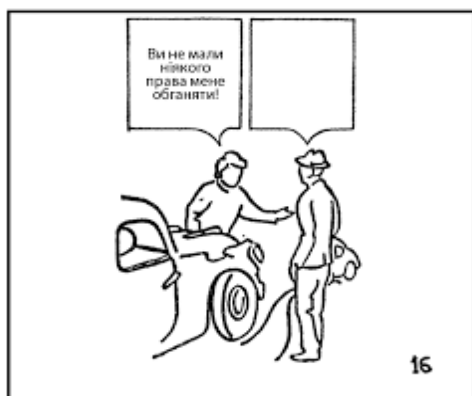

Рис. 9. Тест PF Study
(картка 16)

Рис. 10. Тест PF Study
(картка 6)

Рис. 11. Тест PF Study
(картка 24)

Оцінка отриманих відповідей здійснюється відповідно до напрямку реакції (агресії) та її типу. За типом спрямованості реакції поділяються на:

1) екстрапунітивні (extra-punitive) – спрямовані на живе чи неживе оточення, коли засуджується зовнішня причина фрустрації та підкреслюється її ступінь; інколи вирішення проблеми вимагається від іншої особи;

2) інтропунітивні (intropunitive) – коли реакція спрямована на самого себе з прийняттям провини або відповідальності за виправлення ситуації, а ситуація, що фруструє, не підлягає засудженню;

3) імпунітивні (impunitive) – коли ситуація, що фруструє, розглядається як щось незначне або неминуче, таке, що можна подолати з плином часу, а звинувачення себе чи оточуючих при цьому відсутнє. Для позначення цих реакцій (без урахування типу) використовуються, відповідно, літери Е, І, М.

Для характеристики типу реакції на фрустрацію вживаються такі поняття:

а) перешкодно-домінантні (?", /, М}), коли перешкоди, що викликають фрустрацію, всіляко акцентуються, незалежно від того, оцінюються вони як сприятливі, несприятливі чи незначні;

б) самозахисні (?, /, М), що описують ситуації активності у формі докору комусь, заперечення чи визнання власної провини, ухилення від докорів, спрямовані на захист свого «Я»;

в) потребнісно-наполегливі (е, г, т), коли йдеться про постійну потребу знайти конструктивне рішення конфліктної ситуації у формі або вимоги допомоги від інших осіб, або прийняття на себе обов'язку вирішити ситуацію, або впевненості в тому, що час і плин подій самі призведуть до її вирішення.

У відповідності до теорії С. Розенцвейга, фрустрація виникає у тих випадках, коли організм стикається з більш чи менш суттєвими перешкодами на шляху задоволення якоїсь життєвої потреби. Захист організму у фрустраційних ситуаціях здійснюється на трьох рівнях: клітинному (дія фагоцитів, антитіл тощо), автономному – захист організму в цілому від фізичних «агресій» (відповідає в психологічному плані станам страху, страждання, а у фізіологічному – змінам, що відбуваються в організмі при стресі), кортикальному, психологічному рівні, на якому й відбувається виділення відповідних типів і спрямованостей реакцій особистості. Хоча теорії С. Розенцвейга притаманне розширене тлумачення фрустрації, що вбирає в себе й поняття стресу, методика призначена насамперед для діагностики особливостей поведінки в ситуаціях, пов'язаних з появою труднощів, перешкод, які заважають досягненню мети. Будучи достатньо структурованою, спрямованою на певну сферу поведінки та маючи відносно об'єктивну процедуру оцінки, зазначена методика більш доступна статистичному аналізу, ніж багато інших проєктивних методик. За даними зарубіжних джерел, коефіцієнт ретестової надійності складає 0,60-0,80; достатньо високою є й валідність: наприклад по параметру екстрапунітивності вона складає 0,747.

Розроблено варіант для обстеження дітей у віці від 4 до 14 років (С. Розенцвейг зі співавт., 1948). Можливе групове обстеження. Існують модифікації тесту, призначені для вивчення ставлення до національних меншин, проблем збереження миру тощо.

ТЕСТ РОРШАХА (Rorschach Test) – створений швейцарським психіатром і психологом Германом Роршахом у 1921 році, що за своєю популярністю посідає провідне місце у психодіагностичних дослідженнях особистості (бібліографія містить більше 11000 наукових публікацій). Лише у Сполучених Штатах з його допомогою щорічно обстежується біля 1 млн людей.

Здатність людей уявляти різні фігури в нечітких формах, у грі фарб була відома здавна. Перші *наукові попередники* Роршаха пропонували використовувати аморфні плями для вивчення уяви та фантазії. І лише Роршах поставив питання про дослідження у такий спосіб індивідуальних,

характерологічних особливостей. Свої перші дослідження з вивчення особливостей сприйняття за допомогою аморфних зображень вчений започаткував ще в 1911 році. Після нетривалої перерви він підводить підсумки своєї роботи у всесвітньо відомій «Психодіагностиці», хоча майже два роки не може знайти видавництво. І навіть після видання у 1921 р. публікація викликає нерозуміння та супротив, а визнання прийшло вже після смерті автора в 1922 році.

Стимульний матеріал складається з 10 стандартних таблиць з чорно-білими та різнокольоровими симетричними аморфними (слабо структурованими) зображеннями.

Рис. 12. Тест Роршаха
(фрагмент)

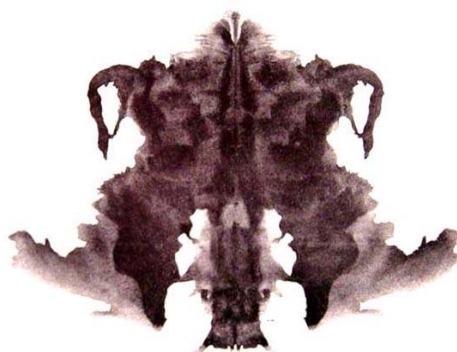

Рис. 13. Тест Роршаха
(фрагмент)

Піддослідному пропонується відповісти на питання про те, на що, на його думку, схоже кожне зображення. Ведеться ретельний (дослівний) запис усіх висловлювань піддослідного; враховується час з моменту пред'явлення таблиці до початку відповіді; положення, в якому розглядається зображення; а також будь-які особливості поведінки. Завершується обстеження опитуванням, яке здійснюється експериментатором за певною схемою (уточнення деталей зображення, у зв'язку з якими виникли асоціації тощо). Інколи додатково застосовується процедура «визначення меж», сутність якої полягає в прямому «заклику» до піддослідного до певних реакцій-відповідей.

Кожна відповідь формалізується за допомогою спеціально розробленої системи символів за наступними рахунковими категоріями:

- 1) локалізація (вибір для відповіді усього зображення або його окремих деталей);
- 2) детермінанти (для формування відповіді можуть бути використані форма зображення, колір, форма спільно з кольором тощо);
- 3) рівень форми (оцінка того, наскільки адекватно форма зображення представлена у відповіді, при цьому критерієм є інтерпретації, які отримуються найбільш часто);
- 4) зміст (відповідь може стосуватися людей, тварин, неживих предметів тощо);

5) оригінальність – популярність (оригінальними вважаються дуже рідкі відповіді, а популярними ті, які зустрічаються не менш ніж у 30 % піддослідних).

Ці рахункові категорії мають детально розроблені класифікації та інтерпретативні характеристики. Зазвичай досліджуються «сумарні оцінки», тобто суми однотипних оцінок, співвідношення між ними. Сукупність усіх отриманих співвідношень дозволяє створити єдину й унікальну структуру взаємопов'язаних характеристик особистості.

Основним теоретичним припущенням Г. Роршаха було те, що активність індивіда визначається як внутрішніми, так і зовнішніми спонуками. Відповідно до такого розуміння причин активності (в якій особистість виявляється тим виразніше, чим менш стереотипними є стимули, що її викликають), Роршах вводить поняття інтроверсії та екстратенсії, які відповідають сукупності певних рис, пов'язаних з домінуючим видом активності. Екстратенсивний тип – це такий тип особистості, який переважно обумовлює свою поведінку причинами поза межами його «Я», а інтровертований тип вибудовує свою діяльність, виходячи з внутрішніх, притаманних його «Я» інтенцій. Зміст вказаних понять не повністю збігається з аналогічними, наприклад юнгівськими, поняттями екстраверсії та інтроверсії. В тесті Роршаха співвідношенням між параметрами інтроверсії та екстратенсії визначається «тип переживань» як найважливіший показник результатів тестування. Тип переживання вказує на те, «як», а не «що» переживає індивід, коли він взаємодіє з оточенням.

Окрім встановлення загальної спрямованості особистості («тип переживання») тест дозволяє отримати діагностичні дані про ступінь реалістичності сприйняття дійсності, емоційне ставлення до світу, тенденції неспокою, тривожності, яка гальмує чи стимулює активність індивіда. Діагностичні показники тесту Роршаха не мають однозначного психологічного значення. Однозначність досягається безпосереднім контактом з піддослідним, його поглибленим вивченням. Диференційно-діагностичне значення даних, що отримуються при використанні цього тесту, є тим більш визначеним, чим більша сукупність показників, що мають стосунок до конкретної задачі, що досліджується.

Незважаючи на те, що не існує завершеної теорії, яка б пов'язувала особливості інтерпретації стимулів з особистісними характеристиками, валідність тесту доведена численними дослідженнями. Спеціальними дослідженнями 1980–1990-х років підтверджена й висока ретестова надійність як окремих груп показників тесту, так і методики в цілому (Дж. Ексер, 1980, 1986 та ін.). У 1990-ті роки завдяки зусиллям фахівців з психодіагностики тест перетворився у стандартний і надійний з точки зору психометрії інструмент оцінки особистості, застосування якого

дозволяє зробити низку обґрунтованих висновків. Хоча у той же час залишаються й прихильники якісного аналізу результатів тестування, проведеного із застосуванням цієї методики. Загалом же розвиток тесту Роршаха призвів до появи найбільш відомих у світовій психодіагностичній практиці схем аналізу отриманих результатів, які мають як формальні, так й інтерпретативні відмінності.

ТЕСТ РУКИ (Hand Test) – проєктивна методика, опублікована Б. Брайкліном, З. Піотровським, Е. Вагнером у 1961 р. (ідея тесту належить Е. Вагнеру) й призначена для передбачення відкритої агресивної поведінки. Стимульний матеріал тесту – стандартні 9 зображень кистей рук й одна порожня таблиця, при пред'явленні якої необхідно уявити кисть руки й описати її уявні дії.

Зображення пред'являються у певних послідовностях й положенні. Піддослідний має відповісти на питання про те, яку дію, на його думку, виконує намальована рука, й сказати, що може робити людина, рука якої має таке положення. Окрім запису відповідей реєструється положення, в якому піддослідний тримає таблицю, а також час з моменту пред'явлення стимулу до початку відповіді.

Оцінка отриманих даних здійснюється за наступними 11 категоріями:

1) агресія – рука сприймається як домінуюча, така, що наносить ушкодження, хапає якийсь предмет тощо;

2) вказівки – рука, що веде, спрямовує, перешкоджає, панує над іншими людьми;

3) страх – рука описується як жертва агресивних проявів іншої людини чи намагається уберегти когось від фізичного впливу, а також сприймається як така, що наносить шкоду сама собі;

4) прив'язаність – рука виявляє любов, позитивні емоційні установки по відношенню до інших людей;

5) комунікація – рука контактує чи прагне встановити контакти;

6) залежність – рука виявляє підкорення іншим особам;

7) експібіціонізм – рука у різні способи виставляє себе напоказ;

8) «каліцтво» – рука деформована, хвора, нездатна до будь-яких дій;

9) активна безособовість – рука виявляє тенденцію до дії, завершення якої не потребує присутності іншої людини (людей), але рука має змінити своє фізичне місце розташування, додати зусиль;

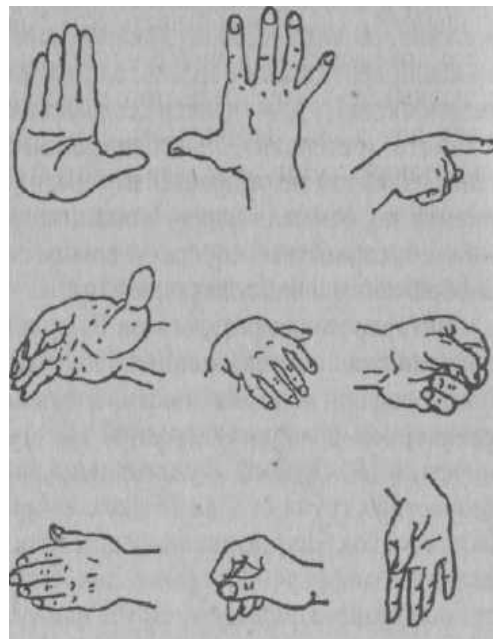

Рис. 14. Тест Руки

10) пасивна безособовість – також прояв тенденції до дії, завершення якої не потребує присутності іншої людини, але при цьому рука не змінює свого фізичного положення;

11) опис – відповіді, в яких рука лише описується, тенденція до дії відсутня.

Відповіді, що належать до перших двох категорій, розглядаються авторами як пов'язані з готовністю піддослідного до зовнішнього прояву агресивності, небажанням пристосовуватися до оточення. Чотири наступні категорії відповідей відображають тенденцію до дій, спрямованих на пристосування до соціального середовища, ймовірність агресивної поведінки є незначною. Якісний показник відкритої агресивної поведінки розраховується шляхом віднімання суми адаптивних відповідей від суми відповідей за першими двома категоріями. Відповіді, що описуються категоріями «ексгібіціонізм» та «каліцтво», при оцінці ймовірності агресивних проявів не враховуються.

У теоретичному обґрунтуванні тесту автори спирались на положення про те, що розвиток функцій руки пов'язаний з розвитком головного мозку. Значною є роль руки у сприйнятті простору, орієнтації в ньому, необхідних для організації будь-якої дії. Рука безпосередньо залучена до зовнішньої активності, тому, пропонуючи піддослідним в якості візуальних стимулів зображення руки, що виконує різні дії, можна зробити висновки щодо тенденцій їхньої активності.

Е. Вагнер (1978) на основі аналізу багатьох досліджень, виконаних за допомогою цієї методики, зробив висновки про її високу валідність і надійність. На основі тесту В. Белшнером зі співавторами (1971) був розроблений тест, що складається з 34 фотографічних зображень руки.

ТЕСТ СОНДІ (Szondi Test) – проєктивна методика, опублікована Л. Сонді в 1939 році. Стимульний матеріал складається з 48 стандартних карток з портретами психічно хворих людей. Більшість портретів хворих запозичені з відомих німецьких підручників з патопсихології. Картки-портрети поділені на 6 серій по 8 карток в кожній (по одному портрету від кожної категорії хворих). Піддослідному пропонується у всіх серіях портретів вибрати по два, які найбільш і найменш подобаються. Для отримання сталих показників обстеження рекомендується проводити не менше шести разів.

При інтерпретації отриманого матеріалу виходять з того, що якщо чотири або більше портретів однієї категорії хворих отримали сприятливу чи несприятливу оцінку, то таку «діагностичну область» слід визнати значимою для піддослідного. Вважається, що вибір портретів залежить передусім від інстинктивних потреб. Відсутність вибору свідчить про задоволені потреби, а незадоволені, що діють з великою динамічною силою, призводять до позитивного чи негативного вибору.

У випадку позитивного вибору йдеться про потреби, які визнаються, а негативний вибір вказує на «затримані», подавлені потреби.

Теоретична позиція Л. Сонді описується як генетичний детермінізм. Основне призначення тесту автор вбачає у дослідженні родових неусвідомлюваних рис, пов'язаних з організацією рецесивних генів. Родове несвідоме, за Л. Сонді, розміщене немов би між індивідуальним і колективним несвідомим, а «витіснені пращури» спрямовують поведінку індивіда. Споглядальність цієї концепції критикується багатьма дослідниками, але стимульний матеріал тесту можна використувати поза його зв'язком з теоретичною позицією його автора.

Рис. 15. Тест Сонді (фрагмент)

ТЕСТ ТЕМАТИЧНОЇ АППЕРЦЕПЦІЇ (Thematic Apperception Test, ТАТ), нарівні з тестом Г. Роршаха, є одним зі старіших й поширеніших тестів у світі й створений К. Морган і Г. Мюрреєм у 1935 році. Стандартний стимульний матеріал методики складається з 31 таблиці: 30 чорно-білих картин й однієї порожньої таблиці, на якій досліджуваний може уявити будь-яку ситуацію. Таблиці, що застосовуються останнім часом, – третя редакція тесту (1943 р.). На них представлені відносно невизначені ситуації, що допускають неоднозначну ситуацію.

Рис. 16. Тематичний апперцептивний тест (фрагмент)

Рис. 17. Тематичний апперцептивний тест (фрагмент)

У той же час кожний із малюнків має особливу стимулюючу силу, провокуючи, наприклад, агресивні реакції або сприяючи проявам установок піддослідного в сфері сімейних відносин.

У процесі тестування піддослідним пред'являються у певній послідовності 20 картин, які відбираються зі стандартного набору в залежності від статі й віку (є картини для жінок і чоловіків, для хлопчиків і дівчаток до 14 років). Також можливим є використання скорочених наборів спеціально підібраних картин. Зазвичай обстеження проводиться в два етапи, й піддослідному пред'являються по 10 картин за сеанс з інтерв

алом між сеансами не більше одного дня. Пропонується придумати невелику історію про те, що призвело до ситуації, яка зображена на малюнку, що відбувається зараз, про що думають, що відчують дійові особи, а також чим ситуація завершиться. Розповіді піддослідних записуються дослівно, з фіксацією пауз, інтонації, виразних рухів, інших особливостей. Зазвичай відповіді фіксують стенографічно або роблять аудіозапис. При груповому обстеженні допускається самостійний запис розповіді чи вибір одного з багатьох варіантів, що пропонуються. Відмічається час з моменту пред'явлення картини до початку розповіді й загальний час, витрачений на розповідь по кожній картині.

Завершує обстеження опитування, основне завдання якого – отримання додаткових даних про піддослідного, а також уточнення джерел тих чи інших сюжетів, розбір усіх знайдених у розповідях логічних помилок, обмовок, помилок сприйняття тощо. Аналіз оповідей піддослідних вибудовується наступним чином:

1) знаходження «героя», з яким піддослідний ідентифікує себе. Розроблено низку критеріїв, що полегшують пошук «героя» (наприклад, детальний опис думок і почуттів одного з персонажів, збіги з ним за статтю й віком, соціальним статусом, вживання прямої мови тощо);

2) виділення найважливіших характеристик «героя», його почуттів, бажань, прагнень або, за термінологією Г. Мюррея, «потреб». Також виявляються «тиски» середовища, тобто сили, що впливають на «героя» ззовні. Як «потреби», так і «тиски» середовища оцінюються за п'ятибальною шкалою в залежності від інтенсивності, тривалості, частоти й значення їх у сюжеті розповіді. Сума оцінок по кожній змінній порівнюється зі стандартною для певної групи піддослідних;

3) порівняльна оцінка сил, що виходять від «героя», й сил, що виходять із середовища.

Поєднання цих змінних утворює «тему» (звідси й назва тесту) або динамічну структуру взаємодії особистості й середовища. За Мюрреем, зміст «тем» складає:

- а) те, що піддослідний реально вчиняє;
- б) те, до чого він прагне;

- в) те, що ним не усвідомлюється, виявляючись у фантазіях;
- г) те, що він відчуває в поточний момент;
- д) те, яким він уявляє майбутнє.

У підсумку дослідник отримує дані про основні прагнення, потреби піддослідного, впливи на нього, про конфлікти, які виникають при взаємодії з іншими людьми, способи їхнього вирішення, іншу корисну інформацію.

Здійснюється також формальний аналіз розповідей, зокрема розрахунок тривалості розповідей, їхніх стильових особливостей тощо. Саме цей аспект аналізу може бути корисним для встановлення патологічних тенденцій. Діагностична цінність тесту ґрунтується на визнанні існування в нашій психіці двох тенденцій. Перша з них знаходить прояв у прагненні тлумачити кожную багатозначну ситуацію, з якою стикається індивід, у відповідності до його минулого досвіду. Друга тенденція полягає в тому, що у будь-якій літературній творчості автор опирається передусім на свої власні переживання й свідомо або несвідомо наділяє ними вигаданих персонажів. У завершеному вигляді теорія особистості, розроблена Г. Мюрреєм, названа ним «персонологією» й сформувалась під сильним впливом психоаналізу.

Валідність тесту, незважаючи на те, що у зв'язку з проєктивними методиками це питання не може бути вирішене традиційно психометрично, підтверджується численними дослідженнями. Існує багато модифікацій тесту (для обстеження людей з різним культурним рівнем, підлітків-правопорушників, людей похилого віку тощо), а також таких, що ґрунтуються на тих самих принципах, що й оригінальний тест (тест дитячої апперцепції, тест «Чотирьох картин» та ін.).

Для наймолодших вікових груп призначений **ТЕСТ ДИТЯЧОЇ АППЕРЦЕПЦІЇ** (Children's Apperception Test, CAT). Опублікований у 1949 р. задля обстеження дітей у віці від 3 до 10 років. Стимульний матеріал складається з 10 стандартних чорно-білих таблиць-малюнків, на яких персонажами зображених ситуацій є тварини, що виконують людські дії:

Вибір малюнків здійснювався у відповідності до гіпотези авторів про те, що процес проєкції у дітей значно полегшується в тому випадку, коли персонажами є тварини, а не люди, хоча експериментального підтвердження ця гіпотеза не отримала. Більш того, були проведені дослідження, які свідчили, що більш значимий діагностичний матеріал може бути отриманий при використанні малюнків із зображенням людей. Це було враховано авторами,

Рис. 18. Тест дитячої апперцепції (фрагмент)

які запропонували в 1966 р. новий варіант Тесту дитячої апперцепції із зображеннями людей – **САТ-Н**. Методика стимулювала появу значної кількості валідних проєктивних методик дослідження особистості, орієнтованих на дослідження сімейних стосунків, атитюдів дітей тощо.

ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ АППЕРЦЕПЦІЇ ТЕХНІКА (The Senior Apperception Technique) – проєктивна методика, опублікована Л. Беллаком та С. Беллак у 1973 р. (перевидання в 1985 р.) як варіант ТАТ, призначений для обстеження осіб від 65 років і старше. Стимульний матеріал представлений 16-ма стандартними чорно-білими таблицями-малюнками. Автори припускали, що малюнки повинні торкатися як негативних (хвороба, самотність тощо), так і позитивних (наприклад, спілкування з онуками) сторін життя людей цієї вікової категорії.

Характерною відмінністю методики вважається як різноманіття даних, що отримуються й можуть бути використані не тільки фахівцями вузької спеціалізації, так і особлива конкретність розповідей. Також зазначається, що при використанні тесту як варіанта клінічної бесіди метою є допомога досліджуваному у вербалізації проблем, що його турбують, у виявленні конкретних причин актуального психологічного стану. Уточнюється, що працювати з цією методикою можуть тільки кваліфіковані фахівці.

До групи апперцептивних тестів належать ще декілька методик, в основі яких лежить ідея апперцепції:

- **аудіальний апперцептивний тест (ААТ)**, стимульний матеріал якого представлений кількома звукозаписами (звуки вітру, сурми, друкарської машинки тощо). Тест було розроблено задля обстеження людей з вадами зору;

- **тривимірний апперцептивний тест (TdAT)** має в наборі 28 пластичних об'єктів (геометричні фігури, фігурки тварин та людей тощо). Як і ААТ, розроблявся для людей з вадами зору, але з часом зарекомендував себе і в масовій діагностиці, оскільки в такому випадку додатково «вмикаються» тактильні відчуття (на очі здоровим людям накладалась пов'язка);

- **тест чотирьох картин (FRT)**, опублікований Д. Ван-Леннепом у 1948 році. Має в наборі чотири кольорові малоформатні картинки, виконані нечіткими штрихами. Головний герой зображений в чотирьох «екзистенційних» ситуаціях, що є варіаціями на дві основні теми – самотність і міжособистісне спілкування («герой» на самоті; в контакт з іншою людиною; в присутності інших людей, але соціально ізольований; у спілкуванні з іншими людьми). Усі картини пред'являються одночасно, а досліджуваному пропонується комбінувати їх так, як він вважає за потрібне, і створити історію, в сюжеті якої мають знайти відображення всі запропоновані ситуації (часом просять розповісти декілька історій);

• **тест створення картини й оповідання по ній (Make-A-Picture-Story Test, MAPS)**, запропонований Е. Шнейдеманом у 1947 році. Має у своєму арсеналі 21 зображення «фону» (кімната, спальня, вулиця, пейзаж тощо) та 67 фігур (діти, дорослі, тварини, казкові герої, рослини). Процедура тестування передбачає вибір кількох фігур та одного «фону», на тлі якого «відбуваються» якісь події, що має описати учасник тестування (картини фону пред'являються по одній, фігурки постійно знаходяться в полі зору досліджуваного). Можливе застосування для обстеження як дорослих, так і дітей, а також психічно хворих людей.

Рис. 19. Тест «Дитячий світ»

Близькою за ідеєю та процедурою до апперцептивних тестів є методика, відома серед практичних психологів, які працюють з дітьми, як серія оповідань «**ДИТЯЧИЙ СВІТ**». Повний комплект методики складається з 10 карток із малоструктурованими зображеннями різних ситуацій. Два малюнки виконані у двох варіантах – для хлопчиків і дівчаток; ще дві картки призначені для хворих або ушпиталених дітей і спрямовані на дослідження ставлення до хвороб та перебування в лікарні. Відповідно до інструкції, дитині пропонується після пред'явлення картки уявити, що ці малюнки – ілюстрація до оповідань, в яких розповідається, що зображено на картці; хто ті люди, які зображені; що відбувається між ними (герої зображень – це діти, батьки, ровесники, вчителі, вихователі, лікарі), що було раніше і яким буде завершення історії. Оскільки зображення трошки «недомальовані», то дитині пропонується пофантазувати й щось додати до малюнка.

Після тестування можна провести з дитиною невеличку бесіду, спитавши, які малюнки дуже сподобались, які – менше, чому саме, як дитина сама вчинила б, опинившись в подібній ситуації. Методика є достатньо стандартизованою в частині інтерпретації отриманих результатів: розроблені критерії ознак дезадаптації та хорошої адаптації.

ТЕСТ ВИБОРУ ТВАРИНИ (The Animal Preference Test, **АРТ**) – проєктивна методика дослідження особистості дітей і підлітків, вперше описана як «тест висловлення бажання» іспанським психіатром Хосе Пігемом у 1945 році. Складається з двох питань: «Ким би ти хотів бути, якби не міг бути людиною?» та «Ким би ти більш за все не хотів би бути?». На кожне питання дитина має дати три відповіді, після чого з нею проводиться бесіда про причини вибору. Х. Пігем у своїх міркуваннях спирався на те, що люди в нашому сприйнятті часто можуть відрізнитися певною схожістю з якоюсь твариною. Ще Аристотель у «Фізіогноміці» наділяв тварин особливими якостями, що сприяло інверсії – опису людей шляхом порівняння їх з тваринами за рисами характеру, особливостями зовнішності чи поведінки. Пізніше Д. Ван-Кревелен, спираючись на перший варіант АРТ, запропонував свою версію (остаточна версія представлена у 1956 р.). Процедура тестування мала ігровий характер задля стимуляції уяви дитини («Уяви, що в кімнату входить фея, яка хоче перетворити тебе в якусь тварину. Ким би ти хотів бути?»).

При інтерпретації важливо розрізняти об'єктивну та суб'єктивну символізацію, загальновизнані та індивідуальні символи. Причини вибору тварин належать до однієї з чотирьох категорій:

1. Агресивний вибір (якщо тварину обрали тому, що вона нападає, б'є, кусає, є нетовариською, лютою, войовничою тощо).
2. Автономний вибір (якщо тварину обрали тому, що вона вільна, незалежна, фізично сильна або здається дитині рішучою чи впевненою в собі).

3. «Вибір допомоги» (якщо тварину обрали тому, що вона може дати притулок, захист, любов, добробут, їжу, підтримку).

4. Естетичний вибір (якщо тварину обрали через її красу, витонченість, естетичне задоволення від її споглядання).

Стверджується, що негативний вибір є найкращим індикатором психологічних особливостей дітей у порівнянні з позитивним, оскільки дозволяє виявити більш індивідуальні характеристики, у той час як позитивний вибір виявляє стереотипні, загальновизнані паттерни поведінки. Так, було встановлено, що діти, які відхиляють тварин через естетичні причини, їхній зовнішній вигляд або харчові звички, були більш агресивними та більш схильними до депресії, ніж ті, які відхиляли тварин через їхню агресивність чи автономність. Це є наслідком дезадаптивності захисного механізму через відторгнення емоційної підтримки, що відображається в негативних виборах дітей.

МЕТАФОРИЧНІ АСОЦІАТИВНІ КАРТИ (МАК) – відносно недавно набули статусу універсального психологічного інструменту, що звертається до підсвідомості людини і використовується для діагностики, корекції, розвитку, розкриття творчих здібностей та коучингу, а також можуть застосовуватись у процесі психотерапії, оскільки робота з ними прискорює процеси психокорекції. Цей метод із самого початку розглядався як універсальний, оскільки легко сполучався з різними варіантами психотерапевтичного впливу: психоаналізом, емоційно-образною терапією, психодрамою, арт-терапією, сімейною терапією, техніками особистісного зростання й базувався на ідеї про те, що люди використовують метафори, символи та образи, щоб висловлювати свої думки, почуття та переживання, що дозволяє отримати доступ до тих елементів свідомості, які є важкодоступними для аналізу та корекції. Карти дозволяють задіяти ресурси інтуїції та стимулювати емоційний інтелект.

У соціологічних дослідженнях метафоричні асоціативні карти використовуються для вивчення сприйняття соціальних явищ, культурних цінностей та соціальних відносин. Цей підхід дозволяє розкрити глибинні значення, що приховані за звичайними словами, та зрозуміти, які образи та метафори використовуються людьми для вираження свого соціального досвіду. До того ж робота з метафоричними картами викликає в учасників дослідження неабиякий інтерес та позитивні емоції.

Фахівці, які працюють з МАК, стверджують, що використання карт стимулює творчий потенціал учасників дослідження, може викликати несподівані та оригінальні ідеї, сприяє розвитку когнітивних навичок, аналітичного мислення та критичного аналізу.

Не менш важливим є те, що асоціативні карти дозволяють візуалізувати складні концепції та абстрактні ідеї, допомагаючи краще розуміти та сприймати предмет обговорення, тим самим підвищуючи ефективність і результативність спілкування соціолога з учасниками дослідження.

У випадках роботи з групою при проведенні психотерапії, тестування чи соціологічного опитування використання цих карт позитивно впливає на різні процеси групової динаміки, що також сприяє більшій ефективності зазначених форм роботи.

Щодо власне стимульного матеріалу метафоричних асоціативних карт, то сьогодні в світі існує їхнє велике різноманіття, як спеціальних, так й універсальних колод. Завдяки цьому за допомогою МАК можна працювати з різними соціальними групами: національно-етнічними, професійними, релігійними, віковими тощо. Процедура застосування методики має багато спільного з відповідними процедурами тестування за допомогою апперцептивних методик та тесту Г. Роршаха.

Лекція 2. Історія та особливості використання тестів у соціологічних дослідженнях

Соціологи почали виявляти інтерес до тестових методик з кінця 50-х років ХХ ст. Наприклад, відомі роботи американських соціологів з використанням ігрових методик, тесту незавершених речень, апперцептивного тесту та деяких інших.²⁵

Ще один варіант застосування напрацювань світової психодіагностики – використання шкал брехні з класичних особистісних опитувальників. Звертаючись до традиційних засобів отримання соціологічної інформації, соціологи припускають, що всі респонденти орієнтовані на співробітництво з ними й налаштовані давати щирі відповіді. Але у респондентів може бути багато причин для того, щоб фальсифікувати інформацію, яку вони повідомляють, або давати велику кількість відповідей на кшталт «утруднююсь відповісти», «важко сказати напевне» тощо. Бажання презентувати себе якнайкраще, соціальні заборони й просто неприязне ставлення до дослідника можуть стати причиною викривлення відповідей чи призвести до повної відмови від участі у дослідженні, тому проблема щирості респондентів заслуговує на значну увагу.

При цьому далеко не всі дослідники витрачають час на створення питань-пасток, в цілому ж більшість покладається на «майстерність» та комунікативні характеристики інтерв'юєрів. Ми можемо стикатися також із так званою «ситуативною брехнею». Нещирість респондентів може бути наслідком і характеристикою взагалі способу життя певної частини учасників опитування. До того ж варто пам'ятати про те, що нещирими з великою ймовірністю можуть бути в цілому відповіді певних соціальних груп – вікових (насамперед, підлітків), девіантних груп, груп підвищеного ризику тощо. Також нещирість учасників соціологічного дослідження може бути пов'язана з так званими «сензитивними темами» опитування.

Шлях вирішення проблеми діагностики щирості респондентів представлений у публікаціях, присвячених використанню шкал брехні з особистісного опитувальника MMPI (L-шкали), з тесту Г. Айзенка (EPI), тесту тривожності Дж. Тейлора (Teilor's Manifest Anxiety Scale), а також «шкали потреби в схваленні» (МС) Д. Марлоу та Д. Крауна.

Перші три шкали безпосередньо були створені для виявлення нещирих відповідей; шкала МС спочатку не була призначена для виявлення неправдивих відповідей, а є варіантом особистісного опитувальника і розроблена для діагностики мотивації у схваленні. Між тим, вважається, що висока мотивація схвалення свідчить про високу потребу у спілку-

²⁵ 8. Oppenheim A. N. Questionnaire Design, Interviewing and Attitude Measurement / New Edition. Pinter Publishers London and New York, 1992.

ванні, недостатньо високу самооцінку, невпевненість у собі. Чим вищим є підсумковий показник, тим вищою є мотивація схвалення, а значить – вищою є готовність людини презентувати себе перед іншими такою людиною, чия поведінка повністю відповідає соціальним нормам. Як результат – така людина буде й схильною до нещирих відповідей. Соціологи вважають шкали брехні «найбільш обґрунтованою методикою» вимірювання щирості респондентів.²⁶ Вони рекомендують включати їх до соціологічних опитувальників або в повному обсязі, або в скороченому варіанті.

Щодо власне психодіагностичних методик, то зрозуміло, що не всі вони можуть бути застосовані в соціологічних дослідженнях. Може йтися насамперед про проєктивні методики (ТАТ та його модифікації; тест незавершених речень та історій; методики, побудовані за зразком тесту Розенцвейга; малюнкові методики). Наведемо кілька прикладів.

Методика незавершених речень (МНР). Ця добре відома психологам проєктивна методика в історії застосування в соціологічних дослідженнях налічує вже не один десяток років. Так, в Радянському Союзі одна з перших спроб створення й використання модифікації тесту «Незавершені речення» була здійснена ще в 1980–1983 роках. Щодо подальших перспектив використання методики, то, на думку дослідників, вона є найбільш ефективною, якщо застосовується разом з «жорсткими» методами. У цьому випадку МНР допомагає виявити явища, не враховані в стандартній процедурі, маніпулювати з рівнями й підґрунтями аналізу. Методика також найбільш ефективна на першому етапі дослідження для висування обґрунтованих гіпотез і адекватного відображення структури суспільної свідомості у питаннях анкети та наборі варіантів відповідей.

Багато в чому ця методика схожа з відкритими питаннями, але, будучи також варіацією техніки словесних асоціацій, дозволяє регулювати ширину області відповідей в залежності від дослідницьких задач, дає можливість краще визначати контекст. Застосування методу НР в соціології часто є варіантом/способом уникнення гострих формулювань. Класичні відкриті питання вимагають від респондента певних зусиль (треба шукати суть власних уявлень, формулювати їх), що викликає певне напруження та роздратування, а НР знімають цю проблему. Загалом же кожне незавершене речення утворює навколо себе певне смислове поле,

²⁶ Наприклад: Bradburn N.M., Sudman S. Improving Interview Method and Questionnaire Design. – San Francisco: Jossey-Bass, 1979; Kozma A., Stones M.J. Social desirability in measures of subjective well-being: A systematic evaluation // Journal of Gerontology. – 1987. – Vol. 42. – № 1. – P. 56–59; Kozma A., Stones M.J. Social desirability in measures of subjective well-being: Age comparisons // Social Indicators Research. – 1988. – Vol. 20. – № 1. – P. 1–14; Mastekaasa A., Kaasa S. Measurement error and research design: A note on the utility of panel data in quality of life research // Social Indicators Research. – 1989. – Vol. 21. – № 3. – P. 315–335.

яке спрямовує реакції респондента у напрямку, потрібному досліднику. Це дозволяє регулювати ширину області пошуку відповідей за допомогою змін формулювання, шляхом додавання чи видалення у реченні тих чи інших слів.

Стратегії використання методу НР у соціологічних дослідженнях:

- Як допоміжний прийом збору даних для вирішення певних дослідницьких завдань. Йдеться про використання МНР в масових соціологічних дослідженнях як допоміжного прийому збору даних; у такому виді НР будуть виконувати роль відкритих питань.
- Як основний метод задля охоплення досліджуваного феномену в його цілісності за умов відсутності апіорних уявлень про нього. У цій ситуації залучаються категорії, які використовують самі респонденти.
- Використання методу НР як основного методу при наявності апіорних уявлень про структуру досліджуваного феномену. Цей прийом також ґрунтується на принципі цілісності охоплення досліджуваного феномену.
- Застосування методу НР як складової частини інструментарію при узгодженні з моделлю, закладеною в методиці.

Малюнкові методики. Якщо звернутися до історії малюнкових методик як психодіагностичного прийому, то питання про використання цієї групи тестів у соціології може здатися некоректним. Але, як свідчить практика соціологічних досліджень, тих, що ґрунтуються на якісній методології (в першу чергу при використанні такого методу збору інформації, як фокусовані групові інтерв'ю – ФГІ), методи аналітичної психології успішно конкурують зі «звичними» прийомами отримання соціологічної інформації.

По-перше, часом на фокус-групах обговорюються теми, що самі по собі не викликають особливого інтересу у респондентів, а деякі з них можуть перейматися тим, що вони недостатньо некомпетентні чи обізнані в питаннях, що обговорюються. Звернення до малюнкових методик дозволить надати обговоренню більш невимушений характер. **По-друге**, малюючи, респонденти поводяться більш природньо, ніж в бесіді, що дозволяє в малюнках торкатися деяких гострих тем, які зазвичай пригнічуються цензурою свідомості й не озвучуються під час обговорення. **По-третє**, малюнкові методики дозволяють дізнатися не лише про усвідомлені установки респондентів, а й про їхнє емоційне ставлення до проблеми. **По-четверте**, малюнкові методики дозволяють респондентам висловлювати своє ставлення за допомогою образів, завдяки чому ми отримуємо можливість доторкнутися до глибинних шарів психіки. **По-п'яте**, малюнкові методики допомагають зафіксувати проєкції самих респондентів, а не модератора. **По-шосте**, подальше обговорення малюнків в групі учасників ФГІ дає можливість самим респондентам дати їхню інтерпретацію.

Семантичний диференціал. Звернення соціологів до психосемантичних методів пов'язане з наявністю в людській психіці неусвідомлюваних феноменів, які, як правило, не виражаються словами і мають емоційне забарвлення. В соціології – завдяки застосуванню традиційних методів – цей рівень психіки лише приблизно фіксується через вивчення афективного компонента соціальної установки. Визнаючи наявність цього компонента, соціологи, тим не менш, рідко застосовують дослідницькі методи, адекватні його природі.

Психосемантичні методи вже довели свою корисність для аналізу широкого кола соціальних явищ. Основний метод прикладної психосемантики – побудова суб'єктивного семантичного простору (СП) – сукупності певним чином організованих ознак, що описують та диференціюють об'єкти конкретної змістовної сфери. Процедура формування СП проходить в три етапи: виділення семантичних зв'язків об'єктів, що аналізуються (тобто встановлення смислової схожості між ними); математична обробка висхідної матриці схожості з метою виділення універсумів (тобто факторів, які лежать в її основі); інтерпретація виділених факторів.

На думку фахівців, найбільш прийнятливим для побудови суб'єктивного СП, такого, який би фіксував особистісні смисли соціальних об'єктів, що оцінюються, є метод семантичного диференціалу (СД), запропонований Ч. Осгудом. Специфіка СД полягає в тому, що в якості ознак – шкал, які є висхідною базою для семантичного простору, слугують антонімічні прикметники, які описують найпростіші форми сприйняття та емоцій («теплий-холодний», «тупий-гострий» тощо). Припускається, що людина здатна оцінити певний досліджуваний об'єкт, співвідносячи інтенсивність внутрішнього переживання із заданою оціночною шкалою. Кожна шкала має 7 градацій, які фіксують різні ступені даної якості об'єкта.

Ч. Осгуд та його послідовники шукали універсальні фактори, спільні як для людей різних культур, так і для будь-яких вимірюваних об'єктів. Подібних факторів було віднайдено три – «оцінка» (Е), «сила» (Р), активність (А). Універсальність СП по відношенню і до об'єктів вимірювання, і до респондентів пояснюється універсальністю, спільністю для всіх людей емоційного коду, завдяки чому знімається проблема мовного розуміння. Пропонуючи респондентам оцінити певний об'єкт за шкалами СД, ми виявляємо своєрідність емоційних оцінок, притаманну кожній людині, тобто інформацію афективного рівня.

Асоціативний тест (Word association test; Assoziation-experiment). У психології – це відомий експериментальний метод для визначення несвідомих комплексів людини шляхом вивчення спонтанних психологічних реакцій та асоціацій, розроблений К. Юнгом, який використовував словесно-асоціативний тест як своєрідний детектор брехні. Розрізняють

вільний асоціативний експеримент, коли респондентові пропонують відповісти словом, що перше спало йому на думку після пред'явлення стимулу, не обмежуючи вибір реакції жодними критеріями; *керований* асоціативний експеримент, коли експериментатор певним чином обмежує вибір реакції; *ланцюговий* асоціативний експеримент, у якому респонденту пропонують відповісти будь-якою кількістю реакцій на стимул, не встановлюючи жодних формальних або семантичних обмежень. Можливі також змішані види асоціативного експерименту, коли респондент отримує завдання відповісти певною кількістю реакцій-означень на стимул-іменник.

Техніка репертуарних ґраток Дж. Келлі. Належить до методів якісного дослідження особистості. Джордж Келлі був автором так званої теорії особистісних конструктів. Він порівнював людей зі вченими, які постійно висловлюють і перевіряють гіпотези про природу речей для того, щоб можна було дати адекватний прогноз майбутніх подій. Дж. Келлі вважав, що люди сприймають свій світ за допомогою чітких систем або моделей, названих конструктами. Кожна людина володіє унікальною конструктивною системою, яку вона використовує для інтерпретації життєвого досвіду.

Він винайшов універсальний метод оцінки особистості – Реп-тест, який оцінює особистісні конструкти, що люди використовують в інтерпретації рольових відносин і свого досвіду. Існує багато форм Реп-тесту, індивідуальних і групових, але одна методика є загальною для всіх: пропонується список назви ролей – різних позначень ролей людей, які імовірно важливі або були важливі для учасника тестування.

ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ І ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ з курсу «ПСИХОДІАГНОСТИКА»

Заняття 1. Сучасна психодіагностика: джерела виникнення та сучасні проблеми розвитку

Питання для обговорення:

1. Причини виникнення експериментальної психології наприкінці XIX ст. та наукові джерела психодіагностики.
2. Історія створення перших тестових методик.
3. Етичні проблеми практичної діяльності психолога.

Питання для самоконтролю

1. Які напрями психологічного знання вважаються науковими джерелами психодіагностики?
2. Яка методика вважається першою психологічною методикою?
3. Що ви знаєте про діяльність антропометричної лабораторії Ф. Гальтона?
4. Хто є автором терміна «тест»?
5. Хто з вчених зробив внесок у розвиток прикладної психології та психотехніки?

Література ²⁷

1. Галян І. М. Психодіагностика : навчальний посібник. Видання 2-ге, стереотипне. Київ : Академвидав, 2011. 464 с.
2. Князев В., Мілютіна К., Дубашидзе Н., Рубель Н. Робоча книга корекційного психолога. Київ, 2019. 308 с.
3. Ніколаєвська А. М. Використання проєктивних методик в соціологічних дослідженнях // Вісник Харківського державного університету. – № 439'99. Матеріали III Харківських Міжнародних психологічних читань. Част. 4, 5. – С. 303-305.
4. Поліщук С. Методичний довідник з психодіагностики. Київ : Університетська книга, 2019. 442 с.
5. Чала Ю. М., Шахрайчук А. М. Психодіагностика : навчальний посібник. Харків : НТУ «ХПІ», 2018. 246 с.

Заняття 2. Сучасні особистісні опитувальники та їхні діагностичні можливості

Питання для обговорення:

1. Методологічні та теоретичні проблеми, пов'язані з використанням тестового методу в психології.
2. Основні підходи до класифікації сучасних тестових методик.
3. Стандартизованість, надійність, валідність та адаптованість тесту як показники їхньої діагностичної спроможності.

²⁷ При підготовці до занять варто також звернутися й загалом до списків літератури, представлених у посібнику далі.

Питання для самоконтролю

1. Дайте найбільш точне, на вашу думку, визначення тесту.
2. Наведіть найбільш повну, на ваш погляд, класифікацію тестових методик.
3. Які показники діагностичної спроможності тестів ви знаєте?
4. Які обов'язкові процедури передбачає стандартизація тестів?
5. Як визначається надійність тесту?
6. Які види валідності тесту ви знаєте?

Література

1. Галян І. М. Психодіагностика : навчальний посібник. Видання 2-ге, стереотипне. Київ : Академвидав, 2011. 464 с.
2. Князев В., Мілютіна К., Дубашидзе Н., Рубель Н. Робоча книга корекційного психолога. Київ, 2019. 308 с.
3. Ніколаєвська А. М. Використання проєктивних методик в соціологічних дослідженнях // Вісник Харківського державного університету. – №439'99. Матеріали III Харківських Міжнародних психологічних читань. Част. 4, 5. – С. 303-305.
4. Поліщук С. Методичний довідник з психодіагностики. Київ : Університетська книга, 2019. 442 с.
5. Психодіагностика. Психологічний практикум : навч. посіб. / О. П. Баклицька, І. О. Баклицький, Р. І. Сірко, В. І. Слободяник. Львів : Сполом, 2015. 464 с. : // <http://repository.ldufk.edu.ua/handle/34606048/17579>
6. Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник [Текст] / [уклад.: М. В. Лемак, В. Ю. Петрище]. Вид. 2-ге, виправл. Ужгород : Видавництво Олександр Гаркуші, 2012. 616 с.
7. Чала Ю. М., Шахрайчук А. М. Психодіагностика : навчальний посібник. Харків : НТУ «ХПІ», 2018. 246 с.

Заняття 3. Диспозиційні теорії та втілення їхніх основних положень в особистісних опитувальниках (EPQ, PEN, 16 PF)

Питання для обговорення:

1. Основні положення та категорії диспозиціональних теорій.
2. Емпірична валідизація основних положень диспозиціональних теорій (тести EPQ, PEN, 16 PF).

Питання для самоконтролю

1. Назвіть причини появи диспозиціональних теорій особистості.
2. Назвіть базові положення диспозиціональних теорій.
3. Порівняйте погляди різних представників цього теоретичного напрямку на особистісні диспозиції.
4. Назвіть основні типи диспозицій.
5. Схарактеризуйте показники діагностичної спроможності тестів, що ґрунтуються на положеннях диспозиціональних теорій.
6. Які типи диспозицій враховував Г. Айзенк при створенні тесту EPQ?
7. Назвіть парні диспозиції, покладені в основу тесту 16 PF.
8. Оцініть пізнавальні можливості тесту 16 PF.

Література

1. Виноградов О. Г. Дослідження надійності комп'ютерного варіанту особистісного опитувальника 16PF. *Вісник Київського університету. Психологія*. Київ, 1997. Вип. 23. С. 49-57.
2. Князев В., Мілютіна К., Дубашидзе Н., Рубель Н. Робоча книга корекційного психолога. Київ, 2019. 308 с.
3. Поліщук С. Методичний довідник з психодіагностики. Київ : Університетська книга, 2019. 442 с.
4. Психодіагностика. Психологічний практикум : навч. посіб. / О. П. Баклицька, І. О. Баклицький, Р. І. Сірко, В. І. Слободяник. Львів : Сполом, 2015. 464 с. : // <http://repository.ldufk.edu.ua/handle/34606048/17579>
5. Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник [Текст] / [уклад.: М. В. Лемак, В. Ю. Петрище]. Вид. 2-ге, виправл. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. 616 с.
6. Чала Ю. М., Шахрайчук А. М. Психодіагностика : навчальний посібник. Харків : НТУ «ХПІ», 2018. 246 с.

Заняття 4. Особистісні акцентуації та їхня діагностика

Питання для обговорення:

1. Теорія особистісних акцентуацій К. Леонгарда.
2. Тест Леонгарда–Шмішека: історія створення, діагностичні можливості.

Питання для самоконтролю

1. Що ви знаєте про історію створення тесту акцентуацій?
2. Назвіть основні положення теорії особистісних акцентуацій.
3. Схарактеризуйте акцентуації особистості, на діагностику яких зорієнтована методика.
4. Наведіть приклади акцентуєваних особистостей.

Література

1. Князев В., Мілютіна К., Дубашидзе Н., Рубель Н. Робоча книга корекційного психолога. Київ, 2019. 308 с.
2. Поліщук С. Методичний довідник з психодіагностики. Київ : Університетська книга, 2019. 442 с.
3. Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник [Текст] / [уклад.: М. В. Лемак, В. Ю. Петрище]. Вид. 2-ге, виправл. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. 616 с.
4. Чала Ю. М., Шахрайчук А. М. Психодіагностика : навчальний посібник. Харків : НТУ «ХПІ», 2018. 246 с.

Заняття 5. Тест ММРІ

Питання для обговорення:

1. Тест ММРІ: історія створення, діагностичні можливості.
2. Тести, засновані на окремих шкалах ММРІ.

Питання для самоконтролю

1. Що ви знаєте про історію створення тесту ММРІ?

2. Схарактеризуйте основні та додаткові шкали тесту.
3. Які переваги й недоліки, на вашу думку, має тест?
4. Опишіть варіанти самостійного використання основних шкал ММРІ.
5. Які тести, створені на основі шкал ММРІ, вам відомі?

Література

1. Галієва О. М. Диференціація понять «тривога» та «тривожність». Практична психологія та соціальна робота. 2019. Т. 24, Вип. 1 (49). С. 32-48.
2. Галян І. М. Психодіагностика : навчальний посібник. Видання 2-ге, стереотипне. Київ : Академвидав, 2011. 464 с.
3. Князев В., Мілютіна К., Дубашидзе Н., Рубель Н. Робоча книга корекційного психолога. Київ, 2019. 308 с.
4. Поліщук С. Методичний довідник з психодіагностики. Київ : Університетська книга, 2019. 442 с.
5. Психодіагностика. Психологічний практикум : навч. посіб. / О. П. Баклицька, І. О. Баклицький, Р. І. Сірко, В. І. Слободяник. Львів : Сполом, 2015. 464 с. : // <http://repository.ldufk.edu.ua/handle/34606048/17579>
6. Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник [Текст] / [уклад.: М. В. Лемак, В. Ю. Петрище]. Вид. 2-ге, виправл. Ужгород : Видавництво Олександрів Гаркуші, 2012. 616 с
6. Чала Ю. М., Шахрайчук А. М. Психодіагностика : навчальний посібник. Харків : НТУ «ХПІ», 2018. 246 с.

Заняття 6. Метод незакінчених речень (МНР) (Sentence completion techniques, SCT) та його модифікації

Питання для обговорення:

1. Тест незавершених речень: структура, варіанти проведення.
2. Діагностичні можливості МНР.
3. Тести на завершення історій, казок тощо.

Питання для самоконтролю

1. Схарактеризуйте методику з точки зору показників діагностичної спроможності тестів.
2. Що ви знаєте про процедури проведення тестування за допомогою методики?
3. Які варіанти обробки результатів тестування вам відомі?
4. Які ще методики на завершення ви знаєте?

Література

1. Домнич Т. Що треба знати про психологічний захист. *Практична психологія та соціальна робота*. 1998. № 1. С. 35-36.
2. Князев В., Мілютіна К., Дубашидзе Н., Рубель Н. Робоча книга корекційного психолога. Київ, 2019. 308 с.
3. Ніколаєвська А. М. Використання проєктивних методик в соціологічних дослідженнях // Вісник Харківського державного університету. – №439'99. Матеріали III Харківських Міжнародних психологічних читань. Част. 4, 5. – С. 303-305.
4. Поліщук С. Методичний довідник з психодіагностики. Київ : Університетська книга, 2019. 442 с.

5. Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник [Текст] / [уклад.: М. В. Лемак, В. Ю. Петрище]. Вид. 2-ге, виправл. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. 616 с.

6. Чала Ю. М., Шахрайчук А. М. Психодіагностика : навчальний посібник. Харків : НТУ «ХПІ», 2018. 246 с.

Заняття 7. Тест С. Розенцвейга (Picture Frustration Study, PF-Study)

Питання для обговорення:

1. Стимульний матеріал, процедура тестування.
2. Особливості обробки результатів тестування.

Питання для самоконтролю

1. Схарактеризуйте стимульний матеріал методики.
2. Опишіть схему аналізу результатів тестування.
3. Які типи спрямованості реакції (за С. Розенцвейгом) ви знаєте?
4. Які типи реакції на фрустрацію (за С. Розенцвейгом) вам відомі?

Література

1. Галян І. М. Психодіагностика : навчальний посібник. Видання 2-ге, стереотипне. Київ : Академвидав, 2011. 464 с.

2. Домнич Т. Що треба знати про психологічний захист. *Практична психологія та соціальна робота*. 1998. № 1. С. 35-36.

3. Князев В., Мілютіна К., Дубашидзе Н., Рубель Н. Робоча книга корекційного психолога. Київ, 2019. 308 с.

4. Ніколаєвська А. М. Використання проєктивних методик в соціологічних дослідженнях // Вісник Харківського державного університету. – №439'99. Матеріали III Харківських Міжнародних психологічних читань. Част. 4, 5. – С. 303-305.

5. Поліщук С. Методичний довідник з психодіагностики. Київ : Університетська книга, 2019. 442 с.

6. Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник [Текст] / [уклад.: М. В. Лемак, В. Ю. Петрище]. Вид. 2-ге, виправл. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. 616 с.

7. Чала Ю. М., Шахрайчук А. М. Психодіагностика : навчальний посібник. Харків : НТУ «ХПІ», 2018. 246 с.

Заняття 8. Тематичний апперцептивний тест (ТАТ)

Питання для обговорення:

1. Історія створення методики, процедури тестування.
2. Модифікації та різновиди апперцептивної методики (ААТ, ТdАТ, FPT, MAPS)

Питання для самоконтролю

1. Схарактеризуйте стимульний матеріал методики.
2. Опишіть варіанти процедури тестування за допомогою ТАТ.
3. Як аналізуються результати тестування?

Література

1. Домнич Т. Що треба знати про психологічний захист. *Практична психологія та соціальна робота*. 1998. № 1. С. 35-36.
2. Князев В., Мілютіна К., Дубашидзе Н., Рубель Н. Робоча книга корекційного психолога. Київ, 2019. 308 с.
3. Ніколаєвська А. М. Використання проєктивних методик в соціологічних дослідженнях // Вісник Харківського державного університету. – №439'99. Матеріали III Харківських Міжнародних психологічних читань. Част. 4, 5. – С. 303-305.
4. Поліщук С. Методичний довідник з психодіагностики. Київ : Університетська книга, 2019. 442 с.
5. Психодіагностика. Психологічний практикум : навч. посіб. / О. П. Баклицька, І. О. Баклицький, Р. І. Сірко, В. І. Слободяник. Львів : Сполом, 2015. 464 с. : // <http://repository.idufk.edu.ua/handle/34606048/17579>
6. Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник [Текст] / [уклад.: М. В. Лемак, В. Ю. Петрище]. Вид. 2-ге, виправл. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. 616 с.
7. Чала Ю. М., Шахрайчук А. М. Психодіагностика : навчальний посібник. Харків : НТУ «ХПІ», 2018. 246 с.

Заняття 9. Малюнкові методики

Питання для обговорення:

1. Історія створення малюнкових методик.
2. Тест «Дерево» К. Коха (Baum Test).
3. Тест «Будинок-Дерево-Людина» (House-Tree Person Test, НТР).
4. Тест «Неіснуюча тварина».
5. Методика Г. Фая.

Питання для самоконтролю

1. Що ви знаєте про історію створення рисункових методик?
2. Які рисункові методики ви знаєте?
3. Як оцінюються результати тестування за допомогою рисункових методик?
4. Які труднощі виникають при роботі з рисунковими методиками?

Література

1. Домнич Т. Що треба знати про психологічний захист. *Практична психологія та соціальна робота*. 1998. № 1. С. 35-36.
2. Князев В., Мілютіна К., Дубашидзе Н., Рубель Н. Робоча книга корекційного психолога. Київ, 2019. 308 с.
3. Ніколаєвська А. М. Використання проєктивних методик в соціологічних дослідженнях // Вісник Харківського державного університету. – №439'99. Матеріали III Харківських Міжнародних психологічних читань. Част. 4, 5. – С. 303-305.
4. Поліщук С. Методичний довідник з психодіагностики. Київ : Університетська книга, 2019. 442 с.
5. Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник [Текст] / [уклад.: М. В. Лемак, В. Ю. Петрище]. Вид. 2-ге, виправл. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. 616 с.
6. Чала Ю. М., Шахрайчук А. М. Психодіагностика : навчальний посібник. Харків : НТУ «ХПІ», 2018. 246 с.

Заняття 10. Тест-фільм Р. Жиля (Le Test Film)

Питання для обговорення:

1. Стимульний матеріал методики Р. Жиля.
2. Тест Р. Жиля як засіб діагностики системи особистісних відносин дитини.

Питання для самоконтролю

1. Схарактеризуйте стимульний матеріал методики та її призначення.
2. Які характеристики системи особистісних відносин дитини дає можливість описати ця методика?

Література

1. Домнич Т. Що треба знати про психологічний захист. *Практична психологія та соціальна робота*. 1998. № 1. С. 35-36.
2. Князев В., Мілютіна К., Дубашидзе Н., Рубель Н. Робоча книга корекційного психолога. Київ, 2019. 308 с.
3. Ніколаєвська А. М. Використання проєктивних методик в соціологічних дослідженнях // Вісник Харківського державного університету. – №439'99. Матеріали III Харківських Міжнародних психологічних читань. Част. 4, 5. – С. 303-305.
4. Поліщук С. Методичний довідник з психодіагностики. Київ : Університетська книга, 2019. 442 с.
5. Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник [Текст] / [уклад.: М. В. Лемак, В. Ю. Петрище]. Вид. 2-ге, виправл. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. 616 с.
6. Чала Ю. М., Шахрайчук А. М. Психодіагностика : навчальний посібник. Харків : НТУ «ХПІ», 2018. 246 с.

Заняття 11. Кольоровий тест М. Люшера (Luscher Farbwahl Test)

Питання для обговорення:

1. Історія створення та теоретичне підґрунтя методики.
2. Сфери застосування та пізнавальні можливості LFT.
3. Що ви знаєте про прогностичні можливості тесту М. Люшера.

Питання для самоконтролю

1. Схарактеризуйте стимульний матеріал методики.
2. Опишіть варіанти процедури тестування за допомогою тесту М. Люшера.
3. На чому ґрунтується психологічна інтерпретація отриманих рядів суб'єктивного вибору кольору?

Література

1. Князев В., Мілютіна К., Дубашидзе Н., Рубель Н. Робоча книга корекційного психолога. Київ, 2019. 308 с.
2. Ніколаєвська А. М. Використання проєктивних методик в соціологічних дослідженнях // Вісник Харківського державного університету. – №439'99. Матеріали III Харківських Міжнародних психологічних читань. Част. 4, 5. – С. 303-305.

3. Поліщук С. Методичний довідник з психодіагностики. Київ : Університетська книга, 2019. 442 с.
4. Психодіагностика. Психологічний практикум : навч. посіб. / О. П. Баклицька, І. О. Баклицький, Р. І. Сірко, В. І. Слободяник. Львів : Сполом, 2015. 464 с. : // <http://repository.ldufk.edu.ua/handle/34606048/17579>
5. Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник [Текст] / [уклад.: М. В. Лемак, В. Ю. Петрище]. Вид. 2-ге, виправл. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. 616 с.
6. Чала Ю. М., Шахрайчук А. М. Психодіагностика : навчальний посібник. Харків : НТУ «ХПІ», 2018. 246 с.

Заняття 12. Тест Г. Роршаха (Rorschach Test)

Питання для обговорення:

1. Особливості стимульного матеріалу тесту, пізнавальні можливості тесту.
2. Засоби та прийоми обробки результатів тестування.

Питання для самоконтролю

1. Що ви знаєте про історію створення методики та її автора?
2. Опишіть стимульний матеріал тесту.
3. Як аналізуються результати тестування?
4. Схарактеризуйте основні рахункові категорії для аналізу відповідей на тест.

Література

1. Князев В., Мілютіна К., Дубашидзе Н., Рубель Н. Робоча книга корекційного психолога. Київ, 2019. 308 с.
2. Ніколаєвська А. М. Використання проєктивних методик в соціологічних дослідженнях // Вісник Харківського державного університету. – №439'99. Матеріали III Харківських Міжнародних психологічних читань. Част. 4, 5. – С. 303-305.
3. Поліщук С. Методичний довідник з психодіагностики. Київ : Університетська книга, 2019. 442 с.
4. Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник [Текст] / [уклад.: М. В. Лемак, В. Ю. Петрище]. Вид. 2-ге, виправл. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. 616 с.
5. Роршах Г. Психодіагностика: методика і результати діагностичного експерименту з дослідження сприйняття. Видавництво: Когіто-Центр, Серія: психологія, 2019. 336 с.
6. Чала Ю. М., Шахрайчук А. М. Психодіагностика : навчальний посібник. Харків : НТУ «ХПІ», 2018. 246 с.

Заняття 13. Тест Сонді (Szondi Test), тест «Руки»

Питання для обговорення:

1. Процедура проведення та пізнавальні можливості тесту Сонді.
2. Тест руки (Б. Брайклін, З. Піотровський, Е. Вагнер) для передбачення відкритої агресивної поведінки.

Питання для самоконтролю

1. Опишіть процедуру тестування за допомогою тесту «Руки».
2. Назвіть основні категорії, за якими здійснюється оцінка отриманих відповідей.
3. Що ви знаєте про сфери використання цих методик?

Література

1. Князев В., Мілютіна К., Дубашидзе Н., Рубель Н. Робоча книга корекційного психолога. Київ, 2019. 308 с.
2. Максименко С. Д., Кокун О. М., Тополов Є. В. Модифікація методики дослідження агресивності людини «Тест руки» (Hand Test). *Практична психологія та соціальна робота*. 2011. № 2. С. 16-22.
3. Ніколаєвська А. М. Використання проєктивних методик в соціологічних дослідженнях // Вісник Харківського державного університету. – №439'99. Матеріали III Харківських Міжнародних психологічних читань. Част. 4, 5. – С. 303-305.
4. Поліщук С. Методичний довідник з психодіагностики. Київ : Університетська книга, 2019. 442 с.
5. Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник [Текст] / [уклад.: М. В. Лемак, В. Ю. Петрище]. Вид. 2-ге, виправл. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. 616 с.
7. Чала Ю. М., Шахрайчук А. М. Психодіагностика : навчальний посібник. Харків : НТУ «ХПІ», 2018. 246 с.

ЗРАЗКИ КОНТРОЛЬНИХ ЗАВДАНЬ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ, ПІДГОТОВКИ ДО ПІДСУМКОВОГО ЕКСПРЕС-ТЕСТУ ТА ЗАЛІКОВОЇ РОБОТИ

Варіант 1

1. Схарактеризувати переваги та недоліки рисункових проєктивних методик (на прикладах).

2. Розкажіть про шкалу Векслера.

3. З якої проєктивної методики малюнок: «Частина кімнати. У куті дивану сидить чоловік, голова якого спирається на руку, він, мабуть, про щось глибоко замислився...»?

1. Тест Розенцвейга.

2. Тематичний апперцептивний тест.

3. Тест на складання картини та оповідання (MAPS).

Схарактеризуйте обрану методику.

4. Про яку характеристику діагностичної спроможності тестів йдеться:

Це постійність, сталість результатів тестування, що отримуються за його допомогою. Це постійність оцінок, що отримує один і той же індивід при повторному тестуванні тим самим тестом чи його еквівалентною формою...

Варіант 2

1. Розкажіть про тест Біне-Сімона.

2. Схарактеризуйте переваги та недоліки проєктивних методик з точки зору показників діагностичної спроможності тестів.

3. Про яку методику йдеться:

Ця методика в процесі вдосконалення з простого набору питань для складання анамнезу перетворилася у високостандартизований особистісний опитувальник, за допомогою якого можна охарактеризувати 10 проявів людської індивідуальності...?

1. Особистісний опитувальник Г. Айзенка (EPQ).

2. PEN.

3. Тест Леонгарда-Шмішека.

4. MMPI.

5. Інша методика.

4. Про яку характеристику діагностичної спроможності тестів йдеться:

Це характеристика точності вимірювання якості особистості, що досліджується. Це міра, якою тест дійсно заміряє те, для чого він призначений...

Варіант 3

1. Про які теорії йдеться? Вкажіть прізвища найбільш відомих її представників.

Ці теорії покладено в основу цілої низки особистісних опитувальників, зокрема EPQ та 16PF. Згідно з одним із положень теорії цієї орієнтації, елементи особистості можуть бути розташовані в її структурі ієрархічно.

2. З якої проєктивної методики цей малюнок: «Дві жінки стоять під сильним дощем. Вітер хилить дерева... Холодно... Одна з жінок занепокоєна відсутністю третьої своєї знайомої...»

1. Тест Розенцвейга.

2. Тематичний апперцепційний тест.

3. Тест на складання картини та оповідання (MAPS).

4. Інша методика.

Схарактеризуйте обрану методику.

3. Розкажіть про відомі Вам прийоми обробки результатів тесту незакінчених речень (SCT).

4. Які варіанти апперцептивних методик Вам відомі? Схарактеризуйте їх.

Варіант 4

1. Дайте порівняльну характеристику проєктивних методик та особистісних опитувальників.

2. Першою власне психологічною методикою в історії експериментальної психології вважається:

1. Шкала Векслера.

2. Тест Еббінгауза.

3. Шкала Біне-Сімона.

4. Тест з вивчення часу реакції.

5. Біне-Стенфордська шкала.

Схарактеризуйте цю методику.

3. Про яку методику йдеться?

Ця методика складається більше ніж з 500 питань. Результати тестування оформлюються в так звані «профілі»...

1. PEN.

2. MMPI.

3. Особистісний опитувальник Г. Айзенка (EPQ).

Схарактеризуйте обрану методику.

4. Про яку характеристику діагностичної спроможності тестів йдеться:

Це пристосованість матеріалу тестової методики до конкретних соціокультурних умов, до рівня розвитку конкретних соціальних груп...

Варіант 5

1. Про який особистісний опитувальник йдеться:

Ця методика має 2 варіанти (2 модифікації), що можуть замінювати один одного або можуть бути використані для тестування з певним проміжком часу. Також за допомогою цієї методики можна встановити найбільш характерну рису особистості...

1. Особистісний опитувальник Г. Айзенка (EPQ).

2. PEN.

3. Тест Леонгарда-Шмішека.

4. MMPI.

5. Інша методика.

Схарактеризуйте цю методику.

2. Автором першого психологічного тесту вважають:

1. Г. Еббінгауза.

2. Р. Кеттела.

3. А. Біне.

4. Іншого дослідника.

Опишіть цю методику.

3. Як відомо, тест незакінчених речень належить до так званих вербальних методик. Які ще тести цієї групи Вам відомі? Назвіть та схарактеризуйте їх.

4. Стимульний матеріал цієї методики складається з 30 карток з ахроматичним зображенням невизначених соціальних ситуацій... Що це за методика? Схарактеризуйте її.

Варіант 6

1. Що таке IQ? Розкажіть історію його появи.

2. Опишіть переваги та недоліки особистісних опитувальників з точки зору показників діагностичної спроможності тестів.

3. Про яку методику йдеться? Назвіть та схарактеризуйте її.

За допомогою цієї проєктивної методики можна визначити міру соціальної адаптації індивіда, рівень його конфліктності, а також визначити тип реакції на ситуацію, в якій людина стикається з перешкодами на шляху задоволення своїх потреб тощо...

1. Тест Люшера.

2. Тест Роршаха.

3. Тест Розенцвейга.

4. Про який показник діагностичної спроможності тестів йдеться?

Це однаковість процедури проведення тестування, обробки, оцінки та інтерпретації результатів тесту...

ЗРАЗКИ ТЕСТІВ ІЗ ЗАЛІКОВОЇ РОБОТИ

1. Поняття «психодіагностика» вперше стало вживатися після публікації:

1. Г. Еббінгауза
2. Г. Роршаха
3. Ф. Гальтона
4. В. Вундта

2. «Крива Еббінгауза» дає уявлення:

1. Про добові коливання уваги
2. Про вікові тенденції розвитку коефіцієнта інтелекту
3. Про закономірності запам'ятовування та забування
4. Про швидкість формування навичок читання

3. Першою власне психологічною методикою вважають:

1. Методику з вивчення часу реакції
2. Методику асоціативного експерименту Г. Еббінгауза
3. Методику експериментального вивчення навичок
4. Тест Г. Роршаха

4. Термін «тест» увійшов до наукового обігу після статті:

1. Дж. Кеттела
2. Ф. Гальтона
3. В. Штерна
4. А. Біне

5. Засновник першої у світі експериментально-психологічної лабораторії:

1. В. Вундт
2. А. Біне
3. Дж. Кеттел
4. Г. Россолімо

6. Про який тип валідності тесту йдеться: Тест повинен вимірювати саме те поняття, яке було сформульоване теоретично:

1. Змістовна
2. Критеріальна (емпірична)
3. Понятійна (конструктна)
4. Когнітивна

7. Показник діагностичної спроможності тесту, який означає чітку послідовність процедури проведення та оцінки результатів тестування, називається:

1. Надійність

2. Адаптованість
3. Стандартизованість
4. Валідність

8. Про який із коефіцієнтів надійності тесту йдеться: Цей коефіцієнт розраховується шляхом порівняння даних, отриманих за допомогою тесту, з результатами застосування еквівалентного тесту. Для цього можуть створюватися методики, схожі за ідеєю, але такі, що відрізняються за зовнішньою формою:

1. Коефіцієнт ретестової надійності
2. Коефіцієнт внутрішньої узгодженості
3. Коефіцієнт надійності паралельних форм
4. Коефіцієнт суб'єктивних оцінок

9. Про яку методику йдеться: Ця методика з набору питань для складання анамнезу перетворилася у високостандартизований особистісний питальник, за допомогою якого можна схарактеризувати 10 проявів людської індивідуальності:

1. Особистісний питальник Г. Айзенка (EPQ)
2. PEN
3. Тест Леонгарда – Шмішека
4. MMPI
5. Тест тривожності

10. Про яку особистісну акцентуацію йдеться:

Особи цього типу легко приходять у захват від радісних подій і у повний відчай від сумних. Їм притаманний дуже мінливий настрій, емоції яскраво виражені, вони мають тенденцію глибоко реагувати на окремі події, впадаючи при цьому то в депресію, то в ейфорію. Здатні присвячувати себе із жаром якійсь справі, переживаючи при цьому почуття великого підйому, й негайно падати духом за умов неприємних переживань. Цим людям притаманні інтереси в сфері мистецтва, й професійно вони часто належать до мистецького середовища:

1. Циклотимічна
2. Демонстративна
3. Збудлива
4. Екзальтована

11. Про яку методику йдеться:

Ця методика складається більш ніж з 500 питань, а результати тестування з її допомогою представляють у вигляді так званих «профілей»:

1. Особистісний питальник Г. Айзенка (EPQ)
2. Тест PEN

3. Тест ММРІ
4. Тест Леонгарда – Шмішека
5. Тест тривожності

12. Які з перелічених методик є «близькими родичами»:

1. EPQ та 16PF
2. PEN та EPQ
3. Тест Леонгарда – Шмішека та тест самооцінки
4. Тест самооцінки та ММРІ

13. Про яку методику йдеться:

Методика належить до класу проєктивних тестів. З її допомогою можна досліджувати такі реакції на сильний подразник, як агресія, проєкція, апатія, компенсація, фіксація, раціоналізація тощо. В ній 16 ситуацій, в яких створюється перешкода та 8 ситуацій, в яких суб'єкта звинувачують у чомусь.

1. Тест Люшера
2. Тест Розенцвейга
3. Тест Роршаха
4. ТАТ

14. До якої групи проєктивних тестів належить ця методика:

Стимульний матеріал цієї проєктивної методики представлений кількома наборами звуків, а піддослідний має, у відповідності до інструкції, скласти розповідь за схемою «що було – що відбувається – чим ситуація завершиться»:

1. Тести на завершення
2. Малюнкові методики
3. Апперцептивні методики
4. Асоціативні методики

ЗРАЗОК ЗАВДАННЯ ДЛЯ ВИКОНАННЯ САМОСТІЙНОЇ ДОМАШНЬОЇ РОБОТИ

Варіант 1

I. 1. Який тип темпераменту, на Ваш погляд, схарактеризований у наведеному уривку з роботи І. Канта «Антропологія»? Аргументуйте свою відповідь.

Це людина безтурботна, сповнена надією; кожній речі вона на мить надає великого значення, а за хвилину вже не думає про неї. Вона чесно обіцяє, але не тримає свого слова, оскільки вона перед цим недостатньо глибоко обміркувала, а чи в змозі вона його дотриматися. Вона достатньо прихильна до людей, щоб надати допомогу іншому, але вона поганий боржник, і завжди вимагає відтермінування. Вона хороший співбесідник, жартує, весела, готова нічому в світі не надавати великого значення, і всі люди їй друзі. Зазвичай вона не зла людина, але грішник, який нелегко піддається виправленню. Правда, вона сильно кається, але незабаром забуває про своє каяття (яке ніколи не перетворюється у неї в скорботу). Робота її скоріше втомлює, але вона без втоми займається тим, що, по суті, є лише гра, оскільки гра завжди пов'язана зі змінами, а витримка – це не її шлях.

2. За допомогою якої тестової методики можна діагностувати темперамент? Опишіть цю методику (історія створення, структура, показники діагностичної спроможності тощо).

II. 1. Прочитайте уривок з роману В. Войновича «Життя та незвичайні пригоди солдата Івана Чонкіна» й визначте, яка акцентуація притаманна голові колгоспу Голубєву. Аргументуйте свій вибір.

Відмінною рисою голови колгоспу Голубєва була неподоланна схильність до сумнівів. Коли дружина зранку питала його:

- Що будеш їсти – яєчню чи картоплю?

Він відповідав:

- Давай картоплю.

Вона діставала з печі горщик з картоплею, і в цю хвилину він знав цілком однозначно, що хоче яєчню. Дружина повертала горщик до печі та йшла до сіней за яйцями. Повернувшись, вона бачила винуватий погляд чоловіка – він знову хотів картоплю.

Часом він навіть сердився:

- Давай щось одне, не змушуй мене думати про дурощі.

Право на вибір його завжди напружувало. Він неймовірно страждав, коли розмірковував, яку сьогодні вдягти сорочку – зелену чи синю, які чоботи – старі чи нові...

2. Визначте та опишіть акцентуацію Сандри Бредшоу із серіалу «Суто англійські вбивства».

<https://uaserial.com/midsomer-murders/season-5#watch>

«Суто англійські вбивства» 5 сезон 1 серія «Біржа для вбивств».

На вашу думку, чи є ознаки переростання акцентуації в патологічний стан, який?

3. Про яку акцентуацію йдеться? Аргументуйте свій вибір.

Основна риса цього типу – надмірна сталість емоцій, яка поєднується зі схильністю до формування надцінних ідей, з тенденцією до підвищеної стабільності афективно забарвлених переживань. У поведінці це знаходить прояв у акцентованому прагненні до підвищення власної значущості, цілеспрямованості, честолобства тощо. Остання риса є дуже характерною для особистостей цього типу. Також може спостерігатися хвороблива образливість, схильність до перебільшення власних здібностей та пояснення невдач недоброзичливістю інших людей.

4. Про яку акцентуацію йдеться? Аргументуйте свій вибір.

Особи цього типу легко приходять у захват від радісних подій і у повний відчай від сумних. Їм притаманний дуже мінливий настрій, емоції яскраво виражені, вони мають тенденцію глибоко реагувати на окремі події, впадаючи при цьому то в депресію, то в ейфорію. Здатні присвячувати себе із жаром якійсь справі, переживаючи при цьому почуття великого підйому, й негайно падати духом за умов неприємних переживань. Цим людям притаманні інтереси в сфері мистецтва, й професійно вони часто належать до мистецького середовища.

5. За допомогою якої тестової методики можна діагностувати акцентуації? Опишіть цю методику (історія створення, структура, показники діагностичної спроможності тощо).

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна література

1. Сеник О. Адаптація опитувальника часової перспективи особистості Ф. Зімбардо (ZTPІ). *Соціальна психологія*. 2012. № 1-2. С. 153-168.
2. Блінов О. А. Метафоричні асоціативні карти як сучасний метод психологічної хірургії / О. А. Блінов // *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки* : зб. наук. пр. Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Київ. 2016. Вип. 4 (29). С. 6–11.
3. Виноградов О. Г. Дослідження надійності комп'ютерного варіанту особистісного опитувальника 16PF. *Вісник Київського університету. Психологія*. Київ, 1997. Вип. 23. С. 49-57.
4. Галян І. М. Психодіагностика : навчальний посібник. Видання 2-ге, стереотипне. Київ : Академвидав, 2011. 464 с.
5. Домнич Т. Що треба знати про психологічний захист. *Практична психологія та соціальна робота*. 1998. № 1. С. 35-36
6. Зазимко О. В. Методика діагностики технічних креативних здібностей. *Практична психологія та соціальна робота*. 2010. № 1. С. 1-7.
7. Князев В., Мілютіна К., Дубашидзе Н., Рубель Н. Робоча книга корекційного психолога. Київ, 2019. 308 с.
8. Луценко О. Л. Тести для вибору професії. Київ : Майстер-клас, 2011. 144 с. Київ, 2019.
9. Максименко С. Д., Кокун О. М., Тополов Є. В. Модифікація методики дослідження агресивності людини «Тест руки» (Hand Test). *Практична психологія та соціальна робота*. 2011. № 2. С. 16-22.
10. Мошенська Л. Психологічні захисти і несвідоме. *Практична психологія та соціальна робота*. 1998. № 5. С. 11-13.
11. Морозов О. М. Психологія особистості: оперативна аудіовізуальна діагностика : навч. посіб. Київ : 2019. 328 с.
12. Поліщук С. Методичний довідник з психодіагностики. Київ : Університетська книга, 2019. 442 с.
13. Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник [Текст] / [уклад.: М. В. Лемак, В. Ю. Петрище]. Вид. 2-ге, виправл. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. 616 с.
14. Роршах Г. Психодіагностика: методика і результати діагностичного експерименту з дослідження сприйняття. Видавництво : Когіто-Центр, Серія: психологія, 2019. 336 с.
15. Чала Ю. М., Шахрайчук А. М. Психодіагностика : навчальний посібник. Харків : НТУ «ХПІ», 2018. 246 с.

Допоміжна література

1. Галієва О. М. Диференціація понять «тривога» та «тривожність». *Практична психологія та соціальна робота*. 2019. Т. 24, Вип. 1 (49). С. 32-48.
2. Дарвішов Н. Р. Огли. Адаптація російськомовної версії опитувальника «Шкала ризику розвитку залежності від психоактивних речовин». *Практична психологія та соціальна робота*. Т. 24. Вип. 2 (50). 2019. С. 54-74.
3. Злобіна О. Г. Тести в соціологічних дослідженнях. URL: <http://www.i-soc.com.ua/institute/zlobina.php>.
4. Кармалюк С. П., Сенчонок Ю. О. Вплив самооцінки особистості на вибір професії та адаптацію до навчання у закладах вищої освіти. *Практична психологія і соціальна робота*. 2021. Вип. 2 (54). С. 75-91.
5. Кононенко О. І. Специфіка сучасних психологічних методів та організації дослідження перфекціонізму особистості. *Психологія та соціальна робота*. 2020. Вип. 1 (51). С. 127-138.
6. Луценко М. Ю. Обґрунтування та опис авторської методики «Фрустрація потреби у власності». *Практична психологія та соціальна робота*. 2012. № 9. С. 15-22.
7. Максименко С. Д., Кокур О. М., Тополов Є. В. Адаптація психодіагностичних методик. Шкала пошукової активності іншої роботи та шкала негативного впливу роботи. *Практична психологія та соціальна робота*. 2011. № 10. С. 35-38.
8. Нагорна І. І., Кисляк О. П. Діагностика Я-концепції: адаптація тесту «Тенессійська Шкала Я-Концепції». *Практична психологія та соціальна робота*. 2005. № 12.
9. Ніколаєвська А. М. Використання проєктивних методик в соціологічних дослідженнях // Вісник Харківського державного університету. – № 439'99. Матеріали III Харківських Міжнародних психологічних читань. Част. 4, 5. – С. 303-305.
10. Ніконова О. Ю. Розробка та стандартизація тесту «Драматичний трикутник». *Практична психологія та соціальна робота*. 2011. № 8. С. 39-43.
11. Психодіагностика. Психологічний практикум : навч. посіб. / О. П. Баклицька, І. О. Баклицький, Р. І. Сірко, В. І. Слободяник. Львів : Сполом, 2015. 464 с. : // <http://repository.ldufk.edu.ua/handle/34606048/17579>
12. Сімків М. В. Адаптація модифікованого україномовного варіанту методики Т. Танга «Шкала грошової етики» (ШГЕ). *Практична психологія та соціальна робота*. 2011. № 2. С. 22-26.
13. Тадіян С. В. Розробка методики діагностики механізмів самооцінювання особистості в шкільному віці. *Практична психологія та соціальна робота*. 2012. № 3. С. 40-50.

14. Штепа О. С. Особливості загальної компетентності та її діагностика. *Практична психологія та соціальна робота*. 2011. № 10. С. 39-49.

15. Етичний кодекс психолога. *Практична психологія та соціальна робота*. 1998. № 2. С. 2-4.

Рекомендовані електронні ресурси

- Інститут соціальної та політичної психології АПН України: <http://ispp.org.ua/>
- Інститут соціології НАН України (Київ): <http://i-soc.com.ua/>
- Журнал «Соціологія: теорія, методи, маркетинг»: <http://i-soc.com.ua/ua/edition/journal/>
- Український соціум. Науковий журнал (Київ): <http://www.ukr-socium.org.ua>
- Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка: <http://www.uisr.org.ua/monitoring>
- Київський міжнародний інститут соціології (KMIC): <http://www.kiis.com.ua>
- «Критика» (часопис). Міжнародний огляд книжок та ідей: <https://krytyka.com/ua>
- <https://giuntipsy.com.ua/>
- <http://psychologis.com.ua/psihodiagnostika.htm>
- <http://psysocwork.onu.edu.ua/>
- <https://vpa.org.ua/test-committee/reestr-testovih-metodik-ukrayni/>
- psydilab.univer.kharkov.ua/index.php/uk/diagnostika-2/katalog-testiv
- <https://psi-technology.net/psyttest/>
- Журнал соціальної критики «Спільне»: <http://commons.com.ua>

ДОДАТОК

Короткі біографічні відомості про авторів психодіагностичних методик

АЙЗЕНК Ганс Юрген (Eysenck H. J.; 1916–1997). Англійський психолог (народився в Німеччині), професор Лондонського університету, керівник психологічної лабораторії Інституту психіатрії (Лондон). Один із засновників клініко-психологічного напрямку досліджень у Великій Британії. Відомий чисельними роботами в галузі досліджень розладів особистості, її структури, факторів розвитку. Г. Айзенк зробив суттєвий внесок у розробку психодіагностичних методів, поведінських методів лікування неврозів та інших розладів особистості, проблем дослідження інтелекту. Г. Айзенк є автором оригінальної моделі особистості, двофакторної теорії соціальних установок особистості. **Основні роботи:** «Dimension of Personality» (1947); «Dynamic of Anxiety and Hysteria» (1957); «The Biological Basis of Personality» (1967); «Psychoticism as a dimension of personality» (1976); «The structure and measurement of intelligence» (1979).

АНАСТАЗІ Анна (Anastasi A.; 1908–2001). Американська психологія, професорка, керівниця психологічного факультету Університету Фордхем. Президентка Американської психологічної асоціації (1971–1972). Зробила суттєвий внесок у психологічну діагностику вирішуванням широкого кола проблем конструювання тестів і розробкою теорії психологічного вимірювання, факторного аналізу, діагностики психічного розвитку дітей, фундаментальних питань диференційної психології. **Основні роботи:** «Differential Psychology» (1937); «Psychological Testing» (1954, 1968); «Fields of Applied Psychology» (1964).

БІНЕ Альфред (Binet A.; 1857–1911). Французький психолог, доктор медицини і права (Паризький університет). Засновник першої у Франції лабораторії експериментальної психології (Сорбонна, Париж). Відомий дослідженнями у сфері досліджень здібностей, психічного розвитку, індивідуально-психологічних відмінностей. А. Біне разом із Т. Симоном розробив перший психометричний тест інтелекту (Біне–Симона розумового розвитку шкала). **Основні роботи:** «La Psychologie du raisonnement» (1886); «Les alterations de la personnalite» (1891); «L'étude experimentale de l'intelligence» (1903); «Les enfants anormaux» (1907).

БЛЕЙХЕР Вадим Мойсейович (1930–1998). Український психіатр і психолог, доктор медичних наук, професор, заслужений лікар України. З 1968 р. завідував лабораторією клінічної психології Київської психоневрологічної лікарні; викладав курс клінічної психології в Київському університеті ім. Т. Г. Шевченка. Одним із перших в Україні на початку 1970-х рр. відновив використання психологічних тестів у клінічній практиці. Автор більше 150 наукових робіт, присвячених психіатрії, медичній психології та психодіагностиці. Співавтор (разом з Л. Ф. Бурлачуком) першої в СРСР монографії з психодіагностики «Психодіагностика інтелекту та особистості».

БУРЛАЧУК Леонід Фокович (1947–2022). Український психолог, доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН України, завідувач кафедри психодіагностики та медичної психології Київського університету ім. Т. Г. Шевченка. Член редакційних колегій вітчизняних та зарубіжних видань з практичної та медич-

ної психології. Координатор міжнародних проєктів у галузі професійної (психологічної) освіти. Член Міжнародної Комісії з психологічних тестів. **Основні роботи:** «Психодіагностика інтелекту та особистості» (1978); «Дослідження особистості в клінічній психології» (1979); «Словник-довідник з психологічної діагностики» (1989); «Психодіагностика особистості» (1989); «Психодіагностика» (2008).

ВЕКСЛЕР Девід (Wechsler D.; 1896–1981). Американський психолог і психіатр, професор клінічної психології Університетського медичного коледжу (Нью-Йорк), головний психолог Шпиталю Бельвю (Нью-Йорк). Автор відомих методик дослідження інтелекту. Першим об'єднав у батареї тести вербального та практичного інтелекту. Запропонував один з варіантів «детектора брехні» (psychogalvanograph). **Основні роботи:** «Wechsler - Bellevue Intelligence Scale» (1939); «The Measurements of Adult Intelligence» (1944); «Wechsler Intelligence Scale for Children» (1949); «Wechsler Preschool and Primary Scale of Intelligence» (1967).

ГАЛЬТОН Френсіс (Galton F.; 1822–1911). Британський антрополог, психолог. Почесний доктор Оксфордського та Кембриджського університетів. Двоюрідний брат Ч. Дарвіна. Одним із перших застосував статистичні методи в галузі експериментальної психології. Піонер застосування психологічних тестів, анкет і опитувальників. Зробив суттєвий внесок у розвиток кореляційного аналізу. **Основні роботи:** «Heredity Genies: an inquiry into its laws and consequences» (1869); «English Men of Science». Their Nature and Nurture» (1874); «Psychometric experiment» (1879); «Human Faculty» (1883); «Essays in eugenics» (1909).

ГУДИНАФ Флоренс Лаура (Godenough F. L.; 1886–1959). Американська психологиня, професорка Міннесотського університету. Відома внеском у розвиток дитячої психології, розробку проблем інтелектуального тестування. Авторка відомого тесту «Намалюй людину». Ініціатор та учасник розробки відомої в США методики «Minnesota Preschool Scale» (1932). **Основні роботи:** «The Measurement of Intelligence by Drawing» (1926); «Developmental Psychology» (1934); «Mental Testing» (1949).

КЕЛЛІ Джордж Олександр (Kelly G. A.; 1905–1967). Американський психолог, професор університету штату Огайо. Один із засновників сучасної американської клінічної психології. Автор оригінальної концепції особистості, що ґрунтується на аналізі ставлення людини до світу й оточуючих. Автор особистісної методики «Тест репертуарних ґраток». **Основні роботи:** «The Psychology of Personal Construct» (1955); «A Theory of Personality» (1963).

КРЕПЕЛІН Еміль (Kraepelin E.; 1856–1926). Один із видатних німецьких психіатрів, професор психіатрії Дерптського (Тартуського), Гейльдельберзького і Мюнхенського університетів. Основна заслуга Е. Крепеліна – розробка класифікації психічних захворювань. Велику увагу приділяв дослідженню психології хворих, розробив низку методик для їх дослідження. Є автором одного з найвідоміших підручників з психіатрії, що витримав вісім прижиттєвих видань (1909–1915).

КЕТТЕЛЛ Джеймс Мак-Кін (Cattell J. Mc-K.; 1860–1944). Американський психолог, професор Пенсильванського та Колумбійського університетів. Засновник першої в США експериментально-психологічної лабораторії (Колумбійський університет). Дослідження присвячені питанням вимірювання часу реакції, проблемам психологічного тестування. Д. М. Кеттеллу належить **робота** «Mental Tests and Measurement» (1890).

КЕТТЕЛЛ Раймонд Бернард (Cattell R. B.; 1905–1998). Американський психолог, професор Іллінойського університету, а також університетів Стенлі Холла і Кларка. Заснував Інститут з досліджень основ моралі та самореалізації. Наукові дослідження пов'язані з проблемами структури особистості, спадкових і культурних факторів розвитку, методів факторного аналізу в психології, математичного моделювання мотиваційних процесів, дослідження психологічних конфліктів. **Основні роботи:** «Description and Measurement of Anxiety and Neuroticism» (1961); «Objective Personality and Motivation Test» (1967); «Abilities: Their Structure, Growth and Action» (1971); «Handbook of Modern Personality Theory» (1971); «Personality and Mood by Questionnaire» (1973).

ЛЕОНГАРД Карл (Leonhard K.; 1904–1988). Німецький психіатр, невролог, психолог, професор клініки Шарите університету Гумбольдта (Берлін). Роботи К. Леонгарда присвячені широкому колу проблем неврології, психіатрії, психології. Ним розроблена концепція акцентуйованих особистостей. **Основні роботи:** «Individual Therapie der Neurosen» (1963); «Biologische Psychologie» (1966); «Akzentuierte Personlichkeiten» (1968, 1976).

МАХОВЕР Карен Альфер (Machover K. A.; 1902–1996). Американська психологія, авторка методики «Намалюй людину». Наукові розробки присвячені проєктивним методикам дослідження особистості. Результати узагальнені в книзі «Personality Projection in the Drawing of the Human Figure: A Method of Personality Investigation» (1949).

МОРЕНО Джекоб Леві (Moreno J. L.; 1890–1974). Американський психіатр і соціолог. Професор соціології Нью-Йоркського та Колумбійського університетів. Автор методу соціометрії та психодрами. Один із засновників досліджень в галузі групової терапії. Вважав основним засобом вирішення соціальних проблем гармонізацію стосунків між людьми. **Основні роботи:** «Psychodrama» (1946); «Group Psychotherapy» (1947); «Sociometry, Experimental Method and Science» (1951); «First Book of Group Psychotherapy» (1957).

МЮНСТЕНБЕРГ Хyro (Munstenberg H.; 1863–1916). Німецький психолог. У Лейпцизькому університеті вчився у В. Вундта, ступінь доктора медицини отримав у Гейдельберзькому університеті. Останні 20 років життя працював у США, де був професором психології та керівником лабораторії експериментальної психології Гарвардського університету. Був президентом Американської психологічної асоціації (1898) та Американської філософської асоціації (1908). З 1910 р. розпочав масштабні дослідження в сфері психології та психофізіології праці, проблем професіонального відбору. Досвід багаторічної роботи відображений у книзі «Psychotechnics, Psychology and Industrial Efficiency» (1913). Велику увагу приділяв популяризації психології та психотехніки, великий внесок зробив в аналіз проблем психології мистецтва, естетичного виховання. Цьому були присвячені роботи: «Principles of art education» (1905); «The Photoplay. A psychological study» (1916).

МЮРРЕЙ Генрі Олександр (Murrey H. A.; 1893–1988). Американський психолог і медик, професор Кембриджського університету (Массачусетс, США), керівник Психологічної клініки Гарвардського університету, почесний член Американської академії наук і мистецтв. Фахівець в галузі досліджень мотиваційної сфери, теорії та практики застосування проєктивних методик. Фундаментальні дослідження

в сфері вивчення особистості узагальнені в **роботах**: «Explorations in Personality» (1938), «Personality in Nature, Society and Culture» (1953).

ОЛЛПОРТ Гордон Віллард (Gordon W. A.; 1897–1967). Американський психолог, представник диспозиційного напрямку в персонології. Президент Американської психологічної асоціації (1939), президент Товариства вивчення соціальних проблем. Член Американської академії мистецтв і наук. Був нагороджений премією Американської психологічної асоціації за значний науковий внесок у психологію (1964). Вважається чи не першим автором навчального курсу особистості в Америці, який мав назву «Особистість: її психологічні та соціальні аспекти», який він викладав у Гарварді в 1924 році. **Основні роботи**: «Дослідження експресивного руху» (1933), «Психологія радіо» (1935), «Особистість: психологічна інтерпретація» (1937), «Психологія чуток» (1947), «Природа упереджень» (1954; 1979).

ОСГУД Чарльз Еджертон (Osgood Ch. E.; 1916–1991). Американський психолог, громадський діяч. Професор Іллінойського університету, почесний член Американської психологічної асоціації, Американського товариства психолінгвістів, Американської академії наук і мистецтв. Дослідження присвячені проблемам соціальної психології, психолінгвістики. Ч. Е. Осгуд запропонував і розробив метод семантичного диференціалу для психосемантичного аналізу особистісного смислотворення. **Основні роботи**: «Method and Theory in Experimental Psychology» (1953); «The Measurement of Meaning» (1957).

РОЗЕНЦВЕЙГ Саул (Rosenzweig S.; 1907–2004). Американський психолог, професор університету Сент-Луїс. Відомий розробкою теорії фрустрації та методики з аналогічною назвою, роботами в галузі клініки шизофренії, теоретичних проблем проєктивної психології та інших питань психологічної діагностики. **Основні роботи**: «Psychodiagnosis» (1949), «The picture-assotiation Method and its Application in a Study of Reactions to Frustration» (1945).

РОРШАХ Герман (Rorshach Hermann; 1884–1922). Швейцарський психолог і психіатр. У 1911 р. почав дослідження закономірностей сприйняття слабоструктурованих об'єктів, започаткувавши проєктивний підхід до дослідження особистості в психологічній діагностиці. Автор терміна «психодіагностика» та відомого тесту, названого його ім'ям. Дослідження Г. Роршаха знайшли відображення в його **книзі** «Psychodagnostik» (1921).

РОТТЕР Джуліан Бернард (Rotter J. B.; 1916–2014). Американський психолог. Спеціалізувався в галузі методів психологічної діагностики особистості, автор методики «Локус контролю». Результати аналізу проблем психодіагностики особистості узагальнені в **роботі** «Genetalized Expectancies for Internal Versus External Control of Reinforcement» (1966).

СИМОН Теодор (Simon T.; 1873–1961). Французький психолог, професор коледжу в Сіоні, керівник Педагогічної лабораторії (Париж). Разом з А. Біне розробив перший тест для дослідження інтелекту (1905), тести для дослідження дітей з двох років, батарею тестів Per-ray-Vaculuse (за назвою колонії для осіб з відставанням інтелектуального розвитку, яку очолював Т. Симон в 1920–1930 рр.). **Основні роботи**: «Les enfants anormaux» (1907), «Pedagogie expermentale» (1924).

ШТЕРН Вільям (Stern W.; 1871–1938). Німецький психолог, професор Гамбурзького університету. Автор поняття «коефіцієнт інтелекту» (IQ). **Основні роботи**: «Zur Psychologie der Aussag» (1902); «Die defferentielle Psychologie und ihre methodischen Grundlagen» (1911); «Person und Sache», 3 vol. (1906–1924).

Навчальне видання

Ніколаєвська Алла Михайлівна

ПСИХОДІАГНОСТИКА

Навчально-методичний посібник

Коректор *О. В. Анцибора*
Комп'ютерне верстання *В. В. Савінкова*

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 5,65. Наклад 100 пр. Зам. № 540/25.

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №3367 від 13.01.2009
Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна